

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2010

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT

ÅRGÅNG 2010

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 2010

REDAKTÖR
GUNNAR BROBERG
LUND

BITRÄDANDE REDAKTÖR
DAVID DUNÉR
LUND

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*
ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Grahns Tryckeri AB, Lund 2010

INNEHÅLL

ANTON ROLANDSSON MARTIN, Tal om de norskas hushålning	7
ANNIKA WINDAHL PONTÉN, En tofs af krusat getragg och fotfodral af matske- wäf. Familjen von Linnés kläder och professorsns åsikter om dem	29
GUDRUN NYBERG, Ögontröst. En biografi över naturforskaren Bengt Anders- son Euphrasén 1755–1796	69
PER STOBÆUS, Tulkört. <i>Vincetoxicum hirundinaria</i> – en kulturhistoria	91
GUNILLA TÖRNVALL, Tibast. Om bilden av <i>Daphne mezereum</i> i Palmstruchs <i>Svensk botanik</i>	101
INGVAR SVANBERG, Walruses (<i>Odobenus rosmarus</i>) in captivity	119
MATS OLA OTTOSSON, Hur Venus kom tillbaka till Linnésträdgården	137
ROLAND MOBERG, Material with Linnaeus' hand in Linnémuseet	145
<i>Smärre meddelanden</i>	159
Recensioner och anmälningar • Linneana, 159 • Linneaner, 165 • Övrigt, 172 (Gunnar Broberg, David Dunér, Bengt Jonzell, Eva Nyström, Astrid Regnell & Ingvar Svanberg)	159
Diverse notiser och meddelanden (Gunnar Broberg & Eva Nyström)	199
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	211
Svenska Linnésällskapets verksamhetsberättelse 2009 (Roland Moberg & Eva Nyström)	211
Linnémuseets verksamhetsberättelse 2009 (Eva Björn)	212
Övriga meddelanden (Eva Willén)	217
Svenska Linnésällskapets styrelse 2010	218

ANTON ROLANDSSON MARTIN

Tal om de norskas hushållning

Förord

Anton Rolandsson Martins beskrivningar från den norska resan visar på en noggrann karaktär och tvärvetenskaplig observatör med ett gott öga för detaljer i de mest skiftande sammanhang. Hans studier som exempelvis berörde klimatet beskriver regnets välgörande betydelse för växtligheten. Det finns också noteringar kring hur befolkningen på bästa sätt skyddade sig med paraply och regnkläder från det så gott som dagliga regnandet. Andra ämnen som intresserade honom under färden var förstås de rent botaniska, zoologiska och minerologiska förutsättningarna och möjligheterna som stod till buds för normännen samtidigt som flitiga jämförelser gjordes till svenska förhållanden. Jordbrukets var ett annat område som han berörde liksom fiskenäring, salpeter- och glasfabrikernas lokalisering, kunskapen kring stengårdsgårdar och mycket annat som hade betydelse för den ekonomiska historien och utvecklingen i södra Norge.

Resan påbörjades kring midsommar 1759 över Jämtlandsfjällen in i Norge och vidare mot Trondheim, därefter sjövägen till Kristiansand och senare till Bergen där han stannade ett helt år. Martin återkom till Sverige 1760 efter en stormig resa från Bergen via Malmö, därefter tog han landvägen till Uppsala. Hans erfarenheter från resan mynnande ut i det tal som följer nedan i transkriberad form som han höll vid Landskapsmötet, det vill säga österbottniska nationens möte i Uppsala, den 8 juni 1761 med titeln: *Om de Norskas hushållning i hwad mål, ock til hwad fördel wij kunna nyttia den, i anseende til deras producter ock bruk*. Alltså en undersökande resa helt i tidens anda som drog nytta av andra länders traditioner att använda de inhemska naturtillgångar för att med dessa nyvunna kunskaper försöka öka självförsörjningen i Sverige på bästa sätt.

I sina självbiografiska anteckningar – där Norgeresan innefattar en ungefärligen lika lång beskrivning som i *Tal om de norskas hushållning* – var Martin däremot mycket mer personlig. Förutom att han gärna berättade om sina egna både positiva och negativa upplevelser under resan, gick han ofta in i detalj rörande enskilda personers liv. Likväl som han gjorde mer

ingående analyser rörande olika grupper i samhället; främst med betoning på böndernas sätt att leva, kvinnornas arbetsuppgifter, bröllops- och begravnings seder, gudstjänsternas ceremonier och den livliga handeln. När Martin började att författa sin självbiografi är inte känt, men det är sannolikt att den i huvudsak skrevs efter amputationen i februari 1762 och avslutades året efter i Finland. Kanske behövde han sprida tankarna, ha något meningsfullt att göra under sin konvalescens eller möjligtvis trodde han livets slut närmade sig och ville därför föreviga sina upplevelser.

En kort biografi. Anton Rolandsson Martin föddes den 3 augusti 1729 i Livland och var son till Roland Martin och Ulrika Charlotta Rothkirch som var bosatta på godset Mijntenhoff beläget nära staden Reval (nuvarande Tallinn). Släkten Martin förefaller att ha varit förhållandevis välmående under denna period, men förändringens tid med krig och oroligheter medverkade till att den unge pojken flyttade flera gånger under sin barndom och var omväxlande bosatt i Åbo och Stockholm. Som 16-åring 1745 tog ynglingen sin examen, och ville nu framför allt fortsätta att studera språk. Studenten var ytterst språkbegåvad och förkovrade sig i engelska, franska, tyska, holländska och italienska, förutom den svenskan och finskan han pratade förut. Dessutom var han musikalisk och lärde sig att spela flera instrument, vilket även gjorde det möjligt att tjäna en slant på undervisning i musik. Det var också nu som hans stora intresse för botaniken väcktes, och han begav sig ofta ut på exkursioner för att lära sig mer och upptäcka nya arter.

År 1753 reste han till Stockholm och drog sig fram under knappa omständigheter, han lärde även känna Pehr Wargentin – Kungliga Vetenskapsakademiens sekreterare – som var behjälplig och dessutom gjorde honom till ämneshän. Under hösten 1756 begav han sig till Uppsala och hoppades där att ytterligare förkovra sig, vilket snart blev en möjlighet när han sammanträffade med Linné. Martin lyssnade flitigt på de lärdes föreläsningar samtidigt som botaniska exkursioner i omgivningarna genomfördes, Linné måste dessutom snabbt ha fattat tycke för honom och förstod att ta vara på hans stora iver att insamla växter. År 1758 öppnade sig en möjlighet, genom att medverka i vidare geografiska undersökningar med ett valfångstfartyg i riktning mot Ishavet. Detta var en vit fläck på kartan för världen i stort liksom för Linné, som genast blev mycket intresserad av att få insamlat naturalier från denna avlägsna plats. Martin samtyckte, och hans resa gick av stapeln från Göteborg samma år.

Resenären erhöll 600 daler kopparmynt från Kungliga Vetenskapsakademien för att genomföra resan och likaså fick han härifrån nödvändiga

instrument som termometrar och kompass för sina undersökningar. Resan varade endast tre månader och möjligheten att insamla botaniskt material blev begränsat, då skeppet endast rörde sig nära landområden längs de västra delarna av Spetsbergen under juli månads första hälft. Resten av tiden var han tvungen att göra observationer över havsdjur, fåglar och vattenförhållanden från skeppet. Problemet under resan var framför allt det mycket kyliga, stormiga och ostadiga vädret – det blev på så sätt en mindre lyckad resa både för honom och valfångarna vilka var tvungna att undkomma isen som höll på att fånga dem i sitt grepp. De anlände åtminstone lyckligt hem, till skillnad från många andra skepp under detta år och Martin kan därför räknas som en av pionjörerna inom den arktiska forskningen. Han berättade följande om händelsen i sin dagbok; ”Fjerde dag pingst utstodo vi en förskräcklig storm af SSO, som här är det mest stormande väder, ty hela oceanen kommer då i rörelse; vi höllo till emellan isen uti ett ständigt lovrande, fåktande undan den, och voro vi i yttersta fara, dock, ära vare Gud, att oss ingen skada skedde! Den dagen förgätes aldrig. Luften var dimmig och tjock af snö och hagelskurar... Med bedröfvelse hörde vi sedan, att 11 skepp i isen gått förlorade...” Väl hemkommen skrev Martin några mindre väderobservationer och en beskrivning rörande stormfågeln *Fulmarus glacialis* som påträffats i området (avbildad i *SLÅ* 2009, s. 80). Han hade under resan också fört noggrann dagbok vilken har fått titeln *Dagbok hållen vid en resa till Norrpolen eller Spitsbergen, på Kongl. Vetenskaps-Akademien omkostnad och med ett Grönländska Compagniet i Göteborg tillhörande skepp år 1758*. Denna publicerades först år 1881 i tidskriften *Ymer*.

Resenären var sannolikt inte nöjd med denna vetenskapliga expedition och sökte snart nya utmaningar. Norgeresan realiserades därför mellan 1759–1760. Året efter erhöll Martin sin medicine kandidat-examen och började också fundera på att göra någon längre färd för att utforska naturalhistorien vidare. Sydafrika var framför allt ett resmål som fascinerade honom, men redan samma år slogs planerna i spillror då han i november månad fick svår feber och kallbrand i ena foten. I februari 1762 blev han tvungen att amputera benet och återvände ganska snart efter detta till Finland. Enligt självbiografiska anteckningar fortsatte han sina studier, främst inom kemi samt publicerade mindre artiklar, men exkursioner var inte längre möjliga att uträtta. Han klarade sin försörjning genom olika stipendier och pension som uppbars, både från Åbo universitet och Kungliga Vetenskapsakademien i Stockholm. Under de sista åren av sitt liv blev hälsotillståndet allt sämre då lungsot och astma var hans följeslagare. Anton Rolandsson Martin dog

Ove Andreas Wägensteens karta var den första kartan som var upptecknad av en norsk kartograf och dessutom visade hela Norge: "Kongeriget Norge afdelet i fire Stifter", graverad av T. A. Pingeling Junior och utgiven i Hamburg 1761. Samtida med Anton Rolandsson Martins vistelse i Norge, vars resrutt i stora drag kan följas från gränsen vid Jämtlandsfjällen in i Norge där han reste mot Trondheim, sedan med båt till Christiansand därefter landvägen i riktning mot Bergen där han uppehöll sig ett helt år. Foto: Uppsala universitetsbibliotek.

i Finland den 30 Januari 1785. Trots Martins pionjärinsatser inom forskningen rörande det arktiska området har han förblivit en av Linnés mindre kända apostlar och något porträtt av honom är ej bekant.

Handskriften. Transkriptionen genomfördes från kopior av handskriften: ”Tal om de Norskas hushållning 1761, handskrift i Kungl. Vetenskapsakademins arkiv, Centrum för vetenskapshistoria, Anton Rolandsson Martin, volym F1c:1.” Handskriftens höjd är 21 cm och bredd 17 cm samt består av 19 sidor. Handskriften transkriberades år 2005 av undertecknad, Viveka Hansen, för att publiceras i engelsk översättning, ”Talk on Norwegian Housekeeping, 1761”, i det internationella bokverket: *The Linnaeus Apostles: Global Science & Adventure. Volume Two: Book One, Europe, Arctic, Asia*, huvudred. Lars Hansen, The IK Foundation & Company (London & Whitby, 2007).

Latinska växt- och djurnamn är markerade i kursiv stil och följer den tidens gängse stavning inom den binära nomenklaturen. Understrukna ord i handskriften återges i denna transkription i kursiv, för övrigt följer stavningen helt och hållet originalskriften. Martin var inte helt konsekvent i sin stavning, så därför kan samma ord stavas på olika sätt i transkriptionen. Ett mindre antal tillägg av Martin till talet, är inplacerade på sina markerade platser i texten. Originaltexten innehåller också ett mindre antal överstrykningar av ord, dessa är inte medtagna i transkriptionen. Originallet saknar sidnumrering, men i denna transkription är infogat en paginering för att förtydliga handskriftens upplägg. Sidbrytningen har markerats med ||. Stort tack till David Dunér som lyckats lösa många detaljer i Anton Rolandsson Martins bitvis svåra handstil.

Viveka Hansen

[Text]

Tal

1

Om de Norskas hushållning
i hwad mål, ock til hwad fördel
wij kunna nyttia den, i anseende til
deras producter ock bruk.

Hållit på Landskapsmötet i Upsala
d. 8 Junij 1761

af

Anton Rolands. Martin

Curator Nat. Ostrobotn.

Högädle och widtberömde Herr Professor Nations Höggunstige Inspector 2
ock mine Herrar Landsmän.

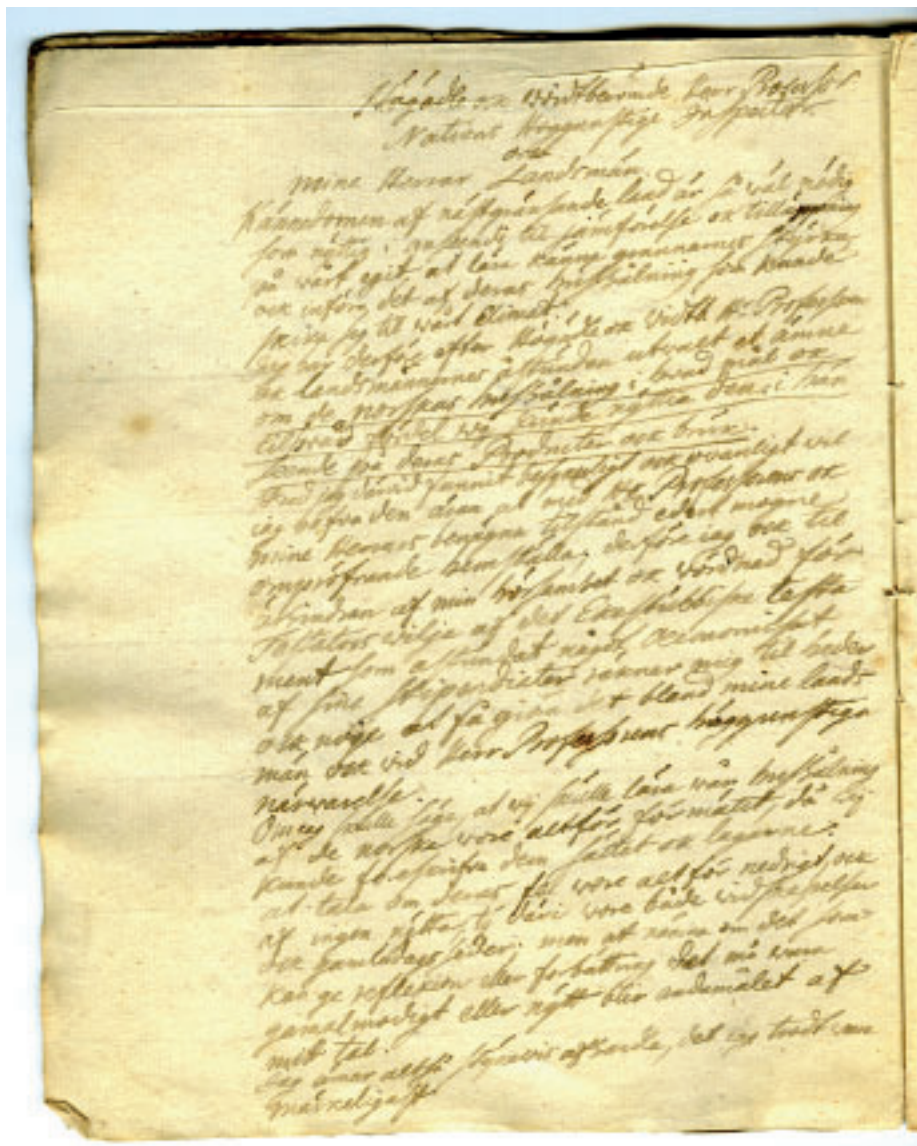
Kännedomen af nästgränsande land är så wäl nödig som nyttig i anseende
til jämförelse ok tillöppning på vårt egit, at lära känna grannarnes styrka
ock införa det af deras hushållning som kunde skika sig til vårt climat.

Jag har derföre efter Högädle ok widtb. Hr Professorens ok landsmän-
nernes åstundan utwalt et ämne *om de norskas hushållning i hwad mål ok til
hwad fördel wij kunde nyttia den i hänseende på deras Producter ock bruk.*

Hwad jag därvid funnit besynerligt ock ovanligt wil iag hafva den äran at
med Hr Professorens ok mine Herrars benägna tilstånd edert mogne ompröf-
vande hemställa, derföre iag ock til åhrindran af min hörsamhet ok wördnad
för Testators wilja af det Ekestubbiske testament som åstundat något oecono-
miskt af sine stipendiater räknar mig til heder ock nöje at få göra det bland
mine landsmän ock wid Herr Professorens höggunstiga närwarelse.

Om iag skulle säga, at wij skulle lära vår hushållning af de norske wore
altför förmätet, då wij kunde föreskrifva dem sättet ok lagarne. At tala om
deras fel wore alt för nedrigt, ock af ingen nytta, ty däri wore både widske-
pelser ock gamledags seder; men at nämna om det som kan ge reflexion eller
förbättring det må wara gamlmodigt eller nytt blir ändamålet af mitt tal.

Jag ärnar altså stykewis afhandla det iag trodt wara märkeligast.

Anton Rolandsson Martin, Tal om de norskas hushållning (1761), s. 2. Foto: Centrum för vetenskapshistoria, Kungliga Vetenskapsakademien, Stockholm.

Om Climatet

3

Climatet är intet lika beskaffat öfwer alt i Norje, som det sträker sig på längden ifrån Lindesnäs til Nordcap ok Finmarken, inemot 300 mil. Jämtland ok Helsingland med Dalarne ok Wermeland i Swerje tykes nästan hafva lika höga berg med den andra sidan af Norje, bordt om den bekante fiällsträkning som skiljer desse riken åt. Wästra delen af Norje som gränsar til hafvet får igenom hafsdunsterne en lindrigare ok regnaktigare luft än de förre. Således har denne ok fiällryggen emellan rikerne sit särskilte; men å ömse sidor om fiällen et lika ok gemensamt climat.

Fiäll kallas efter Riddarens ok Archiaterns Linnæi observationer de orter där träd ej kunna wäxa, mer än några fiällwäxter efter den afsmälta snön wid sommar-solståndet, ok där topparne aldrahögst hafva en beständig snö. Herr Archiatern har ok bewist at allahanda fiäll i werden hafva enahanda beskaffenhet af växter ok climat.

Bergen i Norje har nästan samma polhögd som Upsala men skulle derföre tänka, at det nödwändigt skulle ha så kalla wintrar som wij; men luften ger där et ständigt regn, hela hösten är man knapt någon dag frij för regn, derföre gå fruentimmer med regnkläden öfwer hufwudet, ok manfolken med en så kallad paraplüe giord som en Parasoll, då de intet behöfva någon kapp; utan hafva denne som et tak öfver sig.

Om wintren kan någon snö falla, som strax smälter. Marken står grön öfver alt wid desse hafskanter, ok boskapen kan gå ute hela wintren, lika som den skal göra i Ängland.

Denne blide luft förorsakas af dunster, som komma op ifrån hafvet, de flyga som en rök omkring staden, de sätta sig omkring denne ortens || höga 4 bärg som äro 7 til antalet, ok af dem har man det mykna regnet, då wädret drifver dunsterne i winklarne af dem, falla de ned ofta i slagregn för det de ej kunna ha någon ophålnings-kraft af den öfrige luften.

Dräpparne falla så tätt ok ojämt såsom man trykte dem utur en swamp.

Bergens regn är så omåtteligt som Texelns stormar wid Amsterdam.

Man hör ofta åskan om wintren, hwilket är besynnerligt; detta phoenomen, skal intet heller vara ovanligt på Ijsland. Jag räknade 3ne åskeslag om wintren; men knapt et enda om sommarn nemlig i decembr, febr. ok martij månader.

Nordsken ser man nästan hwar qwäll, ok det är underligt, hvarföre wij ej ha dem så ofta hos oss. Winden är hela hösten ok wintren sydlig SO, eller SW, sällan Nord eller NO, mer än då ok då, om wintren, när den förer köld med

sig, ok förskräkelige kastwindar, som giöra hwirflar i watnet, så det flyter högt op i luften, ok det kommer af blåstens anstötande kraft emot bergstopparne.

- Bland alla månader räknas här mars för den kallaste. Ifrån aprill til mitt i maj rågnar här minst, ok war det behageligaste wäder hela sommarn. Wid midsommarn sedan snön begynt at afgå från de mindre fiäll, begynte det ohyggelige regnet återigen, ok det som war det underligaste flere nordelige stormar, än om höst ok winter. Augusti månad plär derpå bli warm klar ok waker, så at man här af kan sluta til at fiällens Climat, ok den ifrån dem
- 5 nedflytande snö måste ha myken influence i metheorologien || ok giöra en säker förändring i luften, så väl hos oss som i Norje; Om man tar det pro dato at i augusti skulle snön redan hafva afgådt från fiällbygden. I september begynte regnet återigen ok warade med sydlig wind ok storm, så at wij som då tänkte oss hem lågo 4 wekor i en hamn, ok trodde intet annat än wij skulle bli winterliggande, til dess wij d. 17 october fingo den förskräklige NO wind, som gjorde ända på så många fartyg både i öster ok westerhafvet, ok för hvilken Gud alsmäktig räddade mitt ok andra följeslagares lif!

Stormarne här i landet äro excessive, de kunna taga taken ifrån husen, de räcka 3 a 4 dar, ibland hela wekan, utan at stadna om nättren, som våra siömän i Östersiön, gemenligen giöra sig hopp om.

Af de metheorologiske observat. iag gjorde här, kunde iag räkna 49 starka stormar, måttelig bläst med regn ungefär 4 gånger så mycket, ok det öfrige af året klar ok stilla luft.

Den störste köld hade wij d. 11 decembr 12 gradr. under F. P. på en swänsk thermometer. Ifrån d. 28 Julij til d. 31 woro här de warmaste dagar, då qwiksilfret stod 35 gradr öfver F.P., ok d. 1 augusti på 33 öfver samma punct.

- Här såg man märkeligt prof på den värma solstrålarne medelst reflexion kunde åstadkomma emellan de höga bärg, som finnes omkring staden, så at hvad växternes blomstringstid angek ned på slätten, war den lika dan med Upsala Calend. floræ; men då man kom högre op blomstrade alting senare t.ex. då *Anemone nemorosa* hade blommor på marken d. 23 aprill wid staden,
- 6 blommade hon || en half mil därifrån op til bärgsbygden först 14 dar derefter, här af ser man altså hwad nytta man har deraf, at anlägga plantager i en bärgartig ort emellan de mäst sluttande planer, ock hvad anledning man kan hafva at tänka på de stenige orters opodling: iag undrade desto mer öfver den nämbde reflexion, som iag något öfver wintersol-ståndet knapt såg solen 2 timmar om dagen, af den orsak, at et högt bärg bordtgömde henne för mina ögon; ty sedan klåkan 12 om middagen såg iag den intet, ok hon war på denna korta tid i stånd, at föröka värman i kammaren til några grader.

Jordmån

Sedan iag talt om climatet följer at tala om jordmånen: den är sandaktig på hela Norjes wästra kant wid hafvet, likaledes wid Trunheim; men på upresan fan man aldrig någon sand, hwilket ok Herr Notarien Meijer som besökt Swerjes ok Norjes bärgwärk wid sin ankomst til Trunhem bekräftade, at han ej sedt sandjord förän där. Detta oakadt kan det öfverflödiga regnet framskaffa gytta ok sumpig mark allesteds, så man ofta är i fara för at siunka i dyn, om man ej brukar försiktighet. Det ifrån högre fiällen nedflytande snöwatn tränger sig i anledning af sin force ok styrka dels öfver ok dels under marken, således stadnar det under gräswallen ok gör sumpigt, eller tränger det sig emellan ok gör diken ok grafvar.

Af detta ständiga watn ok regnets öfverflöd, härflyter den mykenhet af gräs, som finnes i Norje, hwarom åtskillige danske ok norske Auctorer || 7 hafva skrifvit; såsom Jonas Ramus, Arent Berntsen, Pehr Dasse med flere.

Detta kommer af ingen annor orsak, än såsom regnet är örternes lif efter de gamlas sats, ok man kan med skäl anse fiällen för Norjes, ok vårt lands rätte nilströmar til dess fruktbarhet, såsom det är bekant, at Nilens watn kommer ifrån de höga montibus lunæ. Här af hafva de norska lärdt ok sedt den nödvändighet, at på et artigt sätt watna sina ängar, som iag nedanföre skal hafva äran at berätta.

Wäxterne

Wäxterne hafva ok deraf den besynerlige art med sig at *plantæ nemorosæ sylvestres alpinae* m m kunna stå om hwar annor på slätter ok skogs löse marker: *Anemone Hepatica*, *Ornithogalum vern.* ser man aldrig; men *Anemone nemorosa* är den mästa wäxt man ser öfver alt. *Bartsia Alpina* ok *Rhodiola Rosea* kunna ofta wäxa intet långt från wattuhorizonten. *Alchemilla alpina*, *Poa alp. vivip* *Festuca ovina vivipara*, den förste fins på alla bärg, de senare på alla slätter ok ängar. Ibland rarare ok sälsyntare wäxter, som intet ännu funnits i Swerje; men äro där öfverflödige, äro *Digitalis purpurea*, *Tamarix germanica*, *Bunium Bulbocastanum*, af hvilka ingen mer hör til mit ändamål at recommendera, än *Bunium Bulbocastanum* Norv. jordnötter, hvars rötter äro globosæ smaka som castanier, ok borde i stället för de högst utropade poteterne som äro et sp. af *Solanum* nyttias, såsom mer hälsosamme; ty ehuru de äro af *Umbellatis* så wäxa de här altid i land ok på torrare ställen || än de 8

som af denna ondo natura äro förgiftige, hvilka wäxa på wåta. *Antoxantum odoratum* ger Norjes hö en forträfflig lukt, det är et kostligt hästfoder, ok Norje har altid warit berömdt för at ha goda hästar.

Deras hö består dessutom af ganska fina gräs såsom *Agrostis cappillaris*, *Festuca ovin viviparia cæspitosa* el. dalkarlarnes taktåtel af *Poa alp. Poa annua* m.f. hwilkas mängd ok öfverflödighet iag saknade på resan i Jämtland ok Helsingland, kanske för det at här war annor jordmån, ok til äfwentyrs at wij hos oss ej så winlagt oss om boskaps skötseln.

Medicinska växter felas intet; dette land, ok här wördar iag Guds stora försyn! som welat tillägga hwar ort sina wissa läkedomsmedel. Ty som skiörbiugg ok åtskillige in ok utwärtens sår äro mäst landsens siukdomar så äro alla stränder fulle med *Cochlearia officin*, alla bakar med *Hypericum montanum*, *Arnica montana*, *Arnica montana*, *Rodiola Rosea*, samt *Allium ursinum*, som kan så härligt öka transpiration, hwilken af den fuktiga ok kalla luften blifwit förhindrad ok förslappad: hvarföre de okså bruka samma *Allium* som det souverainaste medel emot watsot.

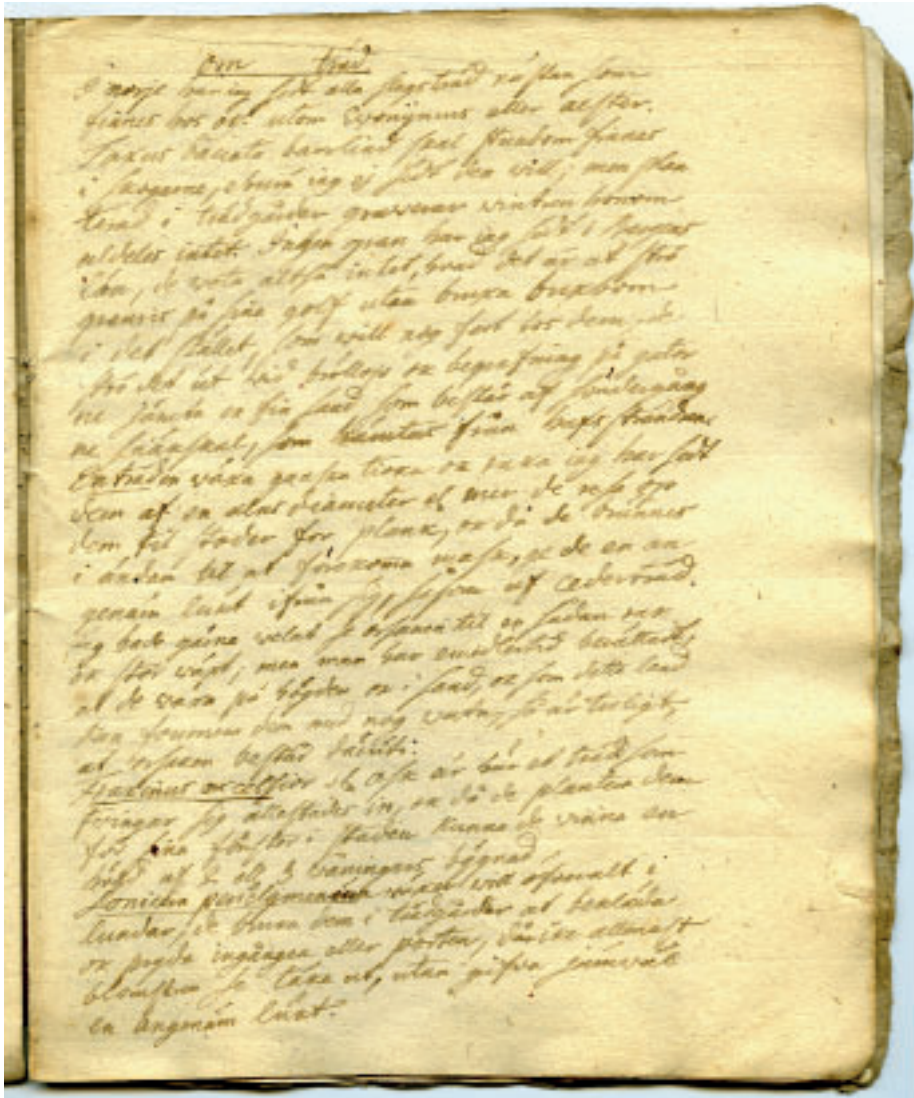
Om träd

I Norje har iag sedt alla slags träd nästan som finnes hos oss utom *Evonymus* eller alster. *Taxus baccata* barrlind skal stundom finnas i skogarne, ehuru iag ej sedt den will; men planterad i trädgårdar graverar wintren honom aldeles intet. Ingen gran har iag sedt i Bergens län, de weta altså intet, hvad det är at strö granris på sina golf utan bruka buxbom i det stället, som will nog fort hos dem, de strö det ut wid bröllop ok begrafning på gatorne jämte en fin sand som består af söndergångne snäkskal, som hämtas från hafsstränder.

Enträden wäxa ganska tioka ok raka iag har sedt dem af en alns diameter el. mer. De resa op dem til stoder för plank, ok då de brännes i ändan til at förekomma mask, ge de en angenäm lukt ifrån sig, såsom af cederträd. Iag hade gärna welat se orsaken til en sådan rak ok stor växt; men man har emedlertid berättadt, at de wäxa på högden ok i sand, ok som detta land kan fournera dem med nog watn, så är troligt, at orsaken består däruti.

Fraxinus excelsior, el. ask är här et träd som twingar sig allestädes in, ok då de plantera dem för sina fönster i staden kunna de winna en högd af 2 ell. 3 wåningars byggnad.

Lonicera periclymenum växer will öfveralt i lundar, de bruka dem i träd-

Anton Rolandsson Martin, Tal om de norskas hushålning (1761), s. 9. Foto: Centrum för vetenskapshistoria, Kungliga Vetenskapsakademien, Stockholm.

gårdar at bekläda ok pryda ingången eller porten, där ike allenast blomstren se täka ut, utan gifva jämväl en angenäm lukt.

- 10 *Äppelträd* wela förträffligen wäl fort här, ok iag märkte at desse woro de endaste som längst af alla träd behöllo sina löf om hösten. Man skulle intet tro at detta land skulle frambringa äplen, om man ike sågo, at de om hösten inkomma båttals därmed. *Padus cerasus* eller körsbär plantera bönder wid skärgården, ok de säljes för otroligt godt köp.

Cornus Sangvinaria Norv. benwed är et af de raraste träd, som kunna wäxa så långt op i Norden, ok för dess nytta et bland de angelägnaste. Trädet är hvitt ok hårdt som ben ok ger intet buxbom efter i annat, än at det ike är så gult. Det kan brukas til de finaste arbeten.

Om Plantager

Häri wore wäl intet myket at säja, där wij ike kunde föreskrifva dem principier ok lagar, men som snarare en naturlig nödwändighet, eller några goda exempel brakt dem til något, som wisar deras Climats fördelar i et eller annat stycke, ok det blifwit min föresats at intet tala om något af deras hushållning som wij ike skulle kunna lämpa til vår, så måste iag nämna härom.

- Jag wille önska, at någon stad hos oss wore af samma exempel som Trunhem i Norje; inwånarena hafva där innom et litet skrank nästan hvar ok en för sina hus åt gatan, åtskillige trädgårdswäxter, än ser man en ha narcisser ok tulipaner, en annan *Hemerocallis lilium*, *Calendula*, *Angelica archangelica*, *Primula auricula* m.m. den ena har ej samma slags blomster som en annan, somlige hafva något kökskryddor, persilja, pepparot ok dylikt, somlige några
11 || höga askar ok lindar för sina hus o.s.w. Så at då man går igenom staden ok opteknar alla slag, då kan ingen stor priwat trädgård opwisa så många särskilte: de lära utan twifvel lärdt detta af Hollendarne, som skola bruka sammaledes, emedlertid är det både til nytta för äganden som kan utom annat, ha en nödig persilja för sit kök, såsom ok wara til prydnad ok förnøjelse för dem som gå på gatan.

På blåkål sätta de norska större wärde än på hwit kål, ok de säga at om Norje intet hade sin blåkål ok *cochlearia*, så woro de ej så lycklige som de äro i at öfverwinna skiörbiugg ok andra siukdomar. Seden at plantera blåkål lära utan twifvel kommit från Danmark, emedan de där bruka det myket, ok af dem hafva jämväl skåningar ok blekingar lärdt det. För fattigt folk är detta en lättare spis at taga til än hwitkål, den alla ej kunna ha: den är ok

långt hälsosammare; ty den har intet den flatulentium med sig som hvitkål; men har tillika en mera öppnande ok laxerande kraft, om hon lindrigt kokas. Jämför Schultzens *Materia Med.* Allahanda rötter af *umbellatis* har iag här sedt rätt stora ok tioka, på morötter sättes här i synerhet et stort värde; de gå allesteds omkring ok sälja dem under namn af gule rötter.

Rofvor växa här förträffligen wäl, ok de bästa komma ifrån Sougne, de kunna ofta wara i omkretsen som en talrik el. et fat.

Planteringen sker så, at bonden för tilsamman något rutit träd el. ris, som han bränner op gör därpå jorden lös med en liten hacka, ok tror at askan då skal ge frodigare växt; men det lär mera || komma an på jordmånen, som 12
gör sand ok luften som ger mycket watn, hvarpå denna växts plantering lär grunda sig.

Jag har sedt dem växande på bara bärg där de strödt något fårgiödning under dem. I Stawanger planterade de dem på torftaken; Så at då man kan fortplanta denna växt på de obrukeligaste ställen, ok göra dem därmed nyttiga har man skäl, at mera lägga sig win om hänne!

Stawangrernes åkerbrukningssätt

Som Norje består af höga fiäll ok under dem äro dalar af mindre bärg, myror ok kärr, så fordrar Stawangrernes sätt at bruka jorden någon upmärksamhet, emedan de äro de bäste åkerbrukare i Norje. De taga et tunland i 4^{drat}, derpå äro de angelägne at göra diken, dem de kalla *weiter*. Denna weit gräwes mitt på landet, så diup at en karl kan stå däruti alt op til bröstet, ok 3 alnar bred: de taga sedan fiällsten eller skiffer ok göra wallar omkring grafven ok lägga sten jämväl derpå, så at den blir innesluten; et 3angulairt rum, igenom denne canal får då watnet sit utlopp, således kunna de föra torf ok mylla därpå ok nyttia detta styket som det öfrige, utan at man wet at där under är någon weit el. dike. Gemenligen göra de 3ne sådane grafvar på et tunland, parallella til hvar andra, eller flere bicanaler om så nödigt finnes. Torfwen hackas sedan op ok plöjes. Emedlertid hafva de i fåhusen || om wintren in- 13
samlat torf ifrån myrorne liungris, ok tång ifrån hafwet, det de småningom kasta in, at det igenom boskapens urin ok giödsel må bli foecunderat. En omständighet tyks ok wara nödig här, at intet stort rödja stenarne ifrån marken; ty det händer ofta i fiällbygden at solen emellan bärigen reflecterar för starkt ok bränner bordt säden, då desse stenar jämte sig behålla någon wätska eller på annat sätt skydda ock ge skugga åt sädesväxten. Många ha

wål försökt hvad det gjør, at taga stenarne bordt men för denna orsak skull warit nödgade at föra dem dit igen.

Mig försäkrades at en gård i Stavanger på detta sätt, efter 1/3 tunnans utsäde wunnit 29 tunnor.

Huru de norske watna sina åkrar

Jag har tilförene haft den äran at säga huru wij kunna anse fiällen för det samma som Nilens ok Ægyptens invånare anse montes lunæ til at watna, ok göra landet fruktsamt. Alla orter i Norje kunna ej ha den förmån at hafva så ständigt regn som siökusten, derföre äro de på många orter här om tänkte, huru de ifrån fiällen kunna leda watnet igenom sina ängder ok åkrar: det sker förmedelst en dam, eller ifrån et bärg där det stängs före, tils man will låta watnet löpa, då öppnas stängseln, ok watnet ledes igenom trädståkar eller rännor, som man efter behag opställer på en bäck: Är nu åkren af den situation, at man kan sätta wattncanaler under den, så göres det: ligger åkren nedrigt eller sluttande, plöjes fåror längs efter; men ligger hon flat
 14 göres några hufwudfåror mitt || på, så at åkren uphöjes där som en rygg ifrån hvilken plöjes åtskillige snedfåror utföre at då watnet medelst rännor blifwit brakt til förömrörde rygg eller ophögning kan det därifrån sprida sig kring til fårorne allestädes. Skulle intet alla ställen då få watn, så gör man sig det beswär, at med en skyffel bestänka dessa. Et enda fiäll eller stort bärg där ifrån snöwatnet smälter efter midsommarn, är således i stånd at watna 7 hela soknar, ok konsten kunde än upfinna beqvämare sätt at kringdela watnet, om någon i våra fiällbygder uptoge et så gagneligit experiment.

Om fiskerierne

Et land som kan lefva af hafsens outöselige rikedomar iag menar fiskerier, är bland de lyckigaste i werden. Det äro ju många som påstå at Holland wunnit sin största styrka igenom sill, ok annor fångst, de hafva ok först öppnat ögonen på Ängelsmännen, som sedan de fiskat hela Nordsjön igenom, äfven wågat sig til deras stränder, hvarpå de blifvit upmärksamare på sina förmåner. Wij hafva ok här til dags satt litet värde på en så angelägen sak.

Et land som idkar fiskeri får gemenligen förmögne inwånare, således har iag sedt skärbondren i Norje som hvarken ha åker eller äng wål försörja sig,

ok staden Bergen som warit en bland de ansenligaste Hansestädernes förlagsplats för fiskwaror, är endast härigenom blefven rik ok stor. Et sådant land framskaffar flinkt siöfolk. Et sådant land blir fruktsammare på folk, det är orsaken hvarföre Norje är så rikt därpå, ok iag wet intet hwad || besynerligt det är hos fisken som bidrager därtill. Den berömda Auctorn af L'Esprit des loix i sin 23 bok där han talar om menniskiosläktets förökande p. 195 säger sig hafva anmärkt, at siöstäderne woro folkrikast, ike allenast genom tillop af siöfolk ok handel, utan i synerhet af fiskätande, hvilken tillika med dess oljaktighet ok andra förmåner skal äga befrämjande egenskaper til menniskans fruktsamhet. 15

All den fisk som här wankar, fins ok wid våra stränder, besynerligen jämte Marstrand ok Giöteborg.

Fisk felar dem intet hela året igenom, ok det är märkeligit at alla ha sin wissa tid. Wid 1sta adventet kommer en stor sill kallad solhufwud-sil, efter dess slut komma i sist i Januarij *Clupæa alosa* eller wårillen hvilken fångst stadnar wid Mariæ bebådelsestid, derpå kommer torsk, cabbelliau ok Zeij wid Påsktiden kommer laxen från hafvet til stränderne, ok kort derefter hummern, mot midsommarn *Clupæa Harengus* eller sommarsill ok *Scomber scombrus* (makrill) ok derpå enjouwis så at ingen månad i året mer än Nowember har minst fisk; men då ärsättes denne brist op ifrån insiöar i landet, då är tiden för *Salmo fario* el. foreller ok *Salmo alpinus* eller Röding. Om desse alla fiskars stationer, grunder, föda, egenskaper, fångsttilredning flytningstid ok afgang, m m har iag noga underrättat mig, ock aldrig trodt annat, än det iag sielf sedt, ok haft observationer på, hvilket iag ansedt, som et särskilt capitel, ok som det angelägnaste af de norskas hushålning.

Hwad insjö fisk angår, will iag endast nämna, at ehuru desse intet planteras i Norje, ok de komma likwäl så braf fört där, så borde man i våra insiöar wara omtänkt på deras plantering så at det folk som bor långt ifrån hafvet kunde hafva en nödig fisk til sit uppehälle. 16

Af observationer har iag funnit, at ål gärna trifs där; men aldrahålst *Salmo fario* el. foreller af dem är där så myket, at ingen puss i fiällbygden är frij, om den ike är bredare än man kan hoppa öfwer.

Åtskillig lax är märkwärdig där med, at de gå op i floderne i alla nordiska länder således hafva wij af Biskopp Egedes grönländske beskrifwelse at lax är bland de deras mästa fisk.

Rudor (*Carassius carassius*) willa gärna fort i fiällbygden, de bli stora ok feta, som omkretsen af en tallrik hvilket kan läsas i Biskop Pontoppidans Norjes natur historia.

Swerje har dessutom åtskillige andra *Cyprinus* i sina insjöar, som andra land intet äga, hvilka finnes specificerade ok beskrefne i Riddarens ok Archiaterns Linnaei Syst. nat. så väl som Fauna Svec. där äro id, asp, wimba som fins mycket i Finland ok åtskillige andre som Naturen wisar ok liksom pekar på, at wij borde ha upmärksamhet wid ok söka igenom konst ok fortplantning at nyttia til vår fördel.

Liusna älf är märkwärdig för sitt lax fiske efter et bekant ordspråk i anseende til rätta fångsttiden, *Laxen han går uti liusna älf, han blir väl där kvar, tils far kommer sielf. Knåpa lät gå medan jula står på.*

Röding (*Salmo alpinus*) är den mästa fisk som lappar kunna få, hvarmed de kunna föda hustru ok barn. Se Linn. Fl. Lappon. ok i Hagströms beskrifn. öfwer Lappmarken.

Til slut

Will iag hafva den äran at nämna *åtskillige andre nyttiga anstalter ok näringsfång, dem man på wissa orter kunde betiäna sig utaf.*

Salpetter wärkstäder kunna beqvämligen anläggas wid siöstäderna. Doctor Eriksen i Bergen har där begynt et artigt förslag därtill. Han har låtit samla någon boskapsgjödssel därpå kastas rutten ock förskämbd salt fisk, hvaraf man wid sådane städer kan hafva förråd, därofwan på lägges et hvarf med tång ock allahanda siögräs, som rutnar, ock innom 3 års tid ger salpetter. Således sluppe man at oroa almogen på landet ända in til Prästernes bokkamrar för salpettret skull.

Glasfabriquer kunna wid siö-orterna med fördel anläggas, emedan man kan få materialier därtill af åtskillig slags tång då man bränner aska af dem. *Fucus vesiculosus* ock *palmatus* är därtill beqvämligast. Denne fördel weta skotterne at betiäna sig af, ock de norske ha nu begynt at lärdt af dem: dermed slipper man ock til en god del at anlita skogarne.

Om inhägningar af sten i stället för gärdesgårdar hafva många hos oss skrifvit ock fulfölgt, det wore önskeligit, at de gjorde det allestädes där de därtill kunde hafva ämnen i synerhet wid fiällbygden der stenarne naturligen skifva sig, ok gör waraktiga ok nätta murar omkring ägorne. Wid staden Bergen ser man aldrig någon inhägnad giord af träd eller stör: bönderne där omkring ha ock antagit denna sed, ok föra sådane stenar siöwägen öfver, där de ej kunna hafva dem så när.

At föda får på holmar i skärgården, där de gå, både winter ock sommar

är här et wedertagit sätt, de äta hafstången om wintren då de ej få annat: de betiäna marken med sin gödsel där, åtskilligt gräs sedan kan fästa sig, ock giöra desse obrukbare ställen med tiden nyttige, förutan det at de ge sina ägare et fett ock godt kött, ock en ull som ehuru den ej tiänar för fabriquer, är den dock för bonden en nyttig wara.

Ormbunke-gräs samlas här om hösten torkas ock införes i ladorne til 18 boskapsfoder. I Ängland bruka de den i stället för wed til maltberedning, bryggning ock dylikt, som ses af Professor Kalms resa: hos oss, är den reco-menderad til påttaska: det wore wäl ok wij wiste de möjeligaste nyttigheter af de växter som allesteds twinga sig in hos oss, ock som utestänga från andre bruk t.ex. liung *Empetrum nigrum* wid alla hafskanter ok annorsteds, ormbunkar i skogarne m.m.

Almogens husbygnad i skärgårdarne, ock på åtskillige ställen i Norje är lik Tavasternes pörten i Finland; men mer fördelaktig. Här giöres et hål på taket, som tiänar både til at släppa dagen in, ok at wara et rökhål där de inga skårstenar bruka, samma hål blir täkt med en hinna såsom et fenster med ramar omkring, ock ifrån det hänger et hantag det de kalla siå, hvar medelst de öppna el. tilsluta det samma. Här igenom incommaderas man ej af röken som den i Tawasternes pörten strömar ut genom fria gluggar i väggen med en god del af värman. Man behöfver ock ej för rökens skull hafva et annat rum, ock flytta in uti, som dock sker i Tawastland, då et rum kan wara af större beqvämighet.

De norske tala ofta om, at de hafva folk som löpa på skidor om wintren, hvilka äro öfvade i denna konst, ock hvad nytta de giordt med dem i sista kriget emot oss, hvartil de hafva haft 400 a 500 man at recognosera ok löpa ut på partie liksom husarer ock cosaquer. Biskopp Pontoppidan i sin Norjes Natur Historie talar sielf därom ock at ingen ort på fiällen kan wara || inaccessible för dem: det wore wäl om wij jämwäl wore påtänkte, at nyttia 19 sådane lätte troppar.

Men at vidare misbruka Högädle Herr Professorens höga gunst, ock Landsmännernes bewågenhet, understår iag mig intet med så ringa anmärkningar; utan slutar med en innerlig tacksägelse til Herr Professoren för dess berömliga nit-älskan, at wij under dess närwarelse ike allenast i andra wetenskaper, utan jämwäl som oftast i de oeconomiske fådt yttra våra tanckar, önska vårt kära fädernesland tilwäxt ock wälgång, sielf arbeta efter vår ringa insikt; men intet, så ofulkomligt, som nu skedt igenom mig.

Källor

Handskrift

Centrum för vetenskapshistoria, Kungliga Vetenskapsakademien; Tal om de Norskas hushållning 1761, Anton Rolandsson Martin, volym F1c:1.

Litteratur

- Gertz, Otto, "Anton Rolandsson Martin. Några ord om de första anteckningarna till Spetsbergens flora i svensk litteratur", *Botanisk Tidskrift* 1916, 233–236.
- Hansen, Lars (huvudred.), *The Linnaeus Apostles: Global Science & Adventure. Volume One: Introduction* (under publicering).
- Hansen, Lars (huvudred.), *The Linnaeus Apostles: Global Science & Adventure. Volume Eight: Encyclopædia* (under publicering).
- Martin, Anton Rolandsson, "Meteorologiska Observationer, gjorde på en Resa til Spits-Bärgen", *Kongl. Vetenskaps Academiens Handlingar* 1758.
- Martin, Anton Rolandsson, "Beskrifning på en procellaria, som finnes vid Norr-polen", *Kongl. Vetenskaps Academiens Handlingar* 1758.
- Martin, Anton Rolandsson, "Dagbok hållen vid en resa till Norrpolen eller Spitsbergen... 1758", *Ymer* 1881 (Stockholm, 1882).
- Martin, Anton Rolandsson, "Talk on Norwegian Housekeeping, 1761", *The Linnaeus Apostles: Global Science & Adventure. Volume Two: Book One, Europe, Arctic, Asia*, huvudred. Lars Hansen (London & Whitby, 2007).
- Martin, Anton Rolandsson, "Självbiografiska anteckningar", red. Andreas Jemn, Gunnar Broberg & David Dunér, *SLÅ* 2009, 77–122.

Summary:

Talk on Norwegian housekeeping

By Anton Rolandsson Martin

Anton Rolandsson Martin (1729–1785) was born at the manor of Mijntenhoff near Reval (now Tallinn) in present-day Estonia. He studied both at Åbo Academy in Finland and at Uppsala University in Sweden. As a naturalist and physician he accompanied a whaling expedition to the Arctic in 1758, thus becoming one of the first scientific visitors to set foot on Spitsbergen. The account of his sojourn in the Arctic world begins with valuable notes on the voyage on a whaling ship of the Greenland Company, which formed part of a large fleet that made its way to the Arctic Ocean. His journal is a detailed source of information on shipwrecks and the everyday routines on board but also on snowflakes, ice, the degrees of cold and the fauna and flora. Due to the weather conditions around Spitsbergen, his visit was brief, but he managed to describe and collect natural-history specimens before the expedition was forced to turn southwards. His journal is an early and rare example of a description of a scientific voyage in the Arctic climate zone. After his return to Sweden Rolandsson Martin made one further journey, this time to study the natural and cultural

history of Norway. In the report on his travels there during the years 1759–1760, which was presented at Uppsala in 1761, he provided a circumstantial account of the Norwegian economy. It includes detailed descriptions of the climate, the soil, the plants and trees, of arable farming and the cultivation of coastal meadows and how the Norwegians irrigated their fields, of fishing, saltpetre factories, the rural inhabitants and much else that is of significance for the economic history of southern Norway. His writings bear witness to the fact that Rolandsson Martin was an acute observer. About a year after his return from Norway he suffered an illness as a result of which he had to have one leg amputated, which obliged him to discontinue his travels in the service of science.

Utgivarens adress:

Viveka Hansen, Editorial Secretary inom forsknings- och publiceringsarbetet "The Linnaeus Apostles – Global Science & Adventure". The IK Foundation & Company. PO Box 70, Whitby, North Yorkshire YO21 1YD, United Kingdom. E-post: Viveka.Hansen@ikfoundation.org.

ANNIKA WINDAHL PONTÉN

En tofs af krusat getragg och fotfodral af matskewäf

Familjen von Linnés kläder och professorsns åsikter om dem

Det är inte utan ironi Carl von Linné yttrar sig om en del av samtidens modeyttringar. Peruken kallas en tofs av krusat getragg, de fina silkestrumporna för fotfodral av "matskewäf" (maskväv, syftar på att silket produceras av maskar). Vid ett snabbt betraktande kan det tyckas självklart att Linné är kritisk mot moderna modenycker. Riktigt så enkelt är dock inte förhållandet till kläder för Linné och medlemmarna i hans hushåll. I denna artikel kommer en del av Linnés tankar om kläder, lyx och överflöd att beskrivas.¹ Utgångspunkten är främst föreläsningarna i dietetik, benämnda *Lachesis naturalis*, som Linné höll vid åtta tillfällen.² Ämnet dietetik kan beskrivas som läran om hur man skall äta, dricka och leva på ett hälsosamt och naturligt sätt. Linné föreläste över ämnet och tog upp en rad olika teman, som kost, sinnena, bostäder, rörelse och motion, men också sådant som kläder och bruket av dessa. Denna artikel innefattar också en översikt över vilka kläder som funnits i hushållet von Linné. Det främsta källmaterialet när det gäller familjens kläder är bouppteckningar, de befintliga samlingarna av kläder och textilier, porträtt samt ett litet antal skraddarkvitton i Linnean Societys samlingar i London. Kvittona finns inte tidigare utgivna.

Lyx, överflöd, vanan och naturen

Linnés åsikter om kläder måste sättas i ett sammanhang. Det finns en påtaglig koppling till flera större frågor: Vad är överflöd och lyx? Vad är naturligt för människan och vad har hon vant sig vid? Vad är hälsosamt och vad är skadligt? Frågan om vad som är naturligt hänger i högsta grad samman med vad som anses vara lyx. Att lyxen finns, menar Linné, beror i grund och botten på en tävlan mellan människor, ingen vill vara sämre än den andre. Detta gör också att man vill leva på ett sätt som inte bjuds av naturen: "Man

will städse lefwa öfwerflödigare och kräseligare än naturen fodrar, och det är det, som kallas luxe. Wij kalla offta det luxe, som likwäl ej sådant är, och gå det förbi som wärkeligen är en luxe.”³ I avhandlingen *De varietate ciborum* (Om omväxling i födan, 1767) finns en liknande definition av vad som är överflöd:

Innan vi gå vidare, vilja vi noga, såsom tillbörligt är, söka skilja mellan överflöd och normalt omväxlande kost, eller åtminstone i korthet klargöra, vad vi mena med detta för alla riken och folk ödesdigra onda. Överflöd kalla vi sålunda det, som är onödigt och dyrbart och som mindre väl överensstämmer med naturen.⁴

Det är alltså lyx att leva på ett annat sätt än naturen fodrar, men Linné menar att sådant som anses för lyx inte alltid är det, och tvärtom. Vad som är naturligt är inte heller detsamma för alla människor. Linné menar att alla är födda lika, men att människan vänjer sig vid olika typer av kost, olika temperatur, olika typ av kläder etc. Vanan spelar mycket stor roll och Linné återkommer till det när det gäller flera företeelser. Hörseln kan vänjas vid olika typer av musik, magen vänjer sig vid olika typ av mat, kroppen vid olika typ av kläder. På liknande sätt passar inte alla typer av rörelse alla, bondpolskan anses vara lämplig för ”folket”, medan en menuett passar ”en veklig människa”. Det går heller inte att vända på det, en menuett är inte lämplig för bondfolk.⁵ En viktig nyckel till vad Linné ansåg vara lyx är alltså förståelsen av vad som är med eller mot naturen och vanan.

Under 1700-talet var det är inte bara Linné som hade åsikter om lyx och överflöd, eller vad man vid tiden kallade yppighet. Det debatterades i hela Europa om lyxen var till nytta eller om den var fördärlig. Den mest utbredda uppfattningen inom ramen för luthersk etik (och kristen etik i allmänhet) var att lyxen var fördärlig ur moralisk synpunkt, men det fanns komplicerande faktorer. Tanken att lyx är fördärlig har en lång historia. Det finns antika beskrivningar av hur soldater blir stridsodugliga och mindre tåliga för smärta på grund av vällevnad och utsvävningar. Lyxen ansågs vara förvekligande, främst för män, och historieskrivare som Tacitus, Sallustius eller Livius såg utsvävande vanor och luxuös livsstil som en av förklaringarna till Roms nedgång. I en kristen kontext vidmakthölls en överlag kritisk syn på lyx. Lyxkonsumtion ledde till ett syndigt beteende och borde bekämpas. Under reformationen komplicerades saken bland annat av att vissa reformatorer såg ekonomisk framgång grundad på hårt arbete som något relativt positivt. Sådan framgång leder lätt till ökad konsumtion, eller ackumulering

av pengar, det vill säga företeelser som av tradition inte varit önskvärda. En annan utveckling som påverkade synen på lyx är framväxten av olika ekonomiska teorier och ett överlag mer ekonomiserande sätt att se handel, statsfinanser, naturresurser och liknande. Under början av 1700-talet etablerades ett antal ekonomiska teorier och modeller. Flera tänkare började hävda att yppigheten kunde vara av godo, och då främst för att det fanns en ekonomisk nytta med den. En särställning intogs av Bernhard Mandeville, en holländare verksam i England, som i flera skrifter på ett radikalt sätt hävdade att laster var bra för ett samhälle. Han kritiserades skarpt, men det var många som började se konsumtionen av lyxvaror på ett nytt sätt, både i England, Frankrike och Sverige. David Hume behandlade exempelvis frågan i essän "On Luxury" 1752 (som gavs ut på nytt 1760 med titeln "On Refinement in the Arts"). Han menade att ett kommersiellt samhälle var det lyckligaste, och att konsumtion av lyxvaror inte var vare sig förvekligande eller negativt för moralen. Tvärtom hörde det till ett utvecklat, civiliserat samhälle och motverkade våld och krig. Hume såg dock flera negativa sidor av överflöd, och argumenterade för att förfining borde prägla ett civiliserat samhälle. Med förfining som vapen kunde man hålla avigsidor och överdrifter på avstånd.

Bland de svenskar som debatterade yppigheten är Anders Johan von Höpken en av de mest uppmärksammade. I *Tal om yppighets nytta*, hållet i Kungliga Vetenskapsakademien 1740, menar han att det är en "orolighet" hos människan som får henne att hela tiden sträva efter nya levnadssätt och nya lustar, och det är därav överflödet kommer. Detta överflöd skall inte bara ses som något dåligt, utan kan vara till samhällets nytta, förutsatt att det är varor av svensk produktion som konsumeras: "Den fördelen åstadkommes då, enär öfverflödighets wahrer hemma tilwärfkas, och ei af utländningens idughet framskaffas".⁶ Är det tillverkat utomlands finns det inga fördelar, utan är i stället ekonomiskt riskabelt. Även Hindric Johan Wrede framför en liknande uppfattning i *Tal om et borgerligt samhälles eller et lands ock rikes rätta styrka* från 1743.⁷ Carl von Linné står också nära denna krets av debattörer. Han hade både Wredes och von Höpkens skrifter i sitt bibliotek. I *Lachesis naturalis* finns dock en längre driven och mer uttalad kritik av överdrivet överflöd, av omåttlighet och modenycker. I Linnés kritik finns inslag som kan kopplas till en tradition baserad på luthersk etik. Samtidigt finns moderna och i någon mån luxuösa företeelser som uppskattas, och Linné är inte uteslutande negativ till lyx. I andra sammanhang uttrycker Linné vikten av att utveckla och stödja svensk tillverkning av överflödsvaror.

Ett exempel är när Linné under resan till Öland och Gotland passerar Norrköping och där gläds åt att svenska män kan gå i svenska kläder: ”Vi fågnade oss härvid, att svenske män fingo gå i svenska kläder, och så många torftiga födas av sina händers verk.”⁸ Han konstaterar även att de färgväxter eller råvaror till glastillverkning som man tidigare till stor kostnad behövt köpa in utomlands, nu har påträffats i Sverige. Linné ser det som en ekonomisk fördel att produktionen blir baserad på billigare, inhemska produkter. Det innebär indirekt att han ser positivt på konsumtion av finare varor som glas eller porslin.

Yppighetsdebatten kan kopplas till andra strömningar i tiden, till exempel till nya ekonomiska teorier som merkantilism, eller till ett bredare fenomen: det omfattande nyttotänkandet, utilismen. Även om det i det följande inte kommer att finnas tydliga belägg för hur Linné förhåller sig till dessa är det ingen tvekan om att det finns en koppling. Linnés sätt att behandla frågor rörande överflöd, nytta, hälsa och kläder relaterar till de idékomplex som präglade tiden. Det ekonomiska tänkandet var en av grunderna till de många regleringar som fanns av hur man fick klä sig, och vem som fick bära vad. De så kallade överflödsförordningarna reglerade till exempel hur mycket spetsar och siden olika samhällsgrupper fick bära, vad som fick importeras eller hur mycket olika artiklar skulle beskattas. Både Linnés syn på modekläder, och familjens bruk av kläder har sannolikt präglats av detta, men frågan kommer inte närmare att analyseras här. En annan tydlig linje är den klassiska bildningens betydelse, medicinen var präglad av en rad antika arbeten och de skolbildningar som byggts på dem. Ett sådant exempel är själva intresset för ämnet dietetik och sättet föreläsningarna strukturerades. Här finns en lång tradition av vad som behandlas och vad som anses ingå i ämnet. Med sakinnehållet kommer också mer idémässiga föreställningar som har sina rötter i antikt tänkande, såsom föreställningar och teorier om sjukdomars uppkomst och bot eller idéer om kroppen och själen. En koppling som på olika sätt gjorts sedan antiken är den mellan hälsa och konsumtion av överflöd, och därmed mellan hälsa och modekläder. Linné relaterar på ett utpräglat sätt lyx och konsumtion till hälsan. Genomgående värderas företeelser som positiva eller negativa beroende på vilken effekt de har på hälsan.

Kläder i *Lachesis naturalis*

Lachesis naturalis är benämning på en föreläsningsserie Carl von Linné gav vid åtta tillfällen. Ämnet är dietetik, ett begrepp som använts synonymt med hygien i vissa perioder. Hygien har sedan antiken använts som benämning på hälsolära, och omfattade kunskap om inom bland annat sex olika områden som kallades "sex res non naturales" – sex ej naturliga ting. Dessa var luften, mat och dryck, rörelse och vila, sömn och vaka, utsöndringar och retentioner samt sinnesrörelser. Uppfattningen var att det krävdes balans och anpassning av dessa faktorer för att människan skulle bibehålla sin hälsa. I olika varianter har ämnet behandlats i läroböcker, föreläsningar och handböcker från antiken fram till Linnés samtid. Att de sex tingen betraktades som "ej naturliga" skall snarast förstås som ej reglerade eller ej förutbestämda, de kunde alltså påverkas av människan. Flera av dem kommer därför att ingå både i förebyggande åtgärder för att hålla sig frisk och i olika typer av behandlingar för botandet av sjukdomar. Dietetikföreläsningarna behandlar främst hur man håller sig frisk, alltså inte hur sjukdomar botas. Ämnet var ett ansvar för den praktiskt inriktade av de två professurer som fanns vid Uppsala universitet. När Nils Rosén von Rosenstein och Linné skiftade position och fick varandras professurer gjordes dock en uppdelning så att Linné fick ansvar för dietetiken, trots att Linné innehade den teoretiska lärostolen. Detta borde, enligt Fredrik Berg som skrivit en artikel om hygien-ämnet i äldre tid, vara enligt Linnés egen önskan. Även Linné den yngre föreläste i dietetik.⁹

På ett flertal ställen i föreläsningsserien förekommer klädedräkten eller olika plagg som exempel. En särskild avdelning är ägnad klädedräkten. Här argumenterar Linné för att man kan påverka sin hälsa genom att anpassa sin klädsel. Linné beskriver hur de kläder som först brukats av människan är av skinn, och det är därför naturligast att bära skinn- och pälskläder. Detta förhållande gäller dock endast i länder som inte är för varma, till exempel i Norden. I varmare länder behöver det vara tunnare kläder, som linnekläder. Den ursprungliga nyttan med kläder var att hålla kylan borta, eller att skydda kroppen på annat sätt. Linné konstaterar dock att kläderna blivit "i dag att spöka med, skrämman folk". Dessutom klär sig kvinnor mitt i vintern som om det vore italiensk sommar och det är ohälsosamt då man får "frost i benen" om man går med silkesstrumpor om vintern. Han säger också att muffar tidigare varit av björn eller järv, men nu skall vara små och av sammet.¹⁰ Därmed är den ursprungliga nyttan mindre.

En annan modeattiralj som påverkar upplevelsen av kyla och värme är peruken. Vid tiden användes peruk av både kvinnor och män, men troligen mer frekvent bland män än bland kvinnor. Linné beskriver att bruket av peruk uppkommit i Frankrike under Karl VIII:s tid då hela armén drabbats av "lues venera" (syfilis), tappat håret och börjat bruka peruk. Effekten på kraniet blir att det blir tunnare och att man därmed inte tål kyla lika bra. Den som använder peruk blir rädd för att bli förkyld bara han byter mössa, medan den som inte har någon peruk får tjockare skalle och tål mer. Detta är också ett av exemplen på hur vanan spelar roll, men vanan gör också att det inte utan vidare går att välja på ena eller andra sättet. Har man en gång vant sig vid något kommer man att behöva det. Ett exempel handlar om hur en bondfru kan åka släde utan fällar och pälsar och ändå inte frysa, en fru fryser fastän hon har pälsar och fällar. Slutsatsen blir att kalla kläder kan vara nyttiga, om de brukar regelbundet så att man vänjer sig. Den som har vant sig kan dock inte börja gå utan de varma kläderna, resultatet blir då ohälsa. Linné är också väl medveten om att vad som är mode, lyx eller överflöd inte är konstant. Han påpekar att sådant som förr ansetts som mycket exklusivt, som guldtråd och glitterband, nu brukas av pigor. Detsamma gäller andra lyxvaror än kläder, det som en gång varit lyx blir vardag: "Enär te sedan länge hos oss europeer blivit en lyxartikel, som ingår i våra vardagsvanor, är det icke mera fråga om dess verkan eller nytta; ty ett inrotat bruk låter sig icke ändras genom några förnufts-skäl."¹¹ I föreläsningsanteckningarna upprättas också en lista över företeelser som anses vara modern lyx. På listan finns inga särskilda plaggtyper eller accessoarer upptagna, däremot tygkvaliteterna sammet, silke och siden. Spetsar finns också med. Listan avslutas med följande aforistiska synpunkt på kläder; "Kläderna biuda enom sitta fram. En grå jacka med dygd förachtas. Alt detta gör wiklig."¹² Citatets innebörd är att det är kläderna som avgör om någon får sitta finare placerad, att den som är dygdig men bär jacka (och inte rock) förachtas, och att detta gör bäraren av de fina kläderna veklig. Här är det klädernas förmåga att förstålla och förklä som är det största problemet för Linné. De ger en falsk, förstålld yta som skyler över vem personen egentligen är. Det är även värt att notera att den gamla tanken att lyxen förvekligar finns kvar. Samtidigt finns en dubbelhet på så sätt att vad som är lyx förändras över tid – även om det finns överdrifter och sidor som är skadliga eller icke önskvärda finns en oundviklig utveckling där vanan och tiden gör att den tidigare lyxen blir vardag och nödvändig. Detta tycks också ligga i människans natur i någon mån, och därför inte att undvika.

Modets moral

Linné berör på några ställen hur kläder inverkar på människans moral. Ett sådant exempel gäller bruket av hårt snörade livstycken eller korsetter. Vid flera tillfällen argumenterar han för att tryck inte är nyttigt. Han hyllar de plagg som kommer från turkarna, som nattrock, tofflor och nattmössa, eftersom det är lediga, löst sittande plagg som inte trycker. I ljuset av detta är snörliv för kvinnor inte bra. Han framför en rad argument mot snörningen. Den som snörs hårt är blek, aptiten försvinner, och man svimmar lättare. När snörda kvinnor blir gravida får de svåra förlossningar, de får oftare missfall, och de får färre barn än de osnörda bondkvinnorna. En annan problematik är att snörning leder till okyskhet. Förklaringen är att blodet pressas mot könsorganen och därmed blir kvinnan mer benägen till okyskt leverne. Det intressanta är att Linné inte lastar kvinnans lustar eller dåliga moral för detta i och för sig icke önskvärda beteende. Han menar också att vissa yrkesgrupper, som väverskor, kan drabbas av samma sak eftersom de sitter så att tryck uppstår och blodet pressas samma väg. I dietetikföreläsningarna finns ett exempel anført där en kvinna ertappades i sängen med

Insida av korsettliv. Utsida i ljusblått siden, foder i enkelt tuskaftat linne. På ett ställe sticker benet ut, det verkar vara någon form av benmaterial (ingen närmare analys utförd). Linnémuseets samlingar. Foto: Annika Windahl Pontén.

en annan man, och hennes make i ilska slog ihjäl henne. Kvinnans kropp öppnades, och man fann att hon hade en abnormt stor njure. Detta har haft samma effekt som snörningen, och hon har inte varit förmögen att styra sitt beteende. Linné säger: "Detta kunna vi tillskrifwa affecterna, men långt mycket mer structuren. Olycklig är den, som har en sådan retelse".¹³

När det gäller de mer moraliska aspekterna av modet finns också ett annat mer etiskt eller filosofiskt resonemang hos Linné. Han återkommer till att klädedräkten inte kan täcka över, eller förändra vem man egentligen är. Delar av föreläsningsanteckningarna är arrangerade i numrerade punkter, och en av dem lyder: "Jord är jord, om hon lägges i träskrin eller guldskrin". Han skriver också att hatten lyfts för "välklädd hundfott" och att en oklädd Roberg inte hedras på samma sätt som en välklädd Hermansson, fast Roberg är 10 gånger lärdare.¹⁴ Roberg och Hermansson var båda professorer i generationen innan Linné, Lars Roberg i medicin och Johan Hermansson var professor Skytteanus, och det är uppenbart att Linné inte uppskattar att kläderna i så hög grad styr bemötandet. Linné skriver, i en sentens på latin, att den som är välklädd känner inte sig själv. Klädedräkten kan alltså förvill, upprätthålla en yta som inte motsvaras av vem personen egentligen är och rent av försvåra den så viktiga förmågan att känna sig själv.

I samma anda beskrivs hur modedräkten används vid hovet, där frågas inte om kläderna är bra och varma, bara om de är nya. Dessutom går man klädd hela dagarna. Att vara klädd och oklädd under 1700-talet säger något om graden av uppkläddhet, inte som man kan tro, något om hurvida man har kläder på sig eller ej. Oklädd (eller med de franska ord som också användes *deshabillé* eller *negligée*) var man när man var klädd informellt för hemmavistelse. Männen bar då till exempel inte rock, peruk och hatt. Kvinnor kunde också gå klädda i lösare sittande plagg när de var oklädda. Det var dock möjligt att ta emot besökande även när man var oklädd. Linné menar att när man är klädd blir det lätt för mycket uppmärksamhet på ytan; och i raljerande ton beskriver han den klädde mannens attribut:

En tofs af krusat getragg (*Peruque*), *pellucidt* lintyg, lagdt i *labyrinter* och uthackat (*mansketter*), fotfodral af matskewäf (silkestrumpor), skor, som luchta, hopbundna med metall; *item* fremad kläde lagdt i många rynkor; göra en *cavallier*, den hwar lyfter hatten före. Klädd sama menniskia i en grå jacka, ingen skall då buga.¹⁵

Detta betyder dock inte att all form av mode är moraliskt förkastligt. Linné finner vissa modeplagg och företeelser nyttiga och användbara. Han

menar att de rockar som används är bra, även om de har för många veck och blir tunga, och prästernas tröjor eller nattrockar ansågs vara bättre. En rock, även kallad justaucorps eller l'habit, är vid tiden ett dyrbart plagg, och det kan endast anskaffas av den som har råd. Rockar med många veck var moderna i början och mitten av 1700-talet, till en början när plaggtypen kom kunde de till och med hållas ut av tagel i sidorna och komma att likna en kjol.¹⁶ Rocken, som ansågs relativt värdefull, är också ett plagg som ofta förekommer i bouppteckningar. Linné vänder sig inte mot att de är för yppiga när de har veck, utan har en praktiskt invändning, de blir för tunga. Solfjädrar är han också relativt positiv till, de används av kvinnorna för att svalka sig, och för att leka med när de inte har något att prata om.¹⁷ Av det skälet borde parasoller användas mer, de är nyttiga för att hålla sig sval och i skugga. Huvudbonader av olika slag kan vara nyttiga, eftersom de skyddar huvudet mot kyla, men här menar Linné att det finns överdrivet många sorter. Kärnpunkten i den kritik som Linné riktar mot modéföreteelser är att de är överdrivna, att de förvränger eller att de är onyttiga.

Konsekvensen av att följa modet kan i sämsta fall vara ohälsa, men i många fall påtalar Linné att modéföreteelser är onaturliga utan att någon särskilt negativ inverkan av bruket av dem beskrivs. Det gäller till exempel skor med klackar och smink. Hade skaparen menat att vi behöver klackar hade han satt dit dem. Det onaturliga kan på detta sätt vara liktydigt med opraktiskt. Det är fallet med styvkjolar, av Linné kallade repkjortlar. I studenternas anteckningar framkommer att Linné menar att dessa underkjolar kan ha en praktisk funktion på så sätt att de håller ut kjolen från kroppen vilket är bra om det är varmt. Han förklarar att en fransk kunglig mätress uppfunnit dem, men tagit modet från Indien där man behöver det för att hålla ut kläderna från kroppen på grund av värmen. Det finns alltså från början en praktisk och användbar aspekt. I vårt kalla klimat är det inte nödvändigt, men kvinnorna säger att det ger en friare gång. Det kan visserligen vara bra, menar Linné, men tror ändå att de opraktiska aspekterna överväger; de är förargliga i kyrkan, obekväma i vagnen, förtretliga vid spatsrande och otjänliga vid gästbud.¹⁸ De kjolar Linné syftar på är de styvade underkjolar som användes för att ge kläderna den form man önskade. Under 1730- och 1740-talen användes en rund form som kallas "robe ronde", och under 1750-talet utvecklas kjolen till en plattare modell där vidden hålls ut vid höfterna. De ställningar som användes under kallades "pocher", som användes till mindre kjolar, eller "panier" som kunde bli mycket omfattande, vid hovbruk ändå upp mot tre meter breda. Sara Elisabeth bär med all

Panier sedd underifrån, konstruktionen består av metallribbor som träs in i kanaler. Band (snören eller rep) håller ihop fram och baksida på kjolen. I författarens ägo, sydd av Anna Löfgren, Stockholm. Foto: Annika Windahl Pontén.

sannolikhet en ”robe ronde” på bröllopsporträttet, medan den brudklänning som finns i Linnémuseet har haft pocher eller en liten panier under.

Överlag moraliserar Linné påfallande lite över modets uttryck. Han är ofta raljant, ironisk och tycks driva med en del företeelser, men sällan är han direkt fördömande. Detta kan delvis förklaras av att Linné är mycket medveten om att etik inte är hans område att föreläsa över. När han diskuterar äktenskapet skriver han uttryckligen att han bara säger några ord om det eftersom det egentligen tillhör moralens område. En annan förklaring är att Linné faktiskt inte är kritisk mot modet såvida det inte har för honom uppenbara hälsomässiga eller moraliska nackdelar. Det finns en dubbelhet i synen på vad som är lyx och därmed i vad som är acceptabelt att konsumera och använda. Överdrifter förlöjligas av Linné samtidigt som det är väsentligt för honom och familjen att klä sig adekvat för olika sammanhang. Linnés vetenskapliga framgångar leder till vistelser vid hovet, värdskap och officiella uppdrag där inte minst valet av kläder är viktigt för hur man framstår och hur man lyckas. Det finns inget som tyder på att Linné inte är medveten om det.

Two parts of the clothing on the side in quality drouget lustrin, has belonged Carl von Linné den äldre. Dräkten består av rock (justaucorps) och ärmväst. Tyget har Stockholms hallstämpel 1740. Linnés Hammarby. Foto: Uppsala universitets konstsamling.

I familjen Linnés klädkammare

Under 1700-talet hade kläder delvis en annan funktion än de har i dag. De fungerade i högre grad som sociala signaler, i dräktskicket markerades status och social tillhörighet både omedvetet och medvetet. (Därmed inte sagt att så inte sker i dag, men uttrycken för det skiljer sig.) Lokal särprägel i dräkten förekom på ett annat sätt än nu, men också social särprägel. På ett tydligt sätt kunde man se om en person var rik eller fattig, gift eller ogift, stadsbo eller lantbo och så vidare. Att klä sig och föra sig ståndsmässigt var viktigt. De flesta samhällsgrupper bar samma typer av plagg vid samma tidpunkt, även om det givetvis fanns vissa variationer mellan olika geografiska områden och stånd. Skillnaden i klädedräkt mellan rikare och fattigare människor bestod i hög grad av vilka tygkvaliteter som användes till plaggen, hur dyrbara dekorationer man använde, hur mycket kläder man ägde och hur kläderna värderades ekonomiskt. Hoven och de allra fattigaste avvek alltid mest från mönstret.

I slutet av 1600-talet formerades den typ av plagg som männen bar under i princip hela 1700-talet. Underst bars en lång linneskjorta, sedan åtsittande knälånga byxor, långa strumpor, väst (med eller utan ärmar) och vanligen hatt. Den som hade råd hade också rock, och kanske en mantel. Rocken gick till en början ungefär till knäna, men blev kortare mot slutet av perioden, och kallades med ett franskt ord just-au-corps, som betyder ungefär ”nära kroppen”. På svenska benämndes plagget ibland livrock. Peruk var en accessoar som var i mode under nästan hela 1700-talet, och som bars av dem som hade råd. Hatten var däremot vanlig även bland mindre bemedlade personer. En mycket vanlig detalj var också halskläde, som var en form av duk som bars runt halsen. Skorna var vanligen av skinn, men kunde också vara klädda med textil som siden. Även träskor förekom i vissa grupper. Till dessa basplagg fanns ett stort utbud av mindre plagg och tillbehör såsom käppar, knappar, spännen, lösa manschetter, band, spetsar och annat som bars allt eftersom smak och råd fanns. Skärningen på plaggen, främst väst och rock, förändrades ganska mycket under de dryga 100 år dessa plagg var vanligast. Rocken som varit rak i nederkanten och nått till knäna blev kortare, rundad framtill och fick färre veck. Västen följde med den linjen, blev kortare och mer figurerad framtill. En kombination av byxor, väst och rock brukade på svenska benämnas klädning, och den var under periodens början regelmässigt tillverkad i samma tyg. Detta bröts upp mer under senare delen av 1700-talet och olika kombinationer blev vanligare, till exempel byxor och rock i ett tyg

och väst i ett annat. Det mest markanta brottet mot detta sätt att klä sig var när långbyxor och kortare jacka, eller frackjacka, blev mer dominerande. De nya plaggen kom i mode under 1780-talet, och inte minst franska revolutionen utgjorde ett brott då man även som en politisk markering klädde sig på ett nytt sätt i Frankrike. Parallellt med rock eller klädning förekom också kortare jackor, i alla fall i Sverige. Jackan användes främst av mindre bemedlade, men också för informella sammanhang och i vissa yrkesgrupper.

Kvinnornas plaggtyper var inte fullt så enhetliga som männens om man jämför början och slutet av 1700-talet. Grundplaggen särk och underkjol hade funnits i den kvinnliga garderoben under lång tid, liksom männens skjortor, och även om de i någon mån förändrades såg de mycket lika ut under olika epoker. Ett annat basplagg var kjolen. Kjolarna räckte minst till fotknölna och de bars över underkjolen. En särskild typ av kjol benämndes stubb och det var ett plagg som från början var en underkjol, men som började bäras för informellt bruk eller hemma. Stubben var ofta stickad, det vill säga sydd med foder och ett mellanlager som man sydde (stickade) ett mönster i. Om man jämför plagg som användes vid formella, högtidliga sammanhang (klätt) och informella, vardagliga (oklätt) så är kvinnornas plagg av mer skiftande typ än männens. Detta oaktat skillnader i val av material till kläderna. 1600-tals plagget mantua var ursprunget till flera damplagg som användes under 1700-talet. Från början var mantuan ett enkelt plagg av raka stycken, ihopsydda till T-form. Med hjälp av veck formades sedan plagget på kroppen och man åstadkom nya klänningsmodeller, eller robe-modeller som den samtida franska beteckningen var. I England och Frankrike gjorde man på olika sätt, och grovt sett uppstod två varianter som benämndes robe à la française och robe à l'anglaise. Den franska hovdräkten influerade valet av formell dräkt även vid det svenska kungliga hovet. En hovdräkt, robe de cour, bestod av vad som kallades le grand habit, ett fullbenat, djupt urringat klänningsliv med spetsärmar, stor kjol som bars över styvkjol och löst släp. Den variant av robe à la française som blev mest spridd i Sverige uppkom som en utveckling av den mycket stela och omfångsrika franska hovdräkten. Den hade vanligen två eller tre delar, kjol som bars över styvkjol och själva roben som var livdel ihopsydd med skört. Skörten var lika långa som kjolen i bak (eller något längre och kunde bilda ett litet släp), och formade en öppning i fram där kjolen syntes. Livdelen var benad, men en separat korsett bars i regel under.

Stadgan i liv och korsetter gavs av så kallade ben eller fjädrar, det vill säga ribbor av trä, metall, ben eller rotting som syddes in i kanaler i plag-

Till vänster: Porträtt av Carl von Linné iförd den röda bindmössa som finns bevarad. Han är avbildad oklädd med rock och någon form av löst sittande, draperad väst eller liknande plagg. Oljemålning av okänd konstnär. Porträttet har stora likheter med porträtt av Carl Sparre utfört av G. D. Matthieu 1763. Foto: Linnémuseet, Uppsala. Till höger: Porträtt (pastell på papper) av Sara Elisabeth von Linné, utfört av Sven Nicolaus Höök. Troligen bärs en tröja, kanske i siden med kulörta band som rosetter i fram. Huvudbonaden har ett vitt stycke i fram, stycket bars ofta som tecken på att bäraren är gift. Foto: Uppsala universitets konstsamling.

get. Olika typer av snörade och benade liv hade förekommit åtminstone sedan 1500-talet, och innan dess snördes övre delen av helskurna plagg på olika sätt för att åstadkomma olika silhuetter. 1700-talets korsetter kunde kläs i ett tyg som gjorde att de i vissa fall kunde bäras som livstycke till kjol eller stubb, eller så fungerade de som ett rent underplagg. Till underplaggen hörde också de styvade underkjolarna, beroende på vilken form och konstruktion de hade fanns olika benämningar på dem, de vanligaste var: robe ronde, panier och poche. Ett vanligt förekommande kvinnoplagg var tröjan eller kofta. Kofta var ett plagg med ärmar, vad vi i dag snarast skulle kalla jacka. En kombination kunde vara att bära kofta, stubb och förkläde, möjligen i kombination med ett livstycke. Även för kvinnor kunde en sådan kombination plagg, gärna i samma tyg, bennämnas klädning.¹⁹

I familjen Linnés garderob finns alla de vanligaste 1700-talsplaggen representerade. De äldsta plaggtyperna är Carl den äldres rock, ärmväst och hårda bindmössa, samtliga är numera utställda på Linnés Hammarby. Rocken är sydd i en sidenkvalitet som kallades droguet lustrin, namnet är benämningen på vävsättet, och det fanns ett antal sidenväverier i Stockholm som tillverkade siden av denna typ. År 1765 fanns 34 sidenväverier i Stockholm, men sidenet i rocken är gjort tidigare, och har Stockholms hallstämpel 1740. Den svenska produktionen av sidentyg var relativt stor, och siden vävdes både i Stockholm och bland annat Alingsås.²⁰ Färgen är nu grönaktig, men har ursprungligen varit mer gråbrun. Rocken är av en tidig 1700-talsmodell, den har stora ficklock och stora uppslag på ärmarna. Den är lång och har många veck. Den tillhörande västen har ärmor, också det ett ålderdomligt drag som senare försvinner på västarna så att de blir ärmlösa. Några byxor finns inte bevarade, men i bouppteckningen finns upptagen en ”grå lystringsklädning med siden foder”, det kan möjligen vara den bevarade och det antyder i så

Detalj av blå sidendroguet. Flera plaggdelar finns i samma kvalitet, varav en är en våd till kjoldel på klänning. Har troligen funnits en hel robe à la française i detta tyg. Foto: Linnémuseet, Uppsala.

fall att byxor har funnits.²¹ Det som talar mot att det är samma plagg som i bouppteckningen är att det inte finns något foder i rocken, samt att tyg som benämns "lystring" vanligen avser glättade sidentyger och inte drogueter.²² Enligt bouppteckningen har Linné också ägt en blå och vit droguetväst.

Av ålderdomligt typ är också den hårda bindmössa som är överklädd med röd sammet. Fadern Nils Linnaeus har samma typ av huvudbonad på det porträtt som finns av honom på Linnés Hammarby. Det var ganska vanligt att präster hade sådana hårda bindmössor, men även andra ämbetsmän kunde avbildas i dem. De var vanligen i svart sammet eller annat svart tyg, men Linnés är alltså röd. Det finns ett porträtt där Linné avbildas oklädd iförd just denna mössa (se bild s. 42). Det är dock värt att notera att ett princip identiskt porträtt finns, målat av Georg David Matthieu 1763, föreställande friherre Carl Sparre. Förutom mössan och några andra attribut är kläderna, och kroppspositionen i princip identiska på de båda porträtten. Plaggen som bärs är dock typiska för oklätt bruk, med någon form av vid skjorta eller jacka som närmast draperas runt överkroppen, och en lång rock, ibland benämnd bunyan eller banyan utanpå. Det är denna typ av rock som Linné uttrycker uppskattning för när han berömmar plaggen från turkarna. Bindmössor kom att bli huvudbonad för kvinnor senare, under 1700-talet var kvinnornas bindmössor stora och mjuka så att de verkligen gick att binda runt frisyren. Senare krympte de, sattes mer ovanpå håruppsättningen som täcktes med ett stycke av linne och spets. De flesta känner igen bindmössan som en vanlig huvudbonad till det vi i dag kallar folkdräkter från olika delar av landet.

I Linné den äldres bouppteckning finns två huvudbonader upptagna, en hatt och en resmössa. I Carl von Linné den yngres bouppteckning finns betydligt mer kläder än i faderns, som exempel kan nämnas att det finns sex hattar, varav en doktorshatt. Att sonen hade mer kläder kan tyda på ett större intresse för kläder, men den viktigaste faktorn är troligen att sonen dog ung. Han hade behov av att skaffa sig en garderob som fungerade för alla de sammanhang han rörde sig i. Rätt kläder var en förutsättning för att till exempel vistas vid hovet, och Carl den yngre hade vid sin bortgång en hovdräkt med kappa och tillbehör, värderad till tolv daler specie. Det är det överlägset högst värderade plagget i familjens bouppteckningar, Carl den äldres mest dyrbara plagg var en grå klädespäls med sibiriskt lammskinsfoder (8 riksdaler och 16 skilling) och en svart klädesrock och väst (6 riksdaler och 32 skilling). Den äldsta dottern Elisabeth Christinas mest värderade plagg (undantaget en mansklädning i svart sammet med sidenfo-

der som var högst värderad) var en brokig, ”broillerad” robe ronde i taft (6 riksdaler) samt en respäls med brunt kamlottsöverdrag (5 riksdaler). Sara Elisabeths kläder var värderade i klump till 50 riksdaler banco så där finns ingen information om enskilda plagg.²³

Att unga människor var måna om att skaffa sig kläder är även känt från självbiografisk litteratur från bland annat England, och det gällde även mindre bemedlade personer än familjen von Linné. Kläder prioriterades gärna när man till exempel började tjäna egna pengar. Det bör också ha varit så att när Carl den äldre började vara verksam i Stockholm som läkare som han skaffade kläderna i sidendroguet (se bild s. 39). Det var kläder som kunde användas för formellt bruk, och var således användbara vid kontakter med adeln eller hovet. Gunnel Hazelius-Berg och Sigurd Wallin menar i sin artikel om Linnés kläder på Hammarby (*SLÅ* 1956–1957) att Linné hade skaffat kläderna under sitt första årionde som professor i Uppsala, och att de kan ha sytts i Uppsala. Detta verkar dock vara antaganden, och hallstämpelein nämns inte av dem. Vål så troligt är att de införskaffades i Stockholm precis efter 1740. Historikern John Styles har pekat på hur viktiga kläderna är när nätverk, karriär och det sociala livet skall byggas upp, inte minst fungerar kläderna som valuta både när det gäller att knyta kontakter med det motsatta och det egna könet.

Kläderna representerade också ett reellt ekonomiskt värde, och kunde säljas om så skulle behövas. Att skaffa kläder när man var ung var alltså även en investering.²⁴ Här kan man göra en jämförelse med hushållets övriga textilier, som även de representerade ett mycket stort ekonomiskt värde. I Carl den äldres bouppteckning uppgår värderingen av sängkläder och linne till drygt 191 riksdaler, medan möblerna värderades till drygt 159 riksdaler. Att Carl den yngre och Elisabeth Christina inte hade särskilt mycket sängkläder och linne berodde också på omständigheterna, det var något som följde med att man bildade hushåll, och det hade Carl den yngre inte hunnit göra, medan hennes hushållsförhållande var mycket komplicerat efter separationen från maken och hon bodde hemma hos sin mor när hon dog. Sara Elisabeth hade ett rikt linneförråd vid sin bortgång, sängkläder och linne värderades till drygt 420 riksdaler banco att jämför med möblemanget på drygt 71 riksdaler. Kläderna var alltså värda långt mindre än hushållets övriga textilier, men det fanns en andrahandsmarknad och kläder såldes och köptes begagnade. Att sängkläder och linne värderades så här högt jämfört med andra slags föremål var gängse vid tiden. Det förhåller sig på liknande sätt i till exempel Nils Rosén von Rosensteins hustrus bouppteckning. Lakan

och en del andra hushållstextilier finns också bevarade i samlingarna. På både Linnémuseet och på Hammarby finns lakan, numrerade och märkta med CL. Vidare finns gardiner av olika slag (bland annat i målad sidengaze och rutig sidentaft), en klädsel till en stol och vaddstickade täcken. Sådana täcken fanns också i stort antal. I Carl den äldres och Sara Elisabeths bouppteckningar finns tolv kattuntäcken i vardera. Det som finns i utställt på Hammarby är ett av dem. Några av de många linnedukar och servetter som fanns är också kvar. Det ursprungliga antalet dukar i makarnas respektive bouppteckningar var 38 i hans och 50 i hennes, antalet servetter är 286 i hans och 373 i hennes.

Nöta ut, återanvända, spara eller slänga?

En typ av plagg saknas helt i de samlingar som finns kvar, och det är linneplaggen som bars närmast kroppen. Den typen av plagg saknas ofta i museernas samlingar, det främsta skälet är att de först användes, syddes om och nöttes till den grad att man inte ville använda dem. Sedan såldes de som linnelump, det mesta av det papper som tillverkades hade linnelump

Damstrumpor i silke med spetsstickat parti, märkta Paris. Linnés Hammarby. Foto: Uppsala universitets konstsamling.

Robe à la française i brocherat siden, flerfärgade blomslingor på ljusblå botten. Rosetterna i fram är sekundära och klänningen är inte komplett. Montering för utställning i Linnémuseet. Troligen 1760-tal, kan ha använts som brudklänning av en eller flera av döttrarna. Foto: Linnémuseet, Uppsala.

som bas och därför fanns det en marknad för utnötta linnekläder. De finns därför vanligen heller inte med i bouppteckningar, men finns i äldsta dottern Elisabeth Christinas och i Carl den yngres. I dotterns finns 33 fina Hollandslärtsskjortor (slitna men i gott skick), tolv grova skjortor, fem mer slitna skjortor, tolv halsdukar, tre långa halsdukar (alla halsdukar slitna) och åtta par lösa manschetter av nättelduk (slitna). Nättelduk är ett tyg som är framställt av näselfiber, eventuellt blandat med någon annan fiber. Dessa linnekläder är dock en del av det som är den avlidnas del i det bohag som finns hos major Bergencrantz, mannen som hon lämnat. I sonens bouppteckning finns 32 skjortor, fem veckhalsdukar, två par sydda manschetter, sju par släta manschetter (och ett parti gamla manschetter) samt fyra linne- och bomullsmössor. Plaggen tas med även om de är gamla, slitna och trasiga och de tillmäts som sådana ett ekonomiskt värde. Det beror just på att det fanns en marknad för lump.

Det som finns bevarat när det gäller underkläder är två par strumpor för dam och ett par strumpeband. Det ena strumpparet finns på Hammarby och är dekorerat med ett spetsstickat parti mitt fram nertill, och är märkta "Paris". Det andra är ett par bomullsstrumpor av vitt bomullsgarn i Linnémuseet, märkta LL (Lovisa Linné) 1791. Strumpebanden är i silke och har namnen Carl Linnaeus och Sara Lisa Moraea som invävd text. Enligt traditionen är dessa bröllopsstrumpebanden. Strumpeband brukades av både kvinnor och män, så det skulle kunna vara en fästmansgåva från bruden till brudgummen. Att just dessa underkläder blivit kvar kan bero på att man i familjen ansett dem så speciella att man sparat dem som minnen eller familjeklenoder. Det fanns givetvis en mängd strumpor och strumpeband. I sonens bouppteckning tas upp 22 par strumpor, alla i silke. De flesta strumpor som användes var med all säkerhet i ull, kanske också stoppade, slitna eller till och med ätna av mal och änger. Det är inte en typ av föremål som varit attraktiva att spara, men ett par sidenstrumpor från Paris är en annan sak, så de fick vara kvar. Det är inte känt vilka överväganden som gjordes när föremål från familjen sparades eller kasserades av släktingar i senare tid, men det är känt att det finns familjetraditioner knutna till flera av de plagg som finns kvar.

Ett plagg med tradition knuten till sig är den robe à la française som finns i Linnémuseet. Den är tillverkad i brocherad sidentaft med mångfärgat blommönster bestående av rankor, buketter och blad på ljusblå botten. Traditionen säger att den är äldsta dottern Elisabeth Christinas brudklänning. Hon gifte sig den 12 juli 1764 med Carl Fredrik Bergencrantz, då hon var

21 år gammal. Både tyget och klänningsmodellen stämmer väl med årtalet 1764. Robe à la française var mycket använd som formell klänning vid tiden. Den del som finns kvar av är själva roben. Kjolen och den del som upptill i fram bars under roben, kallad *stomacheur* (magplatta) finns inte kvar. Klänningen var avsedd att bäras över en mindre styvkjol eller *pocher*. Det var ett plagg som var väl lämpat att utrusta en brud med. Brudklänningen användes efter bröllopet för festliga, formella sammanhang så länge som möjligt. Sidenet i klänningen är med all sannolikhet tillverkat i Stockholm. På grund av överflödsförordningar som kom i flera omgångar under frihetstiden var import av sidentyg förbjudet. Det etablerades då ett flertal sidenväverier, främst i Stockholm, men Linné beskriver också flera sorters sidenproduktion i Alingsås under sin västgötska resan. I Alingsås hade man 1746 tillverkning av damaskerad satin (alltså damast) och silkeband. Där fanns också råsilkebodar och silkesrederi. År 1764 gällde fortfarande importförbudet för siden varför det är troligt att familjen von Linnés klänning är gjord av svenskt tyg. Linné den äldre var ju även engagerad i försöken att odla mulbärsträd för att få igång svensk produktion av silkestråd.²⁵

Döttrarnas sidenklänningar tillhör den typ av plagg som gärna sparades. Det är också möjligt att Elisabeth Christinas robe à la française användes av hennes syster Lovisa. Det skulle i så fall vara det plagg hon bar när kusinen Sven Nicolaus Höök målade hennes porträtt i pastell. Om man studerar bilden förefaller den klänning Lovisa bär vara mest lik den bevarade. Lovisa gifte sig inte, och det är tänkbart att hon använt sin systers klänning i samband med att porträttet målades, och kanske vid andra formella tillfällen. I Linnémuseet finns även delar av sidenklänningar sparade, till exempel finns det delar av ärmar och kjolvåder. En annan hel klänning som bevarats är en robe à la polonaise. Modellen liknar françaisen och har robe och kjol som bärs tillsammans. Kjolen är mindre omfångsrik på polonaisen och roben kan i bak häktas upp på två ställen så att tre ”puffar” bildas på kjolen. I ryggen är polonaisen skuren och har inga veck, livet har i ryggen en snibb som går ner i robens skört eller kjoldel. Plagget är sytt av rosavitt siden med ljusblå ränder och garnerad med röda sidenband. De delar som finns kvar av den randiga klänningen är kjol och robe, medan liv eller magplatta saknas. Smalrandiga tyger av den typ som finns i klänningen blev också mycket populära under sent 1770-tidigt 1780-tal. Det är inte känt vilken av döttrarna som burit denna robe à la polonaise. Klänningen finns numera på Linnés Hammarby.

Till vänster: *Elisabeth Christina von Linné* bär robe à la française i blommigt, blåbottnat siden. Håret är uppsatt, troligen med löshår, för att forma frisyren. Det kan möjligen vara en peruk. Till höger: *Lovisa von Linné* bär en klänning som liknar systerns, en robe à la française i blommigt, blåbottnat siden. Runt axlarna ses ett sjalliknande plagg, i samma färg som på systern Sara Christinas porträtt. Det är inte säkert detta plagg burits, det kan vara en detalj som konventionellt används på porträtt av denna typ. Porträtt (pastell på papper) utförda av kusinen *Sven Nicolaus Höök* omkring 1765. Linnés Hammarby. Foto: Uppsala universitets konstsamling.

Hos skräddaren

Det finns nästan ingen information om var kläderna hade införskaffats, vem som tillverkat dem, vilka plagg som är svenska eller utländska. Sidenstrumporna tycks vara franska då de är märkta Paris. Stor del av sidenet som finns i de bevarade plaggen tycks vara svenskt. I Linné den yngres bouppteckning betecknas fem nummer bland kläderna som "engelska". Då han rest i England kort före sin död är det troligt att de flesta av dessa plaggen anskaffats i England. Det finns också en möjlighet att en svensk skräddare

*Robe à la polonaise, baki-
från. Det skurna ryggspar-
tiet och snibben som går
ner i kjolen syns. Vid sidan
av snibben (kan skönjas
till höger) finns en ögla
kjolen kan fästas upp i för
att skapa de karakteris-
tiska "puffarna". Linnés
Hammarby. Foto: Uppsala
universitets konstsamling.*

tillverkat kläder som betecknas om ”engelska”. Bland de engelska plaggen märks en vit rock och väst med paljettknappar, och en ljusgrön klädning med stålknappar, sådana knappar var nya och mycket eftertraktade. En blå bomullssammetsklädning beskrivs som fransk. Den vita västen är med all sannolikhet den sidenväst som finns i Linnémuseets samling.

Några antydningar om hur kläderna hade införskaffats finns dock. Linné den äldre skriver den 26 februari 1754 i brev till Abraham Bäck: ”Min hustru har handlat upp mer än ett par tusende daler på marknaden, i lin och lentyg, kläder för sig, barn och alt folket.”²⁶ I februari ägde Distingsmarknaden rum i Uppsala, och där hade Sara Elisabeth köpt linne och kläder till hela hushållet. Om Linnés uppgift ”ett par tusende daler” skall tolkas bokstavligt är osäkert, men det är inte helt osannolikt att så kan vara fallet. I ett annat brev, också det till Bäck, från den 7 april 1775 skriver han att hustrun skall handla kläder åt barnen i Stockholm. Det är en öppen fråga vem som fattade beslut om inköp av kläder och textilier. När det gäller linnekläder, underkläder och vardagskläder till barn och tjänstefolk är det ett rimligt antagande att det var husfrun som hade ansvaret, precis som brevet låter förstå. När det gäller beställningar hos skräddaren gällande männens klädningar eller kvinnornas festkläder kan det ha varit fråga om att den som bar kläderna hade huvudansvar, eller om att makarna gemensamt beslutade vad som skulle skaffas.²⁷

Oavsett vem som beslutade vilka kläder som skulle anskaffas hade hushållets kläder skaffats på olika håll, i Stockholm, på marknader, hos skräddare, skomakare, hattmakare och andra hantverkare i Uppsala. Vanligen skaffade man dyrare och mer komplicerade plagg hos skräddare eller sömmerska, medan vissa delar av garderoben tillverkades i hemmet. Det fanns också en marknad för färdigsydda nya eller begagnade plagg vid tiden. År 1754 fanns i Uppsala två hattmakare, fyra perukmakare eller hårfrisörer, 18 skomakare eller skoflickare och elva skräddare. År 1767 var motsvarande siffror tre hattmakare, fem perukmakare eller hårfrisörer, 21 skomakare eller skoflickare och 17 skräddarmästare. Observera att uppgifterna gäller antalet mästare. Det finns alltså betydligt fler yrkesverksamma inom respektive skrå. Skräddarna hade en älderman som hette Anders Winberg.²⁸ I Linnean Society finns tre kvitton utställda till ”Wälborne Herr Professor von Linné”, daterade den 17 juli 1765, den 8 februari 1768 och den 18 oktober 1769. Dessa kvitton ligger bland Carl von Linné den yngres handlingar. Eftersom Carl den yngre fått professors fullmakt redan 1763 är det möjligt att han på 1760-talet titulerades som på kvittona. Med tanke på att han också då var i den ålder då garderoben byggdes upp kan kvittona vara hans, men det finns

också en möjlighet att de är faderns. Eftersom kvittona inte är publicerade tidigare följer här den fullständiga texten:

Wälborne Herr Professor Von Linné Debet				
Apr 25	Räster på förra Räckning	Sr	6	30
	arbetslön för en blå Siden wäst		16	
	et dussin Silckes knappar		4	16
	Siden Cor		2	16
	arbetslön för et par Camlot de Bryssels byxor		9	
	et dussin wäst ¼ dz Räck knappar		3	
	Cammelgarn		1	16
	½ aln Styf Canfas		2	16
	4 aln Parduband a 10 :/:		1	8
	Silcke, til wäst och byxor		5	
	arbetslön för en Camlotz Räck		18	
	1 ½ dusin knappar		6	
	Cammelgarn		5	
	Silcke		5	
	för fläckars uttagande		3	
	arbetslön för et par Siden tygs byxor		10	
	et dusin Silckes knapr		4	16
	et dussin wäst ¼ dz Räck knapr		3	
	Siden Cor och Silcke		4	
Majj 23	Dito för hwit Siden wäst		15	
	1 dussin Silckes knapr		4	16
	Siden Cor och Silcke		5	
	Canfas		2	
		Sr	136	6 :/:
	Upsala d: 17 Julij 1765			
	And: Winberg			
	Wälborne Herr Professor Von Linné Debet			
	Aug: 11	arbetslön för en tröjja	Sr	6
		Dito för et par Calsonger		1 16
		2ne gånger sat knapar i Kitaij klad: ²⁹		3
		fodrat och giordt nya armar i en wäst		3 16
		ändrat och lagat 2ne Räckar		4
		Silcke och trå		2 16
			Sr	20 16 :/:
Upsala d: 8 febr 1768				
And: Winberg				

Wahlbureau för Professorer för Linné's Debet

Apr 20. Antag på förra Räkning F 6- 20

antag på förra Räkning	16
at Linné's Räkning	4- 16
at Linné's Räkning	2- 16
at Linné's Räkning	9
at Linné's Räkning	3
at Linné's Räkning	1- 16
at Linné's Räkning	2- 16
at Linné's Räkning	1- 8
at Linné's Räkning	5
at Linné's Räkning	18
at Linné's Räkning	6
at Linné's Räkning	5
at Linné's Räkning	5
at Linné's Räkning	3
at Linné's Räkning	4- 16
at Linné's Räkning	3
at Linné's Räkning	4
at Linné's Räkning	15
at Linné's Räkning	4- 16
at Linné's Räkning	5
at Linné's Räkning	2

May 23. för Räkning intagande

for Räkning intagande	3
at Linné's Räkning	4- 16
at Linné's Räkning	3
at Linné's Räkning	4
at Linné's Räkning	15
at Linné's Räkning	4- 16
at Linné's Räkning	5
at Linné's Räkning	2

Uppsala 17 July 1763 F 136 6

And Winberg

Walborns huss Professor von Linne Debit
 Aug. 11: - bestallen för en tång - - - - - 6
 Dito för en par Calsenger - - - - - 1-16
 2 an gangas sat i dagas i Kitas Stad: 3 -
 fördrat oss grädt i ja rymas i en wäst 3-16
 inderat oss lagat 2 an Rödvar - - - - - 4-
 Sil du oss toa - - - - - 2-16
 Upsala 7: 8 febr 1768
 And Winberg 20-16

Walborns huss Professor von Linne Debit
 bestallen för en Klänning - - - - - 21-
 1 styk Chanfar - - - - - 2-16
 1 styk en tång - - - - - 7-
 1 styk en tång i appar - - - - - 3-
 Watald som quitheras - - - - - 33-16
 Upsala 9: 18 okt 1769 And Winberg

Wälborne Herr Professor Von Linné Debet			
Arbetslön för en klädning	Sr	21	
styf Canfas		2	16
Silcke och trå		7	
öfwer klädt knappar		3	
Betalt som quitteras	Sr	33	16 :/:

Upsala d: 18 octr 1769
And: Winberg

På kvittona ser man, som väntat, att de plagg som värderas högst i bouppteckningarna också är dyrast hos skräddaren. Hel klädning, rock och västar är de dyraste. Mer oväntat är möjligen att skräddaren tycks både ha sytt om, lagat och rengjort kläder. Det pekar, trots få belägg, på att det var viktigt med återbruk, men det säger också att allt sådant arbete inte gjordes i hushållet. Det är rimligt att tänka sig att viss lagning och tvätt även görs i hemmet. Annan intressant information är att skräddaren debiterade för tyger som användes som foder och liknande (till exempel siden och canvas), och för sybehör som knappar och tråd. Själva tyget såldes inte av skräddaren, det hade inhandlats på annat håll, till exempel hos tyghandlaren eller på en marknad, och tagits med till skräddaren. På en annan lapp, med en lista över utgifter som finns i Linnean Society, har noterats kläde och knappar från Vahlberg, som kan ha varit en handlare. Det finns även en post för gul lärft. I sammanhanget är det också värt att notera att i sonens bouppteckning finns ofärdiga eller gamla isärtagna plagg upptagna: övertyg av en utskuren sammetsklädning och ett gammalt sidenfoder. Dessa tyger kunde tas till skräddaren för färdigställande eller för omarbetning. Om man jämför de plagg som finns på kvittona med Carl von Linné den äldres respektive den yngres bouppteckningar är det svårt att belägga förekomsten av samma plagg. De plagg som finns på skräddarkvittona är:

En blå sidenväst, denna bör ha silkeknappar och vara fodrad med siden (detta debiteras i anslutning på kvittot)
Ett par Camlot de Bryssels byxor
En Camlot rock
Ett par sidenbyxor, troligen med silkeknappar
En vit sidenväst, bör ha silkeknappar och sidenfoder
En tröja

Ett par kalsonger
 ”Kinesiska kläder” eller plagg av ”kitaij”
 En ärmväst och två rockar (ändrade och lagade)
 En klädning, bör ha klädda knappar och canvasfoder

När det gäller plaggen i kamlott är det troligt att dessa faktiskt finns i faderns bouppteckning. Kamlott är ett tätt vävt tyg som kan förekomma som ylle eller halvsiden. Det kan vara enfärgat, mönstrat eller möjligen randigt. Det importerades till Sverige under början av 1700-talet, och Linné beskriver hur han i Alingsås under sin västgötska resa hade sett Sveriges första inhemska ”Cambelot de Bryssel” som var tillverkat av ull från särskilda ”orientaliska bockar”:

De orientaliska bockarna voro nyligen klippta. De liknade våra gemena bockar till skapnad och åtbörder, men däruti åtskilda, att de buro i stället för styv ragg en vit, mjuk, rak och len ull, som hängde till fötterna, av vilken vi sågo ett *Cambelot de Bryssel* till färgen svart och så skönt som någonsin något utländskt, vilket ofelbart var det första, som i Sverige gjorts av eget kamelgarn.³⁰

Kamelgarn skall skiljas från kamgarn. Kamelgarn var från början spunnet av kamelhål eller getter, men blandades med ull eller annat hår. Kamgarn var en mycket vanlig typ av ullgarn som man tillverkade i flera olika kvaliteter, dock ej kläde. Kamgarnet spanns av lång mjuk ull, efter det att bottenullen tagits bort. Det lämpade sig inte för att filta, och kläde genomgick en process som bland annat innebar valkning, pressning och överklippning. Kamlott var alltså tillverkat av kamelgarn.³¹ Mot bakgrund av sina iakttagelser under resan i Västergötland är det mest troligt att det är Linné den äldre som hade störst intresse av att skaffa kamlottskläder. I hans bouppteckning finns också tre poster som upptar plagg av kamlott. Det rör sig om en ljusblå kamlottsklädning, en ljusblå kamlottsrock och väst samt en grön kamlottsrock och väst. Eftersom sidenvästen som finns på Winbergs kvitto från 1765 omnämns som blå är det fullt möjligt att det är samma väst som tas upp tillsammans med kamlottrocken i bouppteckningen. En hel klädning omfattade ofta byxor, väst och rock i samma material, men västen kunde vara i en annan kvalitet än övriga plagg. I Linné den yngres bouppteckning finns inga plagg som sägs vara av kamlott.

På kvittot från 1768 kan posten med ”kinesiska kläder” möjligen gälla den nankins-rock som finns upptagen i Linné den yngres bouppteckning.

Porträtt (olja på duk) av Carl von Linné i blå klädning, troligen av bomullssammet. Plaggen har knappar klädda i tyget. Till bärs manschetter och halskläde. Peruken har lagda lockar vid sidorna och lockar som hänger ner bak, ingen stångpiska. Oljemålning av Magnus Hallman 1774, kopia efter Per Kræfft. Foto: Uppsala universitets konstsamling.

På samma kvitto finns dock en ändring av en ärmväst som med all sannolikhet är en typ av plagg som inte burits av sonen eftersom det är tämligen ålderdomligt vid tiden. Att fadern ägt i alla fall en ärmväst vet vi, den av drouget som finns i samlingen på Linnés Hammarby. Mycket pekar alltså på att kläderna som debiterades kunde ha varit kläder ämnade för både far och son. De hade alltså använt sig av samma skräddare.

En spartansk far och en luxuös son?

När nu flera jämförelser mellan far och son Linné har gjorts kan man fråga sig om bilden av en enklare klädd, mer spartansk far och en klädintresserad, mer luxuös son verkligen stämmer? I biografier över Carl von Linné framställs han ofta just som enkelt eller udda klädd, som motståndare till lyx och flärd. Sonen sägs leva mer flott och klä och pudra sig enligt modet.³² Det är ett faktum att sonen vid sin bortgång hade mer kläder än fadern, men det var främst antalet västar och byxor som skiljde sig åt radikalt. Sonen hade 17 västar och 13 par byxor, att jämföra med faderns tre av vardera. När det gäller större och mer dyrbara plagg har Linné den äldre och den yngre i princip lika mycket. Räknar man ihop antalet hela kläd-

Porträtt (olja på duk) av Sara Elisabeth von Linné 1739. Målningen tillskriven Johan Henric Scheffel. Sara Elisabeth är klädd i robe ronde i röd sammet, med ett sjalliknande plagg draperat om sig. Foto: Uppsala universitets konstsamling.

ningar, kombinationer rock och byxor eller rock och väst så har fadern tio uppsättningar, jämfört med sonens sex. Ser man till material och färg äger båda plagg i siden, bomullssammet, kläde, olika ullkvaliteter, päls och linne, och färgerna är i båda fallen övervägande svart, grönt, blått och dova färger med inslag av ljusare färger, som ljusblå, ljusgrön, gul, röd och vit. Detta kan ses som representativt för männens mode vid respektive tid. I båda fallen fästs vikt vid knapparnas och fodrens utförande. Linné den äldre ägde plagg med förgyllda knappar medan Linné den yngre hade paljettknappar och stålknappar. Alla att betrakta som relativt exklusiva val för sin tid. Det är också viktigt att minnas att far och son dog i helt olika skeden av livet, och som tidigare nämnts var det vanligare att man hade relativt stor garderob när man var ung och innan man hade bildat familj. När eget hushåll hade etablerats gjorde man omprioriteringar i hushållsekonomin. Andelarna husgeråd, möbler, sänglinne och liknande ökade då. En annat viktigt förhållande är att bouppteckningarna utgör ögonblicksbilder av vad som fanns i garderoben. De säger inget om i vilken takt kläderna omsattes, och vi vet inget om vilka kläder Linné ägde när han var 42 år, det vill säga då han var lika gammal som sonen var vid dennes frånfället. Att Linné den yngre ägde så pass många fler västar och byxor än Linné den äldre kan förklaras av att dessa plagg var billigare att skaffa än en hel klädning, men också av att

bruket av enhetlig klädning med tre plagg i samma material var på väg ut ur modet. Det blev allt vanligare att bära ”udda” byxor och väst, och kanske en rock i endera byxornas eller västens material.

Överlag har både far och son haft möjlighet att klä sig enligt modet, klä sig korrekt beroende på tillfälle och klä sig i enlighet med sitt stånd och sin position. Det går med utgångspunkt från bouppteckningarna och de bevarade plaggen inte att dra slutsatsen att fadern har klätt sig sparsmakat medan sonen har sett mer flärdfull och moderiktig ut. Sonen har däremot ägt fler plagg vid sin död, vilket delvis kan förklaras av att han dog innan han bildat familj.

Konterfejens kläder

En källa till kunskapen om vilka kläder familjen bar är de samtida porträtt som finns av familjemedlemmarna, och även om det främst är Carl von Linné den äldre som är avbildad finns det porträtt av alla i familjen (med undantag för de två barn som dog som små). Bland de plagg Carl den äldre bär på porträtten verkar det tämligen säkert att den rock och väst som bärs på Per Krafft den äldres porträtt är de plagg i blå bomullssammet som finns i bouppteckningen (se bild s. 58). Det rör sig om för tiden relativt omoderna kläder, men när man klädde upp sig formellt kan den tidigare typen av snitt fungerat även in på 1760- och 1770-talen. (Jämför med hur den kvinnliga formella dräkten konserverat 1740- och 1750-talsformer) Det förefaller vara likartat snitt på de rockar som finns på porträtten av Scheffel 1739, Krafft 1774 och Roslin 1775. Den tidigaste, som syns på bröllopsporträttet, verkar vara utförd i rött kläde, medan de senare ser ut att vara av sammet. På Roslins porträtt har rock och väst förgyllda knappar, men de klädningar som sägs ha sådana knappar i bouppteckning är tillverkade i kläde och inte i sammet. Det kan alltså röra sig om ett plagg som inte är med i bouppteckningen. På de båda porträtten av Krafft och Roslin bär Linné i princip identiska peruker, det kan mycket väl vara en och samma. Han har då anammat en något modernare peruk än den långa, böljande allongeperuk han bär på bröllopsporträttet, eller på Ehrensvärds kopparstick från 1740. De senare perukerna har lagda lockar som ser ut som rullar vid sidorna, är pudrade och bärs endast när man är klädd. Det finns inga porträtt som visar Linné den äldre i peruk med så kallad stångpiska, det vill säga där håret samlas ihop i en fläta som lindas med band i bak. Även denna typ av peruk har de lagda lockarna vid sidan av huvudet. Carl von Linné den yngre finns avporträtterad av Jonas Forsslund i

förd den svenska dräkten, alltså den hovdräkt som finns i bouppteckningen. Han bär då stångpiska. Det gör sonen även på pastellporträttet av Sven Nicolaus Höök. Porträttet är utfört 1765 och Carl den yngre är avbildad i en brun rock, och troligen en vit väst. Rocken skulle kunna vara den nankinsrock som finns i hans bouppteckning. Nankin är ett tätt bomullstyg som från början tillverkades i Nanking, varifrån namnet kommer.

Kvinnorna är avbildade mer sparsamt. Det finns två porträtt av hustrun Sara Elisabeth, och ett av vardera dotter. Scheffels bröllopsporträtt visar en brudklänning i röd sammet och med en rund styvkjol. Det egna håret är uppsatt med en blomsterutsmyckning och pudrat. Hårprydnaden fungerar även som attribut och urvalet blommor skall inte ses som något som verkligen bars. På det svartvita porträtt av Sara Elisabeth som Sven Nicolaus Höök gjort är det nu, på grund av dess skick, svårt säga något om vilka kläder som bärs. Det är troligen någon form av kofta med rosetter fram och en huvudbonad med vitt stycke fram. Porträtten av döttrarna är i färg och utförda med ganska stor individuell variation. Det är lätt att se att de bär sina bästa klänningar, som alla ser ut att vara av typen robe à la française. Elisabeth Christinas och Lovisas är i blåbottnat, blommigt siden, Sara Christinas i gulbottnat, blommigt siden och Sophias i rödrosa siden. På två av porträtten anar man att magplattan fram är i avvikande färg. De blommor som man skymtar kan vara buketter av levande blommor, liksom de som bärs i håret. Magplattorna kan också vara dekorerade, men för lite av dem syns för att det skall gå att säga något säkert om detta. Döttrarnas håruppsättningar kan vara peruker, men mer troligt eget hår uppsatt och kompletterat med löshår. Alla fyra har örhängen som är mycket lika knappar i utförande. Värt att notera är också att den yngsta, Sophia, som var ungefär 8 år när porträttet gjordes, har en lock hängande från håruppsättningen. Detta är förmodligen ett sätt att markera att hon inte är giftasvuxen utan fortfarande ett barn. Som tidigare har nämnts är den klänning Lovisa bär lik en klänning som i dag finns i Linnémuseet.

Ett vetenskapligt hushåll i ett offentligt hem

Hur familjen von Linné klädde sig hade betydelse. Carl von Linné hade flera roller eller funktioner. Han var professor i medicin och lärare, i den egenskapen hade han ett stort kontaktnät bestående av studenter och kollegor. Dessa kom ofta till huset vid Svartbäcksgatan, senare även till Ham-

Porträtt (pastell på papper) av Carl von Linné den yngre, utfört av hans kusin Sven Nicolaus Höök. Rocken kan möjligen vara den rock av nankin som finns i bouppteckningen. Peruken är av stångpisk-typ. Foto: Uppsala universitets konstsamling.

marby. Han var också inspektör för Smålands nation och i den egenskapen tog han emot studenter, landsmännen i nationen, i sitt hem. Familjens hem var därför inte uteslutande en privat plats, det var också en plats där delar av universitetets offentliga liv utspelade sig. Linné var vid tre tillfällen rektor för universitetet och hade då en särskild position som företrädare för akademien, men även under andra perioder fick han officiella uppgifter att representera universitetet. Det gällde inte minst vid de tillfällen då familjen var värdar för representanter för hovet eller kungligheter. Detta hände upprepade gånger, och hemmet hade en avgjort officiell funktion.³³ Förutom detta blev Linné den äldre riddare av Nordstjärneorden, och sedan adlad. Han hade uppdrag vid det kungliga hovet, och detta ställde ytterligare krav på formella kläder och på hur man borde bete sig. Till detta kommer att han blev jordägare i Danmarks socken, en tid var Linné den som innehade störst areal i socknen. Hushållet fick i och med det en särställning i grannskapet.

Förhållandet att hemmet inte endast var privat utan delvis publikt var inte unikt för professorshemmet i Svartbäcken, det var snarare typiskt för

Till vänster: Sara Christina von Linnés klänning är en robe à la française av blom-
migt, gulbottnat siden. Notera örhängena som liknar knappar. Till höger: Sophia von
Linné har en robe à la française, i rosarött siden. En lock som hänger ner markerar att
hon inte är giftasvuxen. Pastellporträtt utförda av kusinen Sven Nicolaus Höök. Foto:
Uppsala universitets konstsamling.

hem eller hus vid denna tid. Rummens funktion kan delas i offentliga, öppna för besökare och mer privata eller halvoffentliga. Flera forskare har beskrivit detta i termer av "front stage" och "back stage", även benämningen "front region" förekommer. Olika delar av huset karakteriseras då av olika typer av möbler, textilier och andra föremål. Tanken är att status främst markeras i de rum dit de flesta har tillträde, men det är inte helt okomplicerat att göra sådana uppdelningar. Det finns både gäster och rum som har "mellanstatus". Funktionen hos rum kan förändras och andra faktorer gör en sådan beskrivning något vanskelig. Detta till trots går det att tala om att ett liknande system fanns i familjen von Linnés hus, både i professorsbostaden i trädgården och huset på Hammarby. Till de inredningsmässiga skillnader

som påpekats mellan "front stage" och "back stage" kan även skillnader i val av kläder för olika tillfällen läggas. Det var en självklarhet att det gick att klä sig i nattrock och mössa när man hade gäster hemma, och på samma sätt var det en omöjlighet att träda inför drottningen i reskläder. Linné skriver den 15 november 1754 till Bäck att han inte kan träffa drottningen när han är på väg hem då han redan var resklädd.

Carl von Linné var en tongivande person i sin tids vetenskapliga och kulturella liv. Den bild som besökaren fick av hur huset såg ut och hur hushållet fungerade fick därmed en viss tyngd. Hushållet bidrog självt till formandet av normer och mönster. Det hade betydelse vilka möbler, kläder och föremål som mötte besökaren. De signalerade inte bara en viss social status, utan visade också på vilket sätt hushållet var organiserat och fungerade. Det bidrog till att sprida en bild av hur ett svenskt, vetenskapligt hushåll fungerade vid just denna tidpunkt. Man bör hålla i minnet att det inte fanns någon "institution" där professorn hade sin arbetsplats, utan arbetet bedrevs i hög grad i hemmet. Vetenskapshistorikern Patricia Fara har pekat på att arbetsplatsen ofta var i hemmet vid denna tid. Det var dit instrument införskaffades och där träffades informella nätverk som hade stor betydelse för den vetenskapliga utvecklingen. Hemmen var delvis inrättade som observatorier, kemiska laboratorer, eller som i Linnés fall härbärgerade samlingar. Nätverken upprätthölls genom visiter, salongsliknande träffar eller korrespondens som också sköttes i hemmen. Detta innebar också att det fanns ett stort antal "osynliga" deltagare i arbetet, nämligen resten av husets invånare, familj och tjänstefolk. På olika sätt hade dessa personer bidragit till det arbete som "den kände vetenskapsmannen" hade utfört.³⁴

Carl von Linné blev också en adlad professor. Det ställde ytterligare krav på att klä sig ståndsmässigt eller kunna bjuda som det anstår en adelsman. Porträtten av döttrarna är exempelvis utförda bara några år efter adlandet, och alla tre skraddarkvitton är från tiden efter adlandet. Oavsett om de är faderns eller sonens var det av vikt att se över garderoben när man blivit adlad. Att Carl von Linné den äldre i sina föreläsningar är ironisk och raljerar över fler inslag i det samtida modet behöver inte betyda att han menade att de borde avskaffas, tvärtom använde han själv både "fotfodral av maskväv" och "en tofs av krusad getragg", och även om han var kritisk mot de medicinska effekterna av snörning så bar alla döttrar korsetter och hårt snörade liv. Många normer och ideal påverkade de val man faktiskt gjorde. Att döttrarna skulle ha gått i osnörda kläder var knappast tänkbart med tanke på familjens ställning.³⁵ I hushållet finns silver, glas, möbler och

kläder som är passande för en medlem av vad som kan kallas en "akademisk elit". Professor Linné uttryckte skepsis inför modern lyx, hyllade måhända de enkla kostvanorna som landets bönder hade – men adelsmannen Linné behövde tebord i fajans, hundratals lanneservetter och broderade sidenvästar. Hushållet von Linné var konsumenter av statusmarkörer och lyxvaror, men på en passande nivå. Adeln uppvisade stora skillnader i fråga om resurser och sätt att leva. Linnés hushåll var inte jämförbart med familjer som Tessin eller de Geer. Snarare var de lätt motvilliga konsumenter på 1700-talets växande marknad för svenska och utländska lyxvaror, lätt motvilliga användare av yppighet och modern lyx och befann sig både i praktiken och teorin mellan yppighets nytta och yppighets fördärv.

Noter

¹ Artikeln är skriven i samband med pågående avhandlingsarbete, den bör delvis betraktas som "work in progress".

² Carl von Linné, "Linnés Dietetik. På grundval af dels hans eget originalutkast till föreläsningar: 'Lachesis Naturalis quæ tradit dietam naturalem' och dels lärjungeanteckningar efter dessa han föreläsningar: 'Collegium Diæticum'", *Uppsala universitets årskrift. Skrifter med anledning af Linnéfesten II*, utg. A. O. Lindfors (Uppsala, 1907).

³ *Collegium dieteticum*, 137.

⁴ Carl von Linné, *Om omväxling i födan* (1767), övers. Ejnar Haglund, efterskrift och noter Telemak Fredbärj (Uppsala, 1966), 6–7.

⁵ *Collegium dieteticum*, 51, 56.

⁶ Anders Johan von Höpken, *Tal om yppighets nytta* (Stockholm, 1741), 18.

⁷ Hindric Johan Wrede, *Tal om et borgerligt samhälls eller et lands ock rikes rätta styrka samt sätt och utvägar at komma der til...*, tal vid presidiets nedläggande 1743 (Stockholm, 1747).

⁸ Carl von Linné, *Öländska resan* (Stockholm, 2005), 23.

⁹ Fredrik Berg, "Hygienens omfattning i äldre tider. Sex res non naturales", *Lychnos* 1962, 91–127.

¹⁰ *Lachesis naturalis*, 87–88.

¹¹ Carl von Linné, *Potus Theae* (1765), utg. i övers. 1939 av SLS, nyutgåva 2002, översatt och kommenterad av Gustaf Drake, 14.

¹² *Lachesis naturalis*, 138.

¹³ *Collegium dieteticum*, 221.

¹⁴ *Lachesis naturalis*, punkt 17 under "Vestes", 86–90.

¹⁵ *Lachesis naturalis*, 88.

¹⁶ Lena Rangström, "Bland franskinfluerade spräthökar", *Modelejon. Manligt Mode, 1500-tal, 1600-tal, 1700-tal* (Stockholm, 2002), 222.

¹⁷ *Collegium dieteticum*, 41. Stället har oftast använts för att peka på att Linné raljerar över att kvinnor inte har så mycket att säga och i stället leker med solfjädern. Jag menar att en sådan läsning inte är nödvändig, det är ett ganska neutralt konstaterande av att de kan användas att leka med "då de intet ha att säga". Det hela beror på om man tolkar då som "när" eller "eftersom".

¹⁸ *Collegium dieteticum*, 39.

¹⁹ För mer detaljer om det kvinnliga modets utveckling under 1700-talet se t.ex. Pernilla Rasmussen, *Skräddaren, sömmerskan och modet. Arbetsmetoder och arbetsdelning i tillverkningen av kvinnlig dräkt 1770–1830* (Stockholm, 2010); Aileen Ribeiro, *Dress in eighteenth-century Europe 1715–1789* (London, 1984). För

manligt mode se t.ex. Lena Rangström, *Modellejon. Manligt Mode. 1500-tal 1600-tal 1700-tal* (Stockholm, 2002). Min genomgång är endast översiktlig och i grova drag.

²⁰ Martin Ciszuk, "Droguet – analys och inspiration från 1700-talets tygprovssamlingar", artikel på nätet http://www.durantextiles.com/om_tygerna/text2.html.

²¹ Familjens bouppteckningar finns utgivna i *SLÅ* av Sigurd Wallin: Carl von Linné den äldre och den yngre i "Urkunder rörande familjens Linnés ägodelar I", *SLÅ* 1950–1951; Sara Elisabeths i "Urkunder rörande familjens Linnés ägodelar II", *SLÅ* 1953; och Elisabeth Christina Bergencrantz i "Urkunder rörande familjen Linnés ägodelar IV", *SLÅ* 1962. Del III innehåller bouppteckningar för de övriga dottrarna och deras män, men ingen av dessa innehåller detaljer om kläder. Makarna von Linnés bouppteckningarna i original förvaras i Riksarkivet (Svea hovrätts arkiv) eftersom det rör sig om adliga personer, övriga finns i landsarkivet i Uppsala.

²² Rocken och västen (och andra plagg) behandlas även i Gunnel Hazelius-Berg & Sigurd Wallin, "Linnés kläder i samlingen på Hammarby", *SLÅ* 1956–1957; se även Inger Estham, "Textilkonsten", i *Frihetstidens konst* (Lund, 1997).

²³ En svårighet är att de olika bouppteckningarna är upprättade i olika slags daler och riksdaler. Här kommer inte att göras någon utredning av de olika myntslagen. Siffrorna är därför inte helt jämförbara utan får ses mer som fingervisningar. Ingen angivelse är dock i daler kopparmynt.

²⁴ John Styles, *The dress of the people. Everyday fashion in eighteenth-century England* (New Haven & London, 2007), 60.

²⁵ Inger Estham beskriver svenskt siden från 1700-talet i Estham 1997.

²⁶ Brev från Carl von Linné till Abraham Bäck, 26 februari 1754, *The Linnean Correspondence*, linnaeus.c18.net, letter L1711, konsulterad 18 juni 2010.

²⁷ Tomas Tullberg har skrivit en artikel i *SLÅ* om Sara Lisa. I den berörs på några ställen hennes

roll som hushållsföreståndare och det ansvar det medförde gällande bl.a. tjänstefolk. Tomas Tullberg, *Sara Lisa von Linné. En biografisk studie*, särtryck ur *SLÅ* 2006.

²⁸ Jag har ännu inte lyckats belägga när Anders Winberg blev älderman.

²⁹ Sista ordet skall eventuellt läsas "Clad:". Oavsett vilket syftar det troligen på "kläder", Kitaj användes under 1700-talet som beteckning för en tygkvalitet från Kina, ordet är en sidoform av Cathay och kan användas i betydelsen "kinesisk". Se *SAOB*, uppslagsord "kitaj". Tack till Ingvar Svanberg som hjälpte mig på spåret med detta ord!

³⁰ Carl von Linné, *Västgötaresa* (Stockholm, 2005), 123.

³¹ För mer detaljer om kamgarn och kamlott se Lili-Anné Aldman, *En merkantilistiskt början. Stockholms textila import 1720–1738* (Uppsala, 2008), 193–194, 203.

³² De flesta av dessa omdömen går tillbaka på Theodor Magnus Fries, *Linné. Lefnadsteckning* (Stockholm, 1903). Linné d.y. behandlas bl.a. på s. 369–372 i senare delen.

³³ Gunilla Lindell, "Till bords med Linné", *Till livs med Linné* (Stockholm, 2007), 65; Fries 1903, II, 367. Bland besöken finns hovrättsrådet Petraeus 1746, hovmarskalken Henric Jacob Hildebrand och hans hustru Sofia Lovisa (brev till Bäck 15/3 1754), kanslern Carl Rudenschöld 1772 (då Linné var rektor, brev till Bäck 27/2), och kungligheter vid flera tillfällen, bl.a. kronprins Adolf Fredrik och kronprinsessan Lovisa Ulrika 1744 (brev till Bäck 2/3 1744).

³⁴ Patricia Fara, *Pandora's breeches. Women, science and power in the enlightenment* (London, 2004), 10, 122. Faras huvudfokus är kvinnornas roll i vetenskapshistorien, och hon pekar på den roll det vetenskapliga hushållet spelat. Det finns även ett avsnitt om Linné i denna bok, detta är dock enligt min mening problematiskt och har en del brister.

³⁵ Eileen Ribeiro har till exempel påpekat att det i England ansågs lösaktigt eller oanständigt att inte bära korsett. Ribeiro 1984, 118–119.

Summary:

A tuft of curled goat-hair and feet-coverings of worm-web

Clothing in the household of Linnaeus and the professor's opinion on clothing

By Annika Windahl Pontén

This article is a study of the clothes owned by Carl Linnaeus and his family, combined with a study of Linnaeus's opinions on clothes and fashion. The title is quote from a lecture given by Linnaeus; he mocks the fashion of his time, saying that the whig is like a tuft of curled goat-hair, and the silk stockings are made of worm-web. It may seem obvious that Linnaeus is critical to fashion and modern ways, but the article will show that it is more complicated.

Linnaeus's opinions on clothing are briefly put in context. An important background is the 18th century debate on luxury and consumption. Linnaeus standpoint can be described as midway between pro- and anti-luxury consumption. The utilitarian ideas lead to an inclination for consumption, his dependence on Lutheran ethics moved him towards an anti-consumption position. When discussing clothes and fashion health is a guiding principle. Linnaeus is most critical when fashion leads to illness. At some points Linnaeus gets close to the view that refinement is a part of the human nature. He does moralize over fashion, but not very often, most commonly Linnaeus is rather mocking fashion than moralizing or criticizing. It is also a fact that all the garments Linnaeus makes fun of, he owns and uses. The clothes in the family's wardrobe are described, with surviving garments, probate inventories and portraits as the main sources. The position of the family in the social and academic elite made it necessary for them to be able to dress properly for different occasions. Evidence of Linnaeus awareness of the importance of appearance are presented.

In Linnean Society of London there are three receipts from the same tailor, Anders Winberg, in Uppsala. They are published in the article. The receipts are from 1765, 1768 and 1769, and they are recorded as belonging to Linnaeus junior. The possibility that some posts on the receipts may refer to garments made for the father, and that father and son used same tailor, is discussed. The common description of Linnaeus senior as less fashionable than the son is discussed and criticized. More likely they both dressed fashionably. Linnaeus senior mocked fashion, but his daughters would wear silk dresses with stays and hooped petticoats, and he himself used both whig and silk stockings. So the family and the household can be described as slightly reluctant, but still consumers on the growing market for fine fabrics and clothing. They were both in theory and practice somewhere midway between the ruin and the usefulness of luxury.

Författarens adress:

Doktorand Annika Windahl Pontén, Inst. för idé- och lärdomshistoria, Uppsala universitet, Box 629, 751 26 Uppsala. E-post: annika.windahl@ponten.se.

GUDRUN NYBERG

Ögontröst

*En biografi över naturforskaren Bengt Andersson Euphrasén
1755–1796*

Till Kungliga Vetenskapsakademiens handlingar bidrog Bengt Andersson Euphrasén under åren 1786–1794 med fem uppsatser om sammanlagt nio svenska och utländska fiskar.¹ Genom dessa publikationer har hans namn kopplats till bland annat oxsimpan (*Taurulus bubalis*), den fläckiga örnrockan (*Aetobatus narinari*), strumpebandsfisksen (*Lepidopus caudatus*) och silversmörfisksen (*Pampus argenteus*). På uppsatserna om fiskar följde år 1795 en utförlig beskrivning av ön Saint-Barthélemy i en hel volym, baserad på Euphraséns egen resa dit 1787–1788.² Dessutom trycktes på Lars Wahlströms tryckeri i Göteborg år 1792 *Archiatern och riddaren Carl von Linnées Termini botanici eller Botaniska ord, samlade och med anmärkningar på svenska öfversatta af Bengt And. Euphrasén*.³ Han var alltså naturvetare i Linnés efterföljd, observant och ganska flitig. Men vem var han som person?

Mycket litet är känt om honom. Han finns inte upptagen varken i *Svenskt biografiskt handlexikon*, *Svensk biografiskt lexikon* eller den andra upplagan av *Nordisk familjebok*, "Ugglan", som ändå är så rik på biografier. Man kan på olika ställen finna uppgift om att han var född 1756, eventuellt i april månad i Habo församling i Västergötland, att han år 1784 skrevs in vid Uppsala universitet som tillhörig Västgöta nation och att han avled 1796 eller 1797 i Stockholm, titulerad vice botanices demonstrator. Det är i stort sett allt, utöver publikationerna. Jag stötte först på hans namn under studier kring doktor Christofer Carlander, som vistades på Saint-Barthélemy samtidigt med Euphrasén, men senare även under arbete med en biografi över Linnélärjungen och mecenaten Clas Alströmer. Med utgångspunkt från vad jag då fann och vad som finns lätt tillgängligt på nätet angående Euphraséns publikationer har jag sökt vidare och funnit mer originalmaterial. Några särskilt värdefulla ledtrådar till viktiga handlingar fann jag i Per Tingbrands utgivna katalog över personer med koppling till Saint-Barthélemy,⁴ men sedermera har jag fått viktiga pusselbitar från andra personer.

Barndom och skolgång

Efternamnet Euphrasén hade han tagit sig; egentligen hette han Bengt Andersson, och det är detta Andersson som oftast uppfattas som ett andra förnamn, "Bengt And.". I inskrivningsmatriklar till filosofiska fakulteten vid Uppsala Universitet och Västgöta nation står antingen "Andersson" eller den latinska formen "Andreae" utskrivet, med innebörden att fadern hette Anders.⁵ Till nationsmatriklarna hade han uppgivit att fadern var bonde i Habo och födelsetiden april 1756, men han hade inte kunnat ange exakt datum. I Habo församlings kyrkbok finns bara tio pojkar med namnet Bengt födda 1750–1759 och den ende vars far hette Anders föddes den 26 april 1755, inte 1756.⁶ Anders Bengtsson, bonde i Myrebo, och Maria/Maret Jönsdotter hade innan Bengt föddes mist två spädbarn, men i livet var Jonas sju år och Ingegierd fyra år. Tre år senare föddes också sonen Anders. Gården låg isolerad och var av allt att döma liten. De tre vittnena till Bengts dop två dagar efter födelsen hämtades från kringliggande byar eller gårdar: Stora Flittered, Ulvestorp och Karshult. Mycket få personer utom kärnfamiljen nämns i kyrkböckerna bosatta på Myrebo. Änkan Marit Jönsson, som torde ha varit Bengts mormor, avled där 80 år gammal när han var 12 år, och ett år senare gifte sig bonden, senare skomakaren, Sven Gabrielsson med en Kerstin Bengtsdotter från Myrebo, som kan ha varit Bengts faster. Detta pars dotter Ingegerd dog i en olycka på Myrebo år 1771 när hon var bara två månader gammal. Då var Bengt på väg att lämna hemmet, om han inte redan hade gjort det.

Visingsö före detta gymnasium. Foto: förf.

Euphrasia sp., ögontröst. Foto: förf.

Att han konfirmerades i Habo kyrka kan man utgå ifrån. Någon, kanske prästen, insåg att ynglingen hade läshuvud och 1772 skrevs han in vid Visingsö skola.⁷ Den hade instiftats av Per Brahe 1636 och fortlevde med hjälp av dennes donerade gods, "skolegodsfonden", fastän ön inte längre kunde räknas som centralt belägen i landet. Det fanns både trivialskola och ett gymnasium, som på 1770-talet var inrymt i det gamla tingshuset. I Habo användes patronymikon utom för soldater, faktorismeder och de få högreståndspersonerna, men i Braheskolan var det sällsynt, och Bengt registrerades som Benedictus Arén Haboënsis. Namnet Arén förekom annars inte i Habo, kanske var det en ordlek byggd på Andersson och Myrebo.

En matrikel för trivialskolan redovisar eleverna årsvis fördelade på rector, conrector och collega. År 1773 gick där sammanlagt bara 17 elever.⁸ Bengt/Benedictus Arén gick då i conrectorklassen, sedan två år i rektor Eric Bergmarks klass. År 1776 fick han tillträde till gymnasiet och avancerade där från den lägsta klassen infirmo till mellanklassen inferior.⁹ Medan flera av hans skolkamrater senare blev präster eller tjänstemän greps han av intresse för botaniken och flyttade 1779 till Skara för att följa undervisningen i den bara fyra år gamla veterinärinrättningen där, ledd av den kände botanikern Peter Hernqvist, som även var lektor i matematik vid Skara gymnasium. Bengt hade då bytt efternamn igen, till Euphrasén, efter blomsläktet *Euphrasia*, ögontröst, som "talar väl" till åskådaren, eller för att framhålla sin egen vältalighet. Detta noterades i gymnasiematrikeln: "Initio autem hujus intervalli de ludo nostro discessit Benedictus Arén qui huic nomen Euphrasén jam præoptaverat, ad frequentandas lectiones et excursiones Botanices quarum studio mirum quantum delectabatur, et veterinarias Cel. Professoris et Lectoris Scarensis Herrnqvist."

Av veterinärinrättningens bibliotek att döma var undervisningen bred (eller om det var Hernqvists intressen som avspeglades), inkluderande optik, läkekonst, astronomi, mineralogi, "att uppodla mossbelupna ängar", "Om maskar på fruktträn" och Pehr Osbecks kinesiska resor.¹⁰ Men redan året därpå, 1780, återkom Euphrasén till gymnasiet och blev kvar där till 1781, då han i gymnasiets kateder avlade godkänt prov i svensk diktarkonst. Vid samma tid godkändes två andra elever i teologisk vältalighet, men, som rektor så vackert skrev på latin, dessa tre var äldre och något tröga när det gällde litterära studier. De lockades, såvitt rektor hade förstått, att i stället studera det marina, och övergav Visingsös musen i avsikt att segla med ett ostindiskt skepp till Kina. Antagligen togs detta inte lika väl upp som det formulerades. Gymnasiet hade bara tolv elever och åren efter avhoppet var de åtta.¹¹

Seglatser

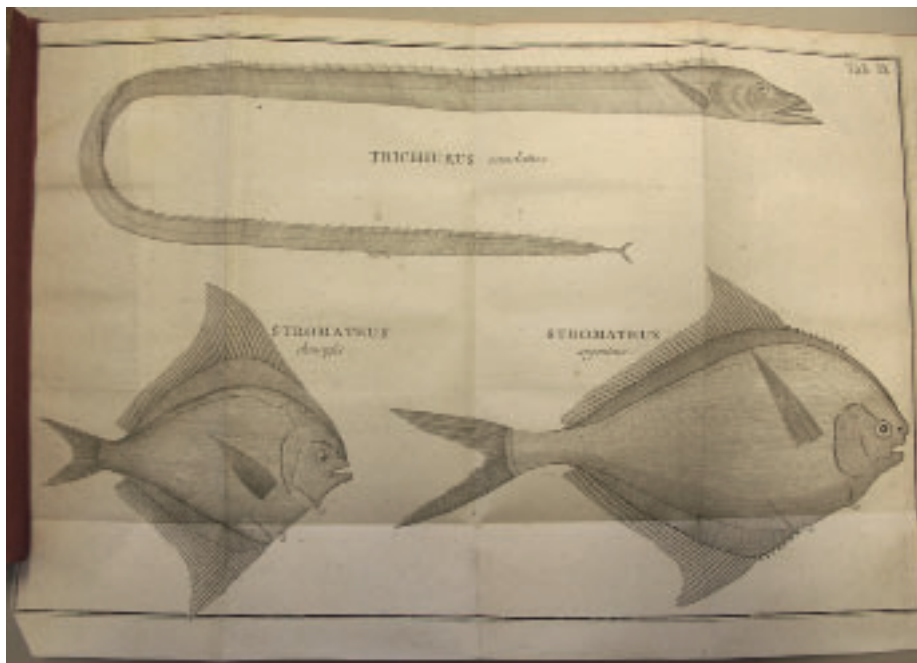
Strax före jul lättade man ankar utanför Göteborg. I sin andra uppsats om fiskar i *Kungliga Vetenskapsakademiens handlingar* 1788, nämnde Euphrasén inledningsvis att han år 1781 hade varit jungman på Svenska Ostindiska Compagniets skepp Lovisa Ulrica, fört av kapten Herr Petter Petterson, och att han då använde sina få lediga stunder till att samla, beskriva och rita av naturalier, bland dem de tre fiskar av ordningen Apodes som han

nu redovisade därför att de tidigare inte hade beskrivits tydligt eller var helt okända.¹² Den första fisken, en *Trichuris*, hade fiskats med krok vid Goda Hoppsudden. Den hade han inte kunnat bevara, bara beskriva och rita av, men de två övriga, som var rikligt förekommande kring Macao, Bocca Tigris och i kinesiska skärgården, av en art som Linné kallade *Stromateus*, hade tagits tillvara och låg vid författandet i spiritus vini i det Alströmerska museet. Vid beskrivningen på latin försåg han dessa fiskar med namnen *Trichiuris caudatus*, *Stromateus argenteus* respektive *Stromateus chinensis*. De är numera omklassificerade eller omdöpta, men det är Euphraséns beskrivning som gäller som den ursprungliga: *Lepidopus caudatus* (Euphrasén), *Pampus argenteus* (Euphrasén), respektive *Pampus chinensis* (Euphrasén).

Ytterligare minst två märkliga fiskar observerade Euphrasén under resan, men dem rapporterade han inte i *Kungliga Vetenskapsakademiens handlingar* förrän åtta år senare, i sin fjärde uppsats.¹³ Vid utresan i mars 1782 fann man i tropiska Atlanten en liten fisk av den typ som sjöfolket kallade ”sugare”. Den hade sugit sig fast vid ”logg-skäddan”, brädlappen som var fästad i änden på den lina med vilken man mätte farten (i knop). Den skiljde sig från tidigare beskrivna av släktet *Echeneis* genom färre antal räfflor på huvudet och genom sin stjärtfena, vars två mellersta strålar var dubbelt så långa som de övriga och bildade en smal spets. Samma år som Euphrasén beskrev *Echeneis tropica*, publicerade skotten Archibald Menzies en artikel om fisken som han gav namnet *Echeneis lineata*, vilken numera heter *Phtheichthys lineatus* (Menzies, 1791). Euphraséns exemplar införlivades med Clas Alströmers samlingar.

Den fisk som Pehr Löfving hade funnit under sin spanska resa och kallade ”atun”, hade Euphrasén själv sett vid Godahoppsudden i maj 1782 under utresan.¹⁴ Vid återresan året efter hade den förts ombord till försäljning av javaner eller indiska fiskare vid sydvästra Sumatra, och i Kapstaden bars den dagligen till salu på gatorna. Den hade vissa likheter med gäddan, men fenorna visade att den tillhörde makrillsläktet *Scomber*. Till färgen var den nästan svart. Den var inte så välsmakande som makrillen och värderades ganska ringa. Med hänsyn till dess storlek hade Euphrasén inte kunnat förvara fisken, det fanns inte heller någon teckning, men han beskrev den i detalj på latin. Den heter numera *Thysites atun* (Euphrasén).

Det var naturligt att Euphrasén vid återkomsten från Kina sommaren 1783 skänkte eller sålde sina fiskar till den mycket förmögne Clas Alströmer, som hade en av landets största naturaliesamlingar och ett stort intresse av att utöka den. Alströmer behövde också hjälp med sina samlingar, biblioteket och allehanda mindre kvalificerade uppgifter.

Tre fiskar från den ostindiska resan, publicerade i Kungliga Vetenskapsakademiens handlingar 1788. Foto: förf.

Knappt fyra månader efter Euphraséns återkomst från Kina företogs på initiativ av Alströmer en vetenskaplig undersökningsexpedition till den bohuslänska skärgården för att man ville utröna om transgrumset – det som återstod efter kokning av sill för utvinnande av tran – orsakade skada på fiske och hamnar när det släpptes ut fritt i havet.¹⁵ De officiella deltagarna var kaptenen Johan Lorens Ruuthensparre, löjtnanten Jacob Kjerrmansköld och naturvetaren Anders Dahl, den senare i tjänst hos Clas Alströmer. Att även Euphrasén deltog i expeditionen nämns inte i den tryckta rapporten, *Transgrums-Acten*, men han förekommer i brev.¹⁶ Doktor Jonas Teodor Fagraeus i Alingsås, som var Clas Alströmers högra hand, skrev den 17 november till Ruuthensparre att den instruktion man behövde för undersökningen hade översänts med herr Euphrasén, och den följande veckan påtalade Fagraeus i två nya brev att Clas Alströmer ansåg det vara högst nödvändigt att de utsända förde en journal eller dagbok, som Euphrasén skulle kopiera och skicka till honom. Detta skulle bespara Ruuthensparre

Två bohusfiskar, Gobius ruthensparri (överst) och oxsimpa, Cottus bubalis (de två nedre bilderna), efter teckningar av Euphrasén publicerade i Kungliga Vetenskapsakademiens handlingar 1786. Foto: förf.

och Dahl en del skivarbete så att de kunde ägna sig åt annat. Alströmer såg tydligen Euphrasén som mindre kvalificerad än de övriga.

Den 8 december skrev Ruuthensparre att man hade dragit not utanför en grumsdamm – där grumset i enlighet med en ny förordning hade stängts in – vid Klädesholmen, ”hvaribland Dahl hittadt på en ny fisk, liten obetydlig och förmodligen äfven dö som han nämnde Gobius Ruthensparri”.¹⁷ I sin första uppsats om fiskar, från 1786, skrev Euphrasén om detta: ”När jag om hösten år 1783 hade tillfälle at bivista, den uti Bohusländska Skärgården hållne Trangrums-undersökningen, förekommo ibland andra naturalier, 2:ne min-

dre bekante, eller kan hända aldeles nye Fisk-sorter, hvilke finnas förvarade uti Alströmerska Museum, den förre under namn af Gobius Ruuthensparri, och den senare, af Cottus Bubalis. Dessa 2:ne fiskar har jag beskrifvit och i naturlig storlek afritat”.¹⁸ Beskrivningen följde sedan på latin. Var det då Dahl eller Euphrasén som identifierade den lilla smörbulten? Det var nog Euphrasén. Dahls insats kan ha varit namngivningen – det som var det väsentliga för Ruuthensparre. Han omnämnde inte den samtidigt upptäckta oxsimpan.

Den 11 december skrev Dahl från Tjörn att Kjerrmansköld tillika med Euphrasén både den dagen och dagen innan hade varit sysselsatta med pejling och pliktning vid Kyrkesund.¹⁹ En vecka senare var Dahl vid Mollösund och skrev att ”Under dät Herrarna pejlade gick Euphrasen och jag ner till en hamn som tillhört Vikingarne hvaräst vi funno alla sorter Medusae som äro i Fauna upptecknade, Turbo littoreus och Neritoides Mya arenaria och Mytilus edulis funnos i myckenhet tillika med 1 exemplar af Fucus Selaginoides.”²⁰ Euphrasén var alltså behjälplig med såväl renskrivning som uppgörande av kartor och inventering av snäckor, musslor och tång. Men att beskriva fiskar på ett vetenskapligt korrekt sätt hade han knappast kompetens till än. Han måste komplettera sina studier.

I februari 1784, när trangrumsexpeditionen hade avslutats, skrevs han in vid Uppsala universitets filosofiska fakultet, som tillhörig Västgöta nation.²¹ Troligen var det främst under Carl Peter Thunberg han studerade, men han disputerade aldrig. Den enda publikation som kan ha författats under Uppsalatiden är den första fiskuppsatsen, från trangrumsexpeditionen, som trycktes första kvartalet 1786. Om Clas Alströmer finansierade studierna, vilket det ligger nära till hands att förmoda, är det förklarligt att de avbröts. Handelshuset Sahlgren & Alströmer gick nämligen oförmodat i likvidation vintern 1785–1786, och fastän Clas Alströmer inte gjorde personlig konkurs försämrades hans ekonomiska förutsättningar radikalt.²²

Om inte förr så i början av april 1786 befann sig Euphrasén åter i Göteborg. I ett brev från Anders Dahl på Gåsevadholm den 9 april 1786 till Clas Alströmers bror Patrick i Göteborg bad denne att ”I fall Euphrasén kommer till Herr Baron så är min ödmjukaste anhollan, at i fall Han säger Sig behöfva penningar, Herr Baron ville vara god och lemna Honom 2 a 3 Riksdaler tils Herr Baron kommer hit då de med största tacksamhet skola betalas.”²³ Dahl var skyldig Euphrasén dessa pengar.

I maj och ännu i juli 1786 var Euphrasén sysselsatt med att flytta Clas Alströmers ägodelar till Gåsevadholm utanför Kungsbacka från huset i Göteborg och lantstället Christinedal öster om Göteborg, som han tvingats

att avstå ifrån, vilket framgår av flera brev från Clas Alströmer till brodern Patrick.²⁴ Porslinsvaser, gipsmedaljonger, en tunna salt kött med mera nämndes: "Wid inlastningen af alt detta skall Euphrasén hafva bestyret [...] och tillskrifver jag Euphrasén härom i inneliggande bref, samt at Han skall fylla Båtlasten med saker från Christinedahl". När den 21-åriga Mademoiselle Anna Caisa Jungberg hade avlidit av tvinsjuka på Gåsevadholm saknades en man, förmodligen för att bära kistan, och även med detta borde Euphrasén vara behjälplig: "Om Du Fresne med Båten vid dettas [detta brev] ankomst skulle vara lastad och färdig till afsegling så vet jag ingen ting angelägit för Euphraseen at göra utan ville Du då straxt skicka honom bud at svartklädd skynda sig till staden för at uti vagnen nu komma hit. Skulle Euphraseen ej vara fri från Du Fresne båtlastning så ville Du bedia Wahlberg sätta sig sorgklädd i vagnen för at hitkomma till begrafningen."²⁵ Det måste ha varit en svår tid för den som främst ville utforska naturen.

På våren 1787 befann sig Euphrasén på Christinedal med ansvar för naturalier. Två brev till professor Thunberg i Uppsala nämner dennes önskemål om bland annat fiskar och fåglar enligt en översänd "defect cathalog".²⁶ Euphrasén lovade att komma ihåg fiskarna, "i synnerhet då jag nalkas Fiske Kajen uti Götheborg", men om det fanns dubbletter bland fåglarna att avstå ifrån visste han inte förrän den samlingen var flyttad till Gåsevadholm. Vidare nämndes Thunbergs böcker, "Edwards foglar och Iaquen amerikanska örter", som Euphrasén hade i förvar och nu lovade återsända. Han hade tydligen fått låna dem. Två andra ämnen: ett paket med trädgårdsrötter och snäckor var sända till Adam Afzelius, men denne hade inte bekräftat mottagandet. Örter hade kommit från Olof Swartz i London och sänts vidare till Anders Sparrman i Stockholm. Uppgifterna var alltså nu mer kvalificerade. Den hösten kunde Euphrasén i ett tredje brev till Thunberg tillkännage att Alströmer lovat honom en resa till den västindiska ön Saint-Barthélemy för att samla naturalier.²⁷ Han försäkrade att han skulle göra sin flit genom samlande och hoppades att vid hemkomsten kunna bidra till herr professors samling med några nya fiskar.

Alströmer utverkade medel från den Sahlgrenska fonden vid Vetenskapsakademien för Euphraséns resa.²⁸ Möjligen var det också han som ordnade fri seglats med briggen Antonetta, tillhörig handelsmannen i Göteborg Lars Kåhre. Avfärden från Göteborg skedde den 15 december 1787 och redan den 8 februari kunde Euphrasén landstiga på Saint-Barthélemy och börja notera vad som förekom.²⁹ Till sin hjälp bör han ha medfört Linnés *Systema naturae* och *Systema vegetabilium* samt åtminstone valda delar av Martinus

Myrtus brasiliensis, hemförd av Euphrasén från Saint-Barthélemy 1788. Ur Herbarium Alstroemeri, Naturhistoriska Riksmuseet, Stockholm. Foto: förf.

Houttuyns illustrerade naturalhistoria, vilka är hans standardreferenser i reseskildringen. I Linnés anda gjorde han observationer i naturens tre riken och dessutom av mänskliga förhållanden, bostäder, mathållning, slavernas villkor (som han ansåg var för hårda), handel, valutor, möjligheter till lönsamma företag, anordningar för utvinning av socker ur sockerrör, fiskeutrustning, skamstockens konstruktion, hur tuppfäktning anordnades och hur man rökte cigarrer. Om växterna noterade han inte bara vilka som fanns utan under vilka villkor de växte och hur de kom till nytta som föda åt människor eller getter, som häckar, till taktäckning, ryssjor, säckar, yxskaft, snickerier eller bara bränsle. Insamling av naturalier pågick hela tiden, dock

skedde det inte helt problemfritt. ”Ohyra uti husen voro Scorpioner, Spindlar, Kack-Lackor och Myror, de senare hade aldeles ätit up och fördärfvat den lilla Insectsamling jag hade samlat här på Landet [ön].”³⁰ Värmen var också tryckande. ”Kläder brukas af lärft och tunna Bomullstyg, sydda på Europeiska sättet, männen gå merendels klädda uti långbyxor och tröja med ett hvitt kläde under hatten hvarigenom de lindra mycket Solstrålarnes våldsamhet på hufvudet och hjernan, jag brukade ofta i stället för hvitt kläde under hatten et ark vitt papper, som jag bandt utan på hattkullen, hvilket gjorde stor nytta och afförde Sol-hettan ansenligt.”³¹

I april seglade Euphrasén med två andra vetenskapsmän, Samuel Fahlberg och Christofer Carlander, till de närliggande öarna S:t Eustache (Sint Eustatius) och S:t Christopher (Saint Kitts), för att under en vecka studera förhållandena där.³² Under ett par dagar botaniserade man i de täta skogarna. Strapatsrik klättring ner till ett område med svavelångande rök, kokande vatten och het jord som brände under skorna var den största begivenheten. Naturalieinsamlingen pågick oförtrutet: ”Uti brist på papper, at inlägga en del af de örter, som vi i dag samlat, betjente vi oss med färska blader af Heliconia Bihay, emellan hvilka vi inlade örterna, som sedan varade friska utan någon skada til St Barthelemi.”

Hemresan till Sverige, som inleddes den 19 juni, hindrades vid engelska kanalen av ostlig vind, och de ryska kapare som hade legat i Kattegat hade hunnit avlägsna sig när Antonetta nådde dit den 18 augusti: ”Således fick jag lära, at hinder och motgång är ofta bättre än största medgång.”³³ Väl i hamn i Göteborg dagen därpå förde man det insamlade materialet till packhuset, där det belades med över fyra riksdaler i tull. ”Det synes underligt, at betala så hög tull för några örter, några stenar, några Fiskar, som äro samlade och förvarade; Örterne voro inlagde uti papper, och knapt så många, at en Häst låtit sig nöja med dem til ett natt-foder; Stenarna lågo uti 2:ne små Packkistor, och Fiskarne uti en kruka. Jag har alltid trott tilförne, at man kunnat fört in flera stackar Hö, flera lass Sten, och flera Tunnor Fisk på en gång, innan Räkningen blifvit så stor.”³⁴

Författarskap och försörjning

Kostnaden för hela expeditionen hade blivit högre än beräknat och Clas Alströmer ansökte om ytterligare tilldelning ur den Sahlgrenska fonden vid Vetenskapsakademien,³⁵ kanske egentligen för egen räkning om han stod

som garant för Euphrasén, som nu återinträdde i tjänst på Gåsevadholm. Herbarieväxterna från Saint-Barthélemy monterades på ark som på baksidan märktes med namn, ursprung och Euphraséns namn som plockare, allt skrivet med Euphraséns handstil. Alströmers stora bibliotek var ovärderligt för beskrivningen av Saint-Barthélemy som försågs med referenser till långt fler verk än som hade kunnat medföras på seglatsen, många illustrerade.³⁶

Den fläckiga örnrockan var ämnet för Euphraséns tredje fiskuppsats i Vetenskapsakademiens handlingar, av honom kallad *Raja narinari*.³⁷ Typexemplaret, som var fångat med not i hamnen i Gustavia på Saint-Barthélemy, ingick sedan i Clas Alströmers samlingar på Gåsevadholm. Utöver den vetenskapliga beskrivningen av anatomin på latin berättade Euphrasén detaljer om dess egenskaper. Två taggar vid slutet av ryggfenorna uppgavs av öns invånare vara förgiftade, eftersom de orsakade en olidlig sveda med svullnad när någon skadade sig på dem. Rockan fanns tidigare beskriven av Frances Willughby – det var Euphrasén medveten om – men inte så utförligt och med en mindre god illustration. Det är också Euphrasén som står som den ursprungliga rapportören av rockan, som numera heter *Aetobatis narinari* (Euphrasén).

Patrick Alströmer skrev i sin dagbok i mars 1790 att "Jonas war sysselsatt med Naturalie Samlingens inventerande från Euphrasén till Magister Rutström".³⁸ Euphrasén gav sig av och Carl Birger Rutström tillträdde, sedan Thunberg hade ombetts att rekrytera en nykter man av goda seder,³⁹ egenskaper som kanske inte var så framträdande hos Euphrasén. Med sitt enkla ursprung, sin utbildning på det ensliga Visingsö och kanske präglad av sjömansliv hade han nog svårt att vinna respekt i lärda högre ståndskretsar, och Alströmer var en krävande herre. Det denne ett halvår senare skrev till professor Johan Carl Wilcke, sekreterare i Vetenskapsakademien, tyder närmast på att Euphrasén själv dragit sig undan och att Alströmer var missnöjd med sitt förlorade inflytande: "Herr Euphrasén säger at han håller på at författa sin rese beskrifning. Han flyttade redan sistledne mars Månad utur mitt hus, så at jag endast af dess egen berättelse wet hwad han nu har för sig."⁴⁰ Brevet till Wilcke åtföljde ett paket med örter som Euphrasén hade samlat på Saint-Barthélemy, uppdelat i fyra mindre försändelser ämnade för respektive Vetenskapsakademien, Carl Peter Thunberg i Uppsala, Olof Swartz i Stockholm och Carl Niklas Hellenius i Åbo. Skedde detta i samförstånd med Euphrasén eller på trots?

Han sysslade verkligen med vetenskapligt författarskap. I brev till Alströmer i november 1790 nämnde Wilcke att en uppsats av Euphrasén (den om rockan) hade inkommit utan följebrev. Den hade publicerats i akademiens

handlingar och Alströmer ombads att skicka trycket till Euphrasén, vars adress man saknade. I januari 1792 hade samma sak hänt med den tidigare nämnda fjärde uppsatsen, om ytterligare två fiskar från den ostindiska resan, och Wilcke skrev till Alströmer i samma ärende.⁴¹ Euphrasén befann sig alltså i Göteborgstrakten och upprätthöll viss kontakt med Alströmer. Vad levde han av?

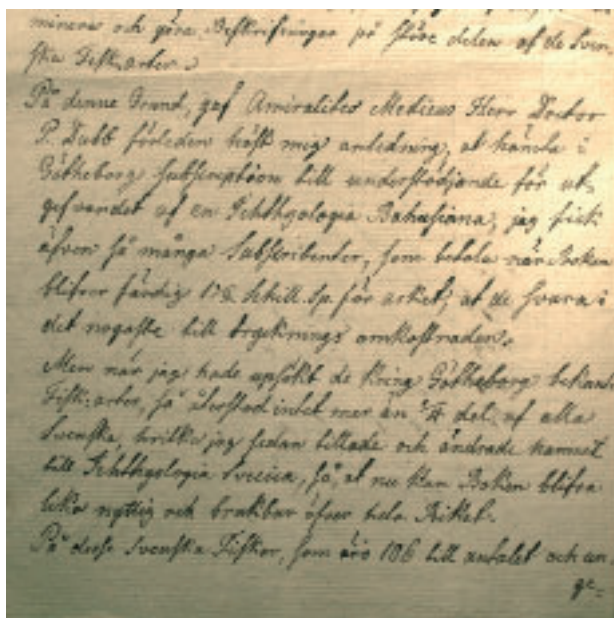
En vanlig försörjningsväg för en studiosus, som kunde kombineras med egna studier och forskning, var tjänstgöring som informator i någon välbärgad familj. Två publikationer som trycktes av boktryckaren Lars Wahlström i Göteborg 1792 respektive 1793 talar för att Euphrasén hade pedagogiska uppgifter, fastän detta inte är belagt på annat sätt. Den första var ordboken, med översättning av 626 botaniska latinska termer till svenska.⁴² Euphrasén skrev som efterord:

Dessa Botaniska Ord har jag försökt at utreda med sina förklaringar på Moders-målet, efter Arch. och Ridd. von Linnés Philosophia Botanica; men Arbetet torde på långt när (för kännare) icke wara så fullkomligt lika med Originalet, som det senare emot de ting, som afhandlas: ehuruwäl Originalet är skrifwit efter de skapade tingen, och jag har på det högsta bjudit mig til, at följa det samma, så möter likwäl icke liten swårighet wid de Botaniska Ordens förswänskande: dock skal Lä-saren finna deruti all den redighet han möjeligen kan förwänta. Kunde jag endast härigenom tjena någre Jordbrukare och Älskare uti Wetenskapen, som äro mindre kännare af Latinska Språket, så winner jag min största fågnad; dock til winnande af en säkrare kännedom om Guds allmakt, och de, til människans nytta skapade ting, så bör man, enligt Jobs råd, betrakta och rådfråga sig med sjelfwa Naturen. Fråga dock Djuren, the skola lärat tig; och Foglarna under Himmelen, the skola säjat tig. Eller tala med Jordene, och hon skal lärat tig, och Fiskarna i Hafwet skola förkun-nat tig. Ho är then, som alt sådant icke wet, at Herrans hand hafwer thet gjort.

Jobs Bok 12 cap. 7, 8, 9 v.

Den andra publikationen var av helt annat slag, ett "Historiskt Frögde-Qwä-de" över den lutherska lärans införande, vilket firades den 8 mars 1793.⁴³ Euphrasén författade 17 åttaradiga strofer i detta ämne, med utförliga noter om Oden, Kung Björn den tredje, Olof Skötkonung med flera.

Detta var sidospår från huvudämnet, det naturvetenskapliga. Hösten 1792 hade han fått skildringen av Saint-Barthélemy så färdig att han kunde sända manuskriptet till Kungliga Vetenskapsakademien. Herrar Sparrman och Swartz anmodades bedöma det, och Sparrman menade att det borde tryckas in extenso, med vederbörliga rättelser i stilen, men att det innehöll "föga så nytt och obekant at uti Handlingarna intagas, utom en Kräfta,

Euphraséns brev till Kungliga Vetenskapsakademien i maj 1794, utdrag om hans planerade *Ichthyologia Suecica*. Foto: förf.

hvartil felar Figur”.⁴⁴ Det fanns verkligen fler nyheter än *Cancer Thunborgii*, uppkallad efter kyrkoherden Sven Thunborg, åtminstone höblomstret *Iresine angustifolia*, som han hade funnit växande tillsammans med en tidigare beskriven *Iresine*.⁴⁵ För övrigt kunde skildringen ändå anses värdefull som samlad information om ön, men Sparrmans ofördelaktiga, orättfärdiga, utlåtande fick gälla, och Euphrasén hänvisades till att ordna utgivningen själv.

Någon gång efter hemkomsten från Saint-Barthélemy ingick Euphrasén äktenskap med Maria Greta Hallberg. Hon var sannolikt dotter till en trädgårdsmästare och hade helt visst tre bröder i yrket, däribland Carl som tjänstgjorde på Patrick Alströmers före detta Christinelund i utkanten av Göteborg.⁴⁶ Den 27 juli 1793 föddes Carl Gustaf Euphrasén, kyrkobokförd i Domkyrkoförsamlingen i Göteborg med fadern titulerad ”Student”.⁴⁷ Bara en av de sex dopvittnena hade relation till honom, trädgårdsmästaren Carl Gran på Clas Alströmers före detta Christinedal, de övriga var den nyblivna moderns bröder och svägerska, en ”hustru” och en piga.

Hösten 1792 begav sig Rutström på en lång utlandsresa.⁴⁸ Det är tänkbart att Euphrasén trots allt då hade vissa uppdrag för Alströmers bibliotek, samlingar och trädgård. Sommar och höst 1793 befann han sig i varje fall fortfarande i Göteborg, och på hösten införlivades genom hans försorg ett

*Volymen med Euphraséns manuskript
Ichtyologia Svecica, Lunds universitets-
bibliotek. Foto: förf.*

exemplar av en märklig torskfisk med det Alströmerska naturaliekabinettet, efter att ha fångats vid Kyrkesund.⁴⁹

Den sista av hans fem fiskuppsatser i Vetenskapsakademiens handlingar beskrev västkustfisken *Gadus lubb*.⁵⁰ Den lästes upp i Vetenskapsakademien i november 1793 och trycktes i handlingarna efter att ett utlåtande hade begärts av Sparman men i stället inkommit från Thunberg, som gillade den.⁵¹ Alströmer rekommenderade Wilcke i december en noggrann granskning av Euphraséns arbete, ”hälst hans lefnadssätt, sedan han flyttade från mig, och äfven vid slutet af varelsen hos mig, icke varit så ordenteligt, att jag kunnat vänta någon ting påliteligt ifrån honom.”⁵² Alströmers normer var strängare än de flestas, men även om hans bedömning hade fog för sig var det ingenting

som präglade Euphraséns vetenskapliga arbeten, och Alströmer gjorde honom en stor otjänst med ett så negativt uttalande inför Vetenskapsakademien.

Så beskrev han *Gadus lubb*: Två exemplar hade han första gången sett redan i slutet av maj 1787.⁵³ Han köpte dem och lade dem i spiritus vini, men under resan till Saint-Barthélemy hade de blivit skämda och kastats. Därefter hade han i alla år frågat fiskare efter lubb, men inte lyckats få tag på den förrän i juni 1793. Fiskare som fiskade makrill med krok eller rev fick ibland lubb, men eftersom den var mindre känd och därför inte så uppskattad brukade de använda den till eget husbehov. Köttet var fast, vitt och välsmakande, liknande köttet av hummer och krabba, som antogs utgöra dess huvudsakliga föda eftersom rannsaking av den uppskurna magen alltid bara visade rester av räkor och krabbor, aldrig fisk eller fiskben. Utseendet beskrevs som ett mellanting mellan lake och långa, men till skillnad från dem hade den endast en ryggfena och måste därför anses vara en alldeles ny fisk. Så följde bestämningen på latin, med uppgift om att exemplaret var fångat vid Castellum Nyelfsborg, det vill säga Nya Elfsborgs fästning. Arten visade sig vara tidigare beskriven och heter nu *Brosme brosme*.

Under åren i Alströmers tjänst hade Euphrasén samlat kunskap om många svenska fiskar och med hjälp av referenslitteratur författat beskrivningar. Hösten 1793 uppmuntrades han av Alströmers läkare, Pehr Dubb, att utge en bok om Bohusläns fiskar och att samla abonnenter till den i Göteborg.⁵⁴ Medan arbetet pågick avled Clas Alströmer den 5 mars 1794, och trots deras dåliga relation gjorde detta framtiden mer osäker för Euphrasén. Den 8 mars befann han sig i Göteborg och noterade priset på skarpsill,⁵⁵ men kort därefter avreste han till Stockholm, förmodligen utan familjen. Hustrun återfinns i dokument i Göteborg 1810–1815, tjänstgörande som piga, och sonen dog där i frossfeber 1811.⁵⁶

Resan tycks ha gått via Norrköping – han analyserade fenorna på vissa fiskar som tagits där den 15 maj – och då kan han även ha passerat födelsegården Myrebo som drevs av systern Ingegierd med make Gustaf Isaksson, och där även den åldriga modern levde, änka sedan 10 år.⁵⁷ Den 30 maj hade Euphrasén anlänt till Stockholm och vände sig i brev till Vetenskapsakademien.⁵⁸ Han berättade om det nya manuskriptet och vädjade underdånigt om stöd och uppmärksamhet. ”I anledning af Kongl. Wetenskaps Acaemiens vanliga emot mig beviste Ynnest, som jag flera gånger haft den nåden, at åtnjuta, då flera af mine nog enfaldigt författade Fisk-Beskrifningar blefvit uptagne och införde uti Dess Handlingar, Jag blifvit belönt, och Fiskarne för hela den lärda Werlden bekante. För alt sådant, får jag nu [...]”

Under arbetet med *Ichtyologia Bahusiana* hade Euphrasén insett, skrev han, att det endast återstod en fjärdedel för att verket i stället skulle bli en *Ichtyologia Svecica* ”lika nyttig och brukbar öfver hela Riket”. Manus var i det närmaste färdigt och han räknade med att tryckningen skulle kunna ske innan året var slut, ”men som mina omständigheter äro knappa” bad han om ”prænumeration” från Vetenskapsakademien för köp av papper och delbetalning av tryckningen. Ett annat syfte med brevet var ”att i ödmjukhet få framte mitt förehafvande i detta Ämne”.⁵⁹

Euphrasén drog sig fram, de sista åren hela tiden i Stockholm. I juli 1794 arbetade Anders Sparrman, ansvarig för Vetenskapsakademiens samlingar, med de naturalier som Clas Fredrik Hornstedt hade samlat på Java 1782–1786 och skänkt till Gustav III, men som Vetenskapsakademien nyligen fått om hand. Ett litet hjortdjur, *Cervus guinensis* (L.), hade han ”med Hr. Euphrasens goda biträde” fått stoppat och bättre synbart till prydnad för kabinettet.⁶⁰ I december det året dristade sig Euphrasén, fortfarande i Stockholm, att per brev anhålla om Vetenskapsakademiens stöd även för den opublicerade Saint-Barthélemyskildringen, som skulle tryckas hos boktryckaren Carlbom med början i januari året därpå, 1795: ”Ock som mina omständigheter äro nog svaga emot en så dryg kostnad, är jag nödsakad at söka prænumeration”.⁶¹ För detta brev hade han anlitat en skrivare med mycket vackrare handsstil än hans egen. Man beslutade att binda sig för 20 exemplar med de villkor Euphrasén hade angivit; 16 skilling per bok betalades i förväg och lika mycket när boken blivit färdig.⁶²

Den utkom verkligen 1795, men ingenting gick lätt, det skedde hos en annan boktryckare och sent på året, förordet är daterat Stockholm den 23 december.⁶³ Arbetet tillägnades Kungliga Vetenskapsakademien, som ju hade bekostat expeditionen och även stöttat utgivningen, men där fanns även ett erkännande av Clas Alströmers roll. Beskrivningen omfattade över 200 sidor i oktav och var utförlig – bland annat redovisades 284 växter –, i det hela rappt skriven, rent av värtalig när det gäller sammanhängande skildringar, till exempel av utflykten till S:t Christopher, och lärd. Stort arbete var nedlagt på referenser till djur och växter, upp till åtta för samma växt, ibland med diskussion av arters avgränsning mot varandra. *Polypodium trifoliatum* hade han funnit i tre varianter, dels en till vilken han gav tre referenser, dels två andra som han bara hade återfunnit i Charles Plumiers *Filicetum Americanum* från 1703. Utdrag ur boken återges ofta i litteratur om ön, särskilt sådant som gäller sedvänjor men även om djur- och växtliv. Tre år senare förelåg en översättning till tyska.

Storverket *Ichthyologia Svecica* publicerades däremot aldrig. På okända vägar nådde det universitetsbiblioteket i Lund.⁶⁴ Möjligen hade Euphrasén sänt det till professor Anders Jahan Retzius för att få stöd till utgivningen. Redogörelsen för var och en av de 106 fiskarna, skriven på svenska, innehåller de referenser framställningen stöds på, uppgifter om fiskens anatomi – även inälvor – förekomst, lektid, fiender med mera, samt dess namn på många olika språk. För flera fiskar finns uppgifter om fångstmetoder, till exempel för lake hur man med ett visst redskap kunde fånga den genom hål i isen, ditlockad av eld, en metod som praktiserades på Vättern och Visingsö. Språket är ibland målande, till exempel om sillvaden: ”Noten står i watnet kring Sillen såsom en Gärdesgård och stänger henne inne.”⁶⁵

Dödsfallet

De oklara och delvis motstridiga uppgifterna om Euphraséns död återspeglar hans enkla och osäkra förhållanden de sista åren. Tre olika dödsdatum anges i tre samtida källor. I Adolf Fredriks församlings dödbok anges den 27 december 1796, dödsorsaken bräck.⁶⁶ Titeln uppgavs som ”Studiosus” medan kolumnerna för ålder och begravningsdatum bara innehåller noteringen ”Pol. Coll”. I kronotaxeringslängdens avsnitt för skattereduktion (avkortningslängd) för Adolf Fredriks församling titulerades han Vice Botanices Demonstrator, död julafton, gift.⁶⁷ *Inrikes Tidningar*, slutligen, uppgav (den 3 februari 1797) demonstrator-titeln, dödsdatum den 25 december och ålder 42 år.⁶⁸ Dog han under julen den utdragna plågsamma döden i tarmvred, i sin ensamhet, så att man inte visste vilket dygn det skedde? Det verkar orimligt, även för denna tid. Poliskammarens diarium berättar i stället: En fattig studerande vid namn Euphrasén hade den 24 om aftonen kommit upp på källaren Freden för att besöka sin sjuka landsman Törnsten (från Göteborg), som bodde där, och satt sig ner på en stol bredvid sängen.⁶⁹ Där hade han somnat och morgonen därpå funnits död. En läkare hade förgäves försökt få honom åter till livs. Eftersom han inte hade något (pengar) att begravas med fördes han till Politiebårhuset och begrovs den 29 genom Politiekollegium.

Enligt Sten Lindroth hade Euphraséns titel Vice Botanices Demonstrator koppling till Serafimerlasarettet, men han ger ingen referens.⁷⁰ Årtalet passar inte med dokumentationen från Göteborg, och Euphrasén finns varken på lasarettets arkiverade avlöningslistor eller som mottagare av annan ersättning.⁷¹ Det fanns över huvud taget ingen Botanices demonstrator där, såvida

inte assessor Johan Lorenz Odhelius, som arrenderade sjukhusträdgården, privat höll sig med en. Men vad gjorde Euphrasén i så fall i Adolf Fredriks församling? Snarare var titeln kopplad till Vetenskapsakademien, om än löst. Observatoriet var beläget i Adolf Fredrik, sekreteraren Henrik Nican- der bodde där, och det var en plats för vetenskap även om samlingarna var flyttade till Stora Nygatan.⁷² Sparrman kunde fortsatt ha behov av hjälp sporadiskt, han hade mycket ogjort.⁷³ En annan tänkbar koppling till Adolf Fredrik var det hus med trädgård som bröderna Bergius hade donerat, där professor Olof Swartz bodde och själv ansvarade för trädgården, höll demon- strationer och kanske hade behov av en vice, ibland.⁷⁴ Men titeln behöver inte ha motsvarat en anställning, den var antagligen posthum, ett sätt att försköna det sorgliga slutet för en vetenskapens tjänare, eller offer.

Noter

¹ Bengt And. Euphrasén, "Beskrifning på tvenne svenska fiskar", *Kongliga Vetenskaps akademiens nya handlingar* VII (Stockholm, 1786), 64–67; idem., "Beskrifning på 3:ne fiskar", *Kongliga Vetenskaps akademiens nya handlingar* IX (Stockholm, 1788), 51–55; idem., "Raja (Narinari); beskrifven", *Kongliga Vetenskaps akademiens nya handlingar* XI (Stockholm, 1790), 217–219; idem., "Scomber (Atun) och Echeneis (Tropi- ca.); beskrifne", *Kongliga Vetenskaps akademiens nya handlingar* XII (Stockholm, 1791), 315–318; idem., "Gadus lubb, en ny svensk fisk, beskrifven", *Kongliga Vetenskaps akademiens nya handlingar* XV (Stockholm, 1794), 223–227.

² Bengt And. Euphrasén, *Beskrifning öfver svenska vestindiska ön St. Barthelemi, samt öarne St. Eustache och St. Christopher* (Stockholm, 1795).

³ [Bengt And. Euphrasén] *Archiatern och rid- daren Carl von Linnees Termini botanici eller Botaniska ord, samlade och med anmärkningar på svenska öfversatta af Bengt And. Euphrasén* (Göteborg, 1792).

⁴ Per Tingbrand, *Who was who in Saint-Barthéle- my during the Swedish epoch?* (Stockholm, 2001).

⁵ Inskrivningsmatriklar, Västgöta Nation, U 900b, U 902a, U 903b, Uppsala universitets- bibliotek (UUB); Inskrivningsmatrikel, Filoso- fiska fakulteten, Uppsala universitets arkiv, Fil.

fak. D I:3, UUB.

⁶ Habo församlings kyrkböcker, <http://www.arkivdigital.se>.

⁷ Visingsö skolas arkiv, Album anno 1771, Landsarkivet i Vadstena (VaLA).

⁸ Ibid.

⁹ Visingsö skolas arkiv, Matrikel 1670–1800, VaLA.

¹⁰ Skara Veterinärinrättnings arkiv, F IV, Lands- arkivet i Göteborg (GLA).

¹¹ Visingsö skolas arkiv, Matrikel 1670–1800, VaLA.

¹² Euphrasén 1788.

¹³ Euphrasén 1791.

¹⁴ Ibid., 315.

¹⁵ *Trangrums-acten eller Samling af de handling- ar, som med Kongl. Maj:ts allernädigaste tilstånd blifwit des och rikets högloft. amiralitets- och com- merce-collegier tilsände, rörande tran-beredning af sill, uti Bohus Länka skärgården, och bewis derpå, at det uti hafsvattnet utkastade trangrums skadar hwarken hamnar, farleder eller fiske, hwil- ket man tilförene befarat. I anseende til ämnets wigt, almän upplysning och bequämare bruk, til tryck befördrad af några götheborgare, som an- lagt transiuderier uti Bohus Länka skärgården* (Stockholm, 1784).

- ¹⁶ Kungliga Patriotiska Sällskapets arkiv, E V, vol. 9, Riksarkivet, Stockholm.
- ¹⁷ Ibid., E V, vol. 9, s. 89.
- ¹⁸ Euphrasén 1786, 64.
- ¹⁹ Kungliga Patriotiska Sällskapets arkiv, E V, vol. 9, s. 102.
- ²⁰ Ibid., E V, vol. 9, s. 121.
- ²¹ Inskrivningsmatriklar, Västgöta Nation, U 900b, U 902a, U 903b; Inskrivningsmatrikel, Filosofiska fakulteten, Uppsala universitets arkiv, Fil. fak. D I:3.
- ²² Östads enskilda arkiv, B 152:2, vol. 50, GLA.
- ²³ Östads enskilda arkiv, B 152:2, vol. 12, GLA.
- ²⁴ Clas Alströmer till Patrick Alströmer 8 juli 1786. Alströmerska brevsamlingen, G 6, bd 8, UUB.
- ²⁵ Clas Alströmer till Patrick Alströmer 31 maj 1786. Ibid.
- ²⁶ Euphrasén till Thunberg 31 mars 1787. Thunbergs brevsamling, G 300 h, UUB.
- ²⁷ Euphrasén till Thunberg 6 oktober 1787. Ibid.
- ²⁸ Euphrasén 1795.
- ²⁹ Ibid.
- ³⁰ Ibid., 201.
- ³¹ Ibid., 26.
- ³² Ibid., 175.
- ³³ Ibid., 206.
- ³⁴ Ibid., 206.
- ³⁵ Alströmer till Wilcke 27 september 1788. Centrum för Vetenskapshistoria, KVA, J. C. Wilckes arkiv, Inkomna brev, E01:1.
- ³⁶ *Förteckning öfver en del af framlidne cansli-rådet herr baron Claes Alströmers efterlemnade dyrbara boksamling, som kommer att försäljas å Bok-Auktionskammaren den 18 november och följande auktionsdagar 1846* (Stockholm, 1846).
- ³⁷ Euphrasén 1790.
- ³⁸ Östads enskilda arkiv, B 152:2, vol. 5, GLA.
- ³⁹ Alströmer till Thunberg 26 december 1789. Thunbergs brevsamling, G 300 b, UUB.
- ⁴⁰ Alströmer till Wilcke 5 oktober 1790. KVA, J. C. Wilckes arkiv, Inkomna brev, E01:1.
- ⁴¹ Wilcke till Alströmer 25 november 1790 & 19 januari 1792. Alströmerska brevsamlingen, G 6, bd 61.
- ⁴² Euphrasén 1792, 57.
- ⁴³ B. A. Euphrasén, *Historiskt fröjde-qwäde, wid jubel-dagens firande d. 8 martii 1793* (Göteborg, 1793).
- ⁴⁴ KVA Protokoll 6 februari 1793.
- ⁴⁵ Euphrasén 1795.
- ⁴⁶ Rådhusrätten i Göteborg, Boupppteckning 1810:5, GLA; Göteborgs och Bohus läns Landskontor, mantalslängd 1793, E 1b: 58, GLA.
- ⁴⁷ Domkyrkoförsamlingens i Göteborg kyrkböcker, <http://www.arkivdigital.se>.
- ⁴⁸ Rutström till Alströmer 20 oktober 1792–8 oktober 1793. Alströmerska brevsamlingen, G 6, bd 61, UUB.
- ⁴⁹ Bengt And. Euphrasén, *Svecica*, Lunds universitetsbibliotek, handskriftsavdelningen.
- ⁵⁰ Euphrasén 1794.
- ⁵¹ KVA Protokoll 12 februari 1794.
- ⁵² Alströmer till Wilcke 7 december 1793. KVA, J. C. Wilckes arkiv, Inkomna brev, E01:1.
- ⁵³ Euphrasén 1794.
- ⁵⁴ KVA Brevkatalog, Euphrasén.
- ⁵⁵ Euphrasén, *Ichtyologia Svecica*, LUB.
- ⁵⁶ Rådhusrätten i Göteborg, Boupppteckning 1810:5, GLA; Domkyrkoförsamlingens i Göteborg kyrkböcker, <http://www.arkivdigital.se>.
- ⁵⁷ Habo församlings kyrkböcker, <http://www.arkivdigital.se>.
- ⁵⁸ KVA Brevkatalog, Euphrasén.
- ⁵⁹ Ibid.
- ⁶⁰ Sparrmans PM 23 juli 1794, KVA.
- ⁶¹ KVA Brevkatalog, Euphrasén.
- ⁶² KVA Protokoll 10 december 1794.
- ⁶³ Euphrasén 1795.
- ⁶⁴ Euphrasén, *Ichtyologia Svecica*, LUB.
- ⁶⁵ Ibid.
- ⁶⁶ Adolf Fredriks församlings dödbok, Stockholms stadsarkiv.
- ⁶⁷ Kronotaxerings- och avkortningslängd, Adolf Fredriks församling 1796, Stockholms stadsarkiv.
- ⁶⁸ *Inrikes tidningar*, 3 februari 1797,

sin.kb.se:8080/searchinterface/browse_title.jsp.

⁶⁹ Äldre Poliskammaren, Diarium 1796, C Ia 1:23, s. 1256, Stockholms stadsarkiv.

⁷⁰ Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818* (Stockholm, 1967), 464.

⁷¹ Serafimerlasarettets arkiv, Riksarkivet, Stockholm. Förvaltningen, B I Direktionens registra-

tur, G 1A Huvudböcker 1790, 1791 & 1796; och G 2A Kassaräkenskaper 1794–1795.

⁷² Kronotaxerings- och avkortningslängd, Adolf Fredriks församling 1796, Stockholms stadsarkiv.

⁷³ Lindroth 1967, 467 ff.

⁷⁴ Kronotaxerings- och avkortningslängd, Adolf Fredriks församling 1796, Stockholms stadsarkiv.

Summary:

A short biography on the ichthyolog and botanist Euphrasén

By Gudrun Nyberg

B.A. Euphrasén's name is linked to several species of fish, described in four publications 1786–1791, and to the flower *Iresine angustifolia* which he identified in 1788 on the small Caribbean island of Saint Barthélemy during a visit on what was then a Swedish colony. His thorough description of conditions on this island, with particular emphasis on its flora, was published in Swedish in 1795 and in German in 1798. His biography, however, has been scant and partly erroneous.

Bengt Andersson Euphrasén was born on April 26, 1755, the son of a peasant. He went to school on Visingsö island 1772–1781, learning latin, poetry, theology, etc., but was particularly devoted to botany. From December 1781 he spent 19 months on a voyage to China during which he found the first three species of fish that he described. On his return to Sweden he was employed by Linnaeus' wealthy pupil Clas Alströmer in Gothenburg to serve the great natural history collection, library and garden. Alströmer probably sponsored Euphrasén's university studies in Uppsala 1784, which however ended as Alströmer lost the greater part of his fortune. Following a miserable period charged with the rearranging of Alströmer's property, Euphrasén received a scholarship for his Saint Barthélemy voyage 1787–1788. In 1790 he tried a life independent of Alströmer, writing scientific manuscripts, probably in combination with private teaching in Gothenburg. The Royal Swedish Academy of Sciences accepted printing his shorter descriptions of fish, but not the Saint Barthélemy experience which was therefore not published until 1795, and his extensive work on all 106 Swedish species of fish, *Ichthyologia Svecica*, was never printed. Following the death of Alströmer, Euphrasén lived in poverty in Stockholm, seeking employment and support from the Academy and from colleagues. On Christmas night 1796 he died in his sleep, aged 41 years. When his demise was officially announced, he was afforded the title "Vice Botanices Demonstrator", a posthumous recognition of his scientific capacity.

Författarens adress:

Gudrun Nyberg, Södra Hamngatan 13B, 411 14 Göteborg. E-post: gudrun.nyberg@medic.gu.se.

PER STOBÆUS

Tulkört

Vincetoxicum hirundinaria – en kulturhistoria

Bland de många vetenskapliga växtnamn som har sitt ursprung i antiken finns några som är bildade av gudanamn. *Artemisia*, *Juglans* och *Mercurialis* är exempel på sådana. Särskilt intressant är *Asclepias*, eftersom det kommer av Asklepios, namnet på läkekonstens gud. Vilka medicinska egenskaper tillmättes hans växt? Det visar sig att den framför allt användes som motgift mot ormbett, vilket speglar den rädsla människor i alla tider hyst för ormen. I det följande skall växtens historia studeras närmare.

Asklepios speciella förhållande till ormen kräver inledningsvis en liten utveckling. Samtidigt som gudens växt ansågs skydda mot ormgift, var ormen paradoxalt nog hans attribut och i hans tempel brukade man hålla ormar som husdjur, ungefär som nordbor i gamla tider hade 'tomtormar' i sina husgrunder. I de antika kulturerna i Medelhavsområdet hade ormen en märklig dubbelroll som både dödsbringande och läkande, vilket väl hänger samman med att vissa ormarter är farliga, andra inte. Man ser spår härav även i Gamla testamentet. I skapelseberättelsen är ormen ett ont väsen. I Fjärde Mosebok 21 berättas hur israeliterna under ökenvandringen blev bitna av ormar. Men en orm av koppar, som Mose satte upp på ett fältecken, gav hälsan åter för alla ormbitna som såg på den. I Grekland betraktades Asklepios inte bara som ormens vän utan i vissa sammanhang som dess överman. Enligt en berättelse visade han sin makt över ormar när han med en ört helade Herakles bror Ifikles, som hade blivit sårad under Herakles kamp med Hydran.¹ Som symbol för läkekonsten används sedan gammalt en stav kring vilken en orm ringlar. Symbolen kan tolkas som en sammansmältning av den gammaltestamentliga kopparormen och den grekiske läkedomsguden Asklepios stav med en slingrande orm.

Åter till växten *Asclepias*. Hur använde man den när man hade blivit ormstungen? Romaren Plinius den äldre skriver i sin *Naturalhistoria* 27:35 att örten *Asclepias* skall läggas i vin eller direkt på såret. Genom den samtida grekiske läkaren Dioskorides beskrivning vet vi att namnet *Asclepias* syftar på tulkörten eller en nära släkting till denna. Om man lägger rötterna i vin

och intar drycken, hjälper den mot magsmärtor och mot bett av giftiga djur, enligt Dioskorides. Bladen kan användas som omslag vid bröst- och underlivssjukdomar hos kvinnor.²

Tulkörten, som i vår tid bär det vetenskapliga namnet *Vincetoxicum hircundinaria*, är en ganska oansenlig växt med utbredning i stora delar av Europa. I Sverige påträffar man den i landskapen kring Östersjön i landets södra och mellersta delar. Carl von Linné beskrev den på Öland, Blå jungfrun och Gotland.³ Tulkörten har ett kraftigt rotsystem, är mycket torktålig och trivs därför på stenig och starkt solbelyst mark, men man påträffar den även inne i skogen. Blommorna har en söt och frän doft och är vita, ibland ljusst gröngula eller med rostrött inslag. I Skandinavien är tulkörten den enda inhemska arten inom *Asclepiadoideae* (en underfamilj till *Apocynaceae*), men i familjen ingår två kända krukväxter från andra delar av världen: dofranka, som härstammar från Madagaskar, och porslinsblomma, som växer vilt i Asien och Australien. I Medelhavsområdet förekommer förutom den vanliga tulkörten ett par av dess nära släktingar.

I Sverige har tulkörten i äldre tid kallats svalrot eller svalört. ”Swaloört” påträffas redan i en handskrift från 1500-talets mitt i Linköpings stiftsbibliotek.⁴ Johannes Franck anger i *Speculum botanicum renovatum* (1659; faksimil, 1973) de latinska namnen *Asclepias*, *Hirundinaria* och *Vincetoxicum* samt de svenska ”Swaleört” och ”Swalegräs”. Dessa svenska benämningar är översättningslån av tyskans Schwalbenwurz. Den tyske botanisten Otto Brunfels gav 1532 växten detta tyska namn jämte den latinska beteckningen *Hirundinaria* (av *hirundo*, svala). Namnen syftar enligt Brunfels på att den uppspruckna spetsiga fröbaljan med sina ulliga frön liknar en flygande svala.⁵

Plinius recept rekommenderades 1565 av den italienske läkaren Pietro Andrea Matthioli mot bett av ormar och galna hundar och dessutom mot pestsmitta. Matthioli kallar växten *Vincetoxicum* (eller *Vincetossicum* som han också skriver på halvitalienska), vilket betyder ”Besegra giftet!” Han tar även upp vad Dioskorides nämner om växtens användningsområden. Vidare hjälper tulkört enligt Matthioli mot vattusot, gulsot och hosta. Den är svett- och urindrivande. Roten är verksam mot epilepsi, melankoli, inälvsmask och en rad andra sjukdomar.⁶

I nordiska läkeböcker från samma tid ser man varianter av de tulkörtsmedicinerna som användes på kontinenten. Benedictus Olai skriver 1578 i *Een nyttigh läkere book*: ”Swaleroort som kallas Asclepias, drucken medh ööl är godh, Ty hon fördriffuer watusotten.”⁷ Johan Haartman nämner tulkörten i sin läkarebok, tryckt i Åbo 1765 respektive i Stockholm och Åbo 1769, och

han kallar den rylrot, rylgräs, rylört och ormsstingsört. Namnen visar att den även använts mot 'ryl', det vill säga gikt, reumatism eller ischias. I en av hans magmediciner utgör den ersättning för roten av Mose brinnande buske:

G. M. Billstens- eller Smedbrännewinet består af Baggsöta, Angelica, Zedoariæ-Tormentillæ- Galangæ- Pimpinellæ- och Diptamnirötter, hwardera 1 lod; hwilka sönderskurna digereras med 1 stop Brännewin eller Franskt Win. I brist på Diptamni- kunna Rylrötterna (*Asclepias*), och, i stället för Zedoaria och Galanga, Libesticka eller Calmus och Mästerrötterna eller Finska Ingefäran af Landtmän tagas. Det är värmande, Magstyrkande, Præsserverande och något Stoppande. Nyttjas til 2 skedblad eller 1 sup i sender.⁸

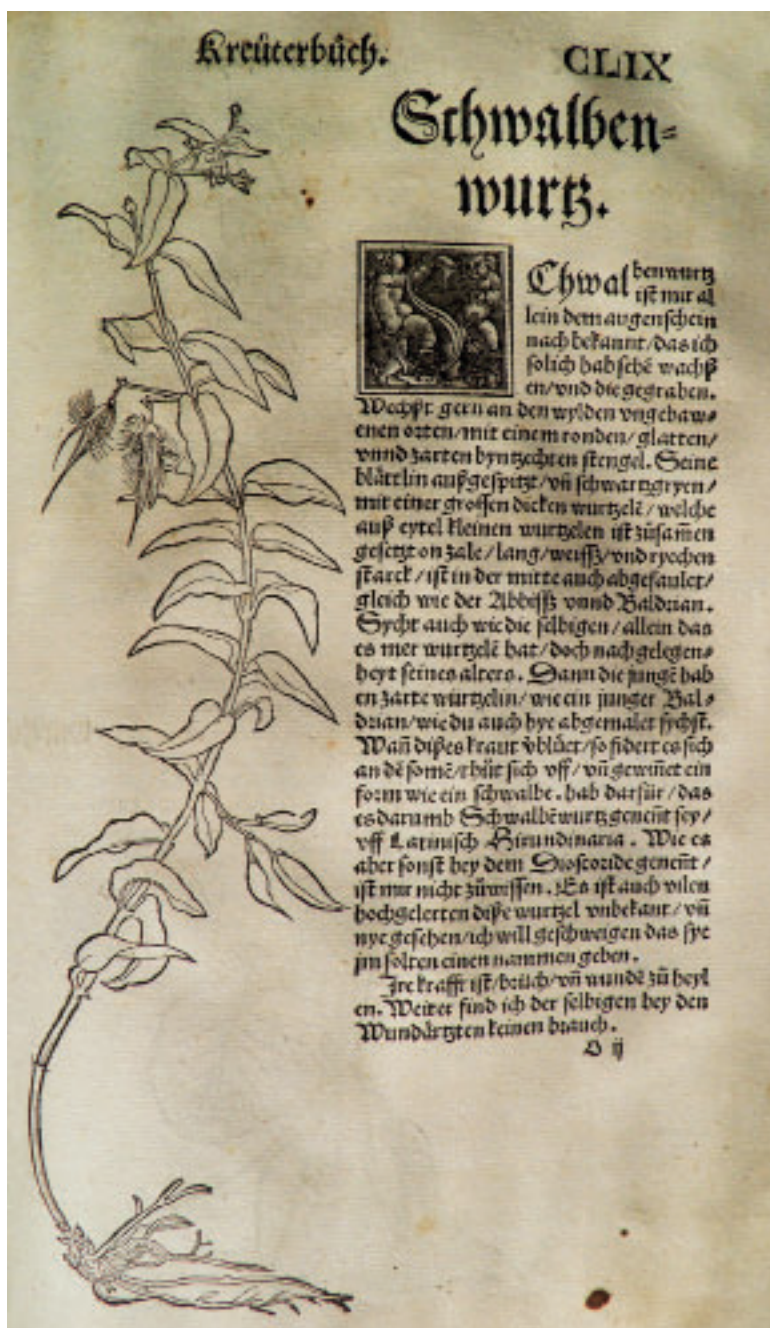
Linné skriver i *Materia medica* (1749) att *Asclepias* har en svett- och urindrivande effekt. Han har emellertid insett att det antika bruket av tulkörten som motgift inte är rekommendabelt. I *Flora Svecica* (1755) anmärker han att den är starkt giftig men kan hjälpa mot utslag.⁹ Tulkörten innehåller mycket riktigt ett gift och undviks därför av fåren. När den blir gul på hösten går dock giftet ur växten, och då kan man se att fåren tar ett och annat blad. Linné nämner i *Flora Svecica* att växten äts av hästar, när den blivit frostbiten. Han håller den inte för helt onyttig, utan anser att man skulle kunna utvinna något även av denna växt. I sin beskrivning av det gotländska Sudret 1741 gör han följande iakttagelse:

Landet war helt sakta kullrigt, in åt mäst bart, där *Asclepias* växte i sådan myckenhet med sina hwhite Blommor, som hade hon här warit sådd öfwer hela Landet; intet Diur åt henne; om denna skulle användas til någon nytta, kunde man aldrig få henne lättare och mer än här.¹⁰

I sin reseskildring från Öland samma år skriver han:

Horskonung (*Asclepias*) växte på stranden wid västra Landtborgen i otrolig myckenhet och alltid jämte någon sten, han rördes intet af Boskapen, men folket berättade, at han doch af creaturen upåtes i grund om hösten, sedan han bleknadt och annat bete är borta.¹¹

På Öland kallades tulkörten alltså horskonung.¹² Detta namn torde betyda häst-kungsmynta och kommer väl av att tulkörten kan breda ut sig i beteshagar, just därför att den inte äts av djuren. Hors betyder häst, och konung är ett gammalt svenskt namn på kungsmynta. Konung syftar på att denna växt betraktades som en inhemsk variant av basilika, den "kungliga" kryddan

Schwalbenwurz, *Hirundinaria* (tulkört, *Vincetoxicum hirundinaria*). Otto Brunfels, *Contrafayt Kreüterbuch* (1532). Foto: Lunds universitetsbibliotek.

Tulkört (Vincetoxicum hirundinaria), Asunden, Gotland. Foto: förf.

(av grekiska *basilikós*, kunglig).¹³ Tulkörten och kungsmyntan förekommer på samma växtlokaler och har viss likhet med varandra, vilket kan vara förklaringen till det öländska namnet.

I upplysningstidens Sverige ville man använda tulkörten för andra ändamål än de traditionella. Vi ser här exempel på att man försökte finna nya användningsområden för en gammal klassisk medicinalväxt, vars medicinska egenskaper visat sig opålitliga. Enligt Linnés *Flora oeconomica, eller Hushållsnyttan af de i Sverige wildt växande örter*, utgiven av Elias Aspelin 1749, kan fjunet på fröna brukas till fnöske.¹⁴ Enligt en artikel av Petrus Holmberger i *Vetenskapsakademiens handlingar* 1774 kan tulkörten användas som spånadsväxt. Den har fördelen att den är flerårig och kan odlas på mager mark som är starkt utsatt för solen. Stjälkarna skall rötas och bråkas som lin. Dessutom är dunet från fröna användbart som stoppning i dynor, skriver Holmberger.¹⁵

Holmbergers rön om tulkörtens användning vid textilframställning blev kända i Europa bland annat genom George Rudolph Böhmers *Technische Geschichte der Pflanzen* (1794).¹⁶ Conrad Quensel meddelade 1805 i *Svensk botanik* att man i Ungern hade lyckats framställa ett fint och vackert tyg av tulkörtens fibrer. Det var på detta område växten tycktes ha framtiden för sig, medan den trots sitt "lofvande namn" och trots lovord av läkare i äldre tider inte hade mycket att erbjuda på det medicinska området enligt Quensels uppfattning, låt vara att man ej kunde neka att "roten är ett verksamt medel på svett- och urin-afsöndringarna" och att det visat sig att dekokten framkallat "lindriga kräkningar".¹⁷

I efterhand verkar det foljdriktigt att man vid samma tid övergav namnet *Asclepias*, som påminde om anknytningen till läkekonstens gud. Linné, som kallade tulkörten *Asclepias Vincetoxicum*, använde i *Species plantarum* (1753) *Asclepias* som släktnamn även för en rad utomeuropeiska arter, och det är dessa som intill i dag fått behålla detta namn, medan tulkörten av Christiaan Hendrik Persoon 1805 fördes till släktet *Cynanchum*.¹⁸ På 1900-talet har den givits släktnamnet *Vincetoxicum* – det är Matthiolis benämning som åter kommit till heders, medan *Asclepias* i likhet med många andra antika växtnamn alltså betecknar helt andra arter än vad det gjorde i antiken.

Sist något om växtens svenska namn. Vad betyder ordet tulkört? Den ursprungliga formen tulkegräs upptecknades av Linné på Fårö. "Tulke-Gräs kallades Asclepian, som här växte öfver hela Marken", skriver han i sin skildring av Fårö. I Glömminge på Öland antecknade han för övrigt att *Ulmaria* (älggräs) kallades tulkgräs. Enligt Linné var tolk en gotländsk

benämning på fågeln roskarl.¹⁹ På Gotland har det dock varit vanligare att använda namnen tulk eller tolk om rödbenan. Tulkörten är alltså uppkallad efter någon av dessa fåglar. Språkforskaren Carl Säve (1812–1876, bror till folkminnesforskaren Per Arvid Säve) skriver följande i en uppteckning av gotländska växtnamn:

Tulka-gras. Detta namn tillhör endast Färö. Namnet är taget af **Tulk**, m. = en liten fogel af beccasin-släktet (*Tringa*) [= rödbena], kanske därför att gräset växer på de steniga, torra och öde stränderna nära hafvet i största myckenhet, att således **tulkän** deribland gerna uppehåller sig, så länge han har små ungar. Eller ock emedan man i forntiden liksom på måfå tilldelade någon ört åt något djur, som dess tillhörighet, hvilket ofta tyckes varit händelsen.²⁰

Kan det vara så att man på Gotland har bildat namnet ”tulkegras” i anslutning till ”svalrot”, eftersom rödbenan liksom svalan har spetsiga vingar? Det är omöjligt att ge ett säkert svar. Hur som helst tillhör tulkörten en grupp växter, vars gotländska namn genom Linnés förmedling blivit allmänt vedertagna i svenskan. Hit hör även ag, honungsblomma (honungsblomster), pukvete, puktörne och madra. I Linnés *Indelning i ört-riket efter Systema naturæ* (1753), översatt till svenska av Johan J. Haartman, har namnet ändrats till ”tulk-ört” (s. 35). Växlingen mellan de synonyma orden ’gräs’ och ’ört’ är inte ovanlig. Jämför till exempel bolmört – bolmgräs, älggräs – älgört, nysört – nysgräs och johannesört – johannesgräs.

Carl Säve har upptecknat ett annat gotländskt namn på arten, nämligen loppgräs: ”luppä-” eller ”luppgras”.²¹ De ”loppor” som avses är säkert i första hand riddarskinnbaggarna (*Lygaeus equestris*). Dessa insekter, som är mycket vanliga på Gotland, lever nämligen till stor del av tulkört. Riddarskinnbaggen är en kyrksam varelse, som fått sitt gotländska namn körkmack av att den övervintrar i byggnader, särskilt kyrkor, där den är skyddad mot vädrets makter (mack, ’kryp’, är språkhistoriskt samma ord som mask). Riddarskinnbaggen äter både som larv och i vuxet stadium tulkörtens blommor och omogna och mogna frön, och den skadas inte av giftet. Födan gör dock baggen själv giftig för andra och ger den ett gott skydd mot fåglar. De känner igen insekten på dess iögonenfallande och skräckinjagande röda riddarsköld med det svarta mönstret och vet därför att de inte skall äta den.²² Linné, som observerade den på Öland, kallade den *Cimex equestris*, vilket betyder riddarlus.²³

Tulkörten, som i förstone verkar oansenlig, visar sig alltså ha en intressant historia. I antiken användes den som bot mot ormbett, och även om

Överst till vänster: *Tulkört* (*Vincetoxicum hirundinaria*), Visby. Överst till höger: *Riddarskinnbagge* (*Lygaeus equestris*) på *tulkört*, Stora Karlsö. Nederst: *fröbalja* av *tulkört*. Foto: förf.

den inte tillhörde de allra förnämsta läkeväxterna bar den dock läkeguden Asklepios namn. Ända fram till Linnés tid behöll den sitt anseende som ett förträffligt motgift och botemedel mot diverse sjukdomar. Utsagorna från antikens lärde tillmättes länge stor auktoritet. I Linnés fotspår ville man finna nya användningsområden för växten, men försöken med textilframställning ledde inte till någon varaktig framgång. Den som alltid haft störst nytta av växten är en insekt: riddarskinnbaggen.

Noter

¹ Emma J. Edelstein & Ludwig Edelstein, *Asclepius. A collection and interpretation of the testimonies* I (Baltimore MD, 1945), nr 89–91.

² *Pedanii Dioscuridis Anazarbei De materia medica libri quinque*, ed. Max Wellmann (Berlin, 1906), III, 92.

³ *Carl Linnæi Öländska och Gotländska resa på rikens högloflige ständers befallning förrättad åhr 1741* (Stockholm & Upsala, 1745); faksimil (Malmö, 1957), 50, 106, 125, 127, 131, 168, 210, 227, 256, 283.

⁴ Elias Wessén, "Svenska växtnamn från 1500-talet ur ett botaniskt arbete i Linköpings Stiftsbibliotek", *Linköpings biblioteks handlingar*. Ny serie 4 (Linköping, 1924), 72.

⁵ Otto Brunfels, *Contrafayt Kreüterbuch* (Strassburg, 1532), kap. CLIX.

⁶ Pietro Andrea Matthioli, *Commentarii in sex libros Pedacii Dioscoridis Anazarbei de Medica materia* (Venedig, 1565), 809 f.

⁷ Benedictus Olai, *Een nyttigh läkare book*, faksimil, inl. O. T. Hult (Malmö, 1957), lxii.

⁸ Joh. Joh:son Haartman, *Tydlig underrättelse om de mäst gångbara sjukdomars kännande och motande* (Åbo, 1765); nyutgåva, *Haartmans läkarebok av år 1765* (Uppsala, 1963), 253. Se även 1769 års upplaga tryckt i Stockholm och Åbo, 185, 283. Baggsöta = *Gentiana lutea*; *Zedoaria* = *Curcuma zedoaria*; *Tormentilla* = *Potentilla erecta*; *Galanga* = *Alpinia officinarum*; *Pimpinella* = *Pimpinella saxifraga*; *Diptamnus* = *Dictamnus albus*; *Calmus* = *Acorus calamus*; finsk ingefära = *Peucedanum palustre*.

⁹ Carl von Linné, *Svensk flora. Flora Svecica*,

red. Gunnar Broberg, Sven Kilander, Roland Moberg & Ragnar Hult (Stockholm, 1986), nr 212.

¹⁰ *Carl Linnæi Öländska och Gotländska resa*, 256.

¹¹ *Carl Linnæi Öländska och Gotländska resa*, 125 f.

¹² Linné, *Svensk flora*, 68 f.

¹³ R. Ekblom, "Växtnamnet konig", *Namn och bygd* 24 (1936), 76–82.

¹⁴ Carl von Linné, *Flora oeconomica, eller Hushållsnyttan af de i Sverige wildt växande örter*, utg. Elias Aspelin (Stockholm, 1749); faksimil (Stockholm, 1979), 18.

¹⁵ Petrus Holmberger, "Några vildt-växande Svenska Örterers hushållsnytta", *Kongl. Vetenskaps Academiens Handlingar* XXV (Stockholm, 1774), 250–258.

¹⁶ George Rudolph Böhmer, *Technische Geschichte der Pflanzen* I (Leipzig, 1794), 551.

¹⁷ Conrad Quensel, *Svensk botanik* IV, utg. Johan Wilhelm Palmstruch (Stockholm, 1805), 249 f.

¹⁸ Carl von Linné, *Species plantarum* I (Stockholm, 1753), 214–217; Christian Hendrik Persoon, *Synopsis plantarum seu Enchiridium botanicum* I (Paris & Tübingen, 1805), 274.

¹⁹ *Carl Linnæi Öländska och Gotländska resa*, 60, 210, 217.

²⁰ "Gotländska Blomsternamn och Blomstersägar m.m., som ännu brukas derstädes; jemte försök till förklaringar af C. Säv 1845", 8, handskrift i Göteborgs universitetsbibliotek, kopia i Landsarkivet i Visby, Avskriftssamlingen 183.

²¹ Herbert Gustavson (red.), *Gotländsk ordbok på grundval av C. och P. A. Säves samlingar* (Visby, 1991), 547.

²² Christer Solbreck, *Flight habits and environment of a seed bug, *Lygaeus equestris* (L.)* (Stockholm, 1975); Otto Kugelberg, *Food relations of a seed feeding insect, *Lygaeus equestris* (L.)*

(Stockholm, 1977); Birgitta Sillén-Tullberg, *Behavioural ecology and population dynamics of an aposematic seed bug, *Lygaeus equestris* L.* (Stockholm, 1982).

²³ Carl von Linné, *Systema naturæ* I (Stockholm, 1758), 447.

Summary:

White swallow-wort

Vincetoxicum hirundinaria – a cultural history

By Per Stobaeus

Vincetoxicum hirundinaria, although a seemingly insignificant plant, proves to have an interesting history. In antiquity it was used as antidote for snake bites and even though it did not appear among the most distinguished medical herbs, it did take its name, *Asclepias*, from the god of healing. Up until the time of Linnaeus it had a reputation of being an excellent antidote and an unfailing remedy for many diseases. Great importance was long attached to the authority of the ancient sources. Linnaeus did however note that the plant was poisonous and after him, attempts were made to find new fields of application for this plant. Experiments using it in the fields of textiles were made but proved unsuccessful. It is an insect, Harlequin bug (*Lygaeus equestris*), which benefits the most from this plant in that it becomes poisonous itself when eating it.

Författarens adress:

FD Per Stobaeus, Lunds universitetsbibliotek, Box 3, 221 00 Lund. E-post: Per.Stobaeus@ub.lu.se.

GUNILLA TÖRNVALL

Tibast

Om bilden av Daphne mezereum i Palmstruchs Svensk botanik

På omslaget till den senast utgivna delen av *Flora Nordica* (juni 2010) står en färgbild på tibast, *Daphne mezereum*, ur Johan Wilhelm Palmstruchs *Svensk botanik* (1802).¹ Tibast är en liten, ganska gles buske med smala blad samlade i grenspetsarna. Den växer i hela landet men är inte speciellt vanlig. Den odlas också som prydnadsbuske, särskilt på grund av de väldoftande rosa blommorna som kommer mycket tidigt på våren, före de första bladen.² Släktnamnet *Daphne*, grekiska för lagerträd, gavs av Carl von Linné eftersom en del arter har lagerliknande blad. Den unga grekiska kvinnan Dafne lät sig förvandlas till ett lagerträd för att undkomma guden Apollo. Hela tibastväxten är mycket giftig, men på grund av dess medicinska egenskaper var den förr obligatorisk på apoteken.³ Enligt texten i *Svensk botanik* hade barken och frukten många användningsområden, bland annat som botemedel mot ormbett, kräfta och kolik, och som skönhetsmedel. Men det varnas också för dess giftighet: en liten flicka som behandlades mot frossa uppges ha dött av 12 gran (ca 0,7 gram) av bären, och en varg hade dött av sex bär.⁴

Enligt omslagstexten till de två tidigare utkomna delarna av *Flora Nordica* finns de flesta av originalakvarellerna till *Svensk botanik* bevarade vid Kungliga Vetenskapsakademien i Stockholm.⁵ När det gäller tibasten återfinns i den tjocka volymen med inbundna akvareller endast en inklistrad handkolorerad linjeetsning ur det färdiga verket.⁶ Vart har originalet tagit vägen? I denna artikel söker jag svar på frågan genom att undersöka tibastillustrationer i andra botaniska verk, både tidigare och senare. Utifrån detta diskuterar jag sedan kopiering och användandet av bilder inom botaniken.⁷

”stundom lånte”

För att få en förklaring på den saknade tibastakvarellen får vi gå till förordet, eller ”underrättelse” som det kallas, till första volymen av *Svensk botanik*. Där står om illustrationerna:

*Tibast illustrerad av J. W. Palmstruch, ur Svensk botanik (1802). Foto: Bengt Mel-
liander, LUB.*

Tibast illustrerad av Martin Rössler, ur Oeder, Flora Danica (1766). Foto: Bengt Mel-
liander, LUB.

*Figureerne äro ofast efter naturen, stundom lånte, med eller utan förbättringar, hos godkände Auktorer. Sådana äro till ex. PLENK Icones Plantarum Medicinal. English Botany af SMITH och SOWERBY, WOODVILLE Medic. Botany, och FLORA DANICA. m. fl.*⁸

Samtliga av dessa botaniska verk var illustrerade med handkolorerade koppartryck i naturlig storlek och, med undantag av *Medical Botany*, pågick de häftesvisa utgivningarna parallellt med *Svensk botanik*. År 1766 publicerades tibastbilden i det danska praktverket *Flora Danica*, utgivet under ledning av Georg Christian Oeder, med illustrationer tecknade av Martin Rössler, graverade av dennes far Michael Rössler, och kolorerade av målaren Fru Starck och Fru J. A. Seizberg, och av dem upplärda barnhemsflickor.⁹

Bilden i *Flora Danica* skiljer sig betydligt från den i *Svensk botanik*.¹⁰ Palmstruch har valt en centralt placerad huvudfigur: en avskuren gren med två blomställningar, med ganska glest sittande blommor och med späda blad. Till vänster finns en liten detaljbild med två mogna frukter. I *Flora Danica* är grenen med blomställning och späda blad placerad till vänster. Blommorna sitter betydligt tätare än i *Svensk botanik*. Till höger om den blommande grenen finns en okolorerad planta med rot och fullvuxna blad, men i kraftigt förminskad storlek. Det ser ut som om roten har böjts för att passa in på plåten. Plåtytan fyller annars bara upp drygt halva pappersytan (ca 36,5 x 23 cm) på höjden. Längst till höger avbildas ett fullt utvuxet blad i naturlig storlek. Längst uppe till vänster finns tre detaljbilder: en blomma och en frukt i genomskärning, samt en hel frukt. Att tibast blommor på bar kvist innebär att det skulle vara botaniskt felaktigt att visa fullt utvecklade blad, liksom frukter, på samma gren som blommorna.

”med eller utan förbättringar”

Det ser inte ut som om Palmstruch har lånat något från tibastbilden i *Flora Danica*. Om man däremot jämför med tibasten i William Woodvilles *Medical Botany*, publicerad 1790, kan man nog säga att Palmstruch har lånat huvudfiguren utan förbättringar, med beaktande av att bilden är spegelvänd.¹¹ Tibasten i *Medical Botany* avbildas utan separata detaljer, så Palmstruchs röda frukter kan kanske trots allt räknas som en förbättring. Formatet är något mindre i *Svensk botanik* (ca 21,5 x 13 cm), än i *Medical Botany* (ca 23 x 18 cm), och Palmstruch har därför fått stryka en sidogren. Spegelvänd-

ningen kan bero på att han har överfört sin kopia direkt till kopparplåten, som då blir spegelvänd i tryckningen. Alla historiska grafiska trycktekniker medförde att bilden spegelvändes i trycket jämfört med originalet. Oftast har man inte tagit hänsyn till det i produktionsprocessen, eftersom växterna kan identifieras lika bra om de är spegelvända.¹²

Här har vi svaret på vart Palmstruchs originalakvarell tagit vägen: Det har helt enkelt inte funnits något original! I stället för att teckna efter naturen, det vill säga utifrån en levande växt eller ett herbariespecimen, har Palmstruch valt att teckna av tibasten ur *Medical Botany*. Den kopia som fanns förstördes troligen i överförandet till kopparplåten. Bland *synonyma*, en lista med hänvisningar till annan litteratur där arten finns beskriven, i *Medical Botany* nämns *Flora Danica*. Eftersom textbeskrivningen i *Flora Danica* är ytterst kortfattad är det sannolikt illustrationen som åsyftas, men tibastbilden ser inte ut att ha använts som förebild. I Palmstruchs *synonyma* till tibast nämns bland andra Linnés *Flora Suecica* och Samuel Liljeblads *Svensk flora*, men ingen av hans namngivna förebilder.

”hos godkände Auktorer”

Om man tittar på tibastavbildningarna i övriga av Palmstruch nämnda verk, ser det inte ut som om han har lånat något från dem. I Joseph Jacob von Plencks *Icones plantarum medicinalium* (1791) har problemet med de olika växtstadierna lösts på ett ganska elegant sätt.¹³ Huvudfiguren föreställer en tredelad ganska kraftig gren som ger en bild av en hel växt, men där ett brott gjorts på stammen, så att den avskurna delen längst till vänster, med blomställning och späda blad i toppen, är separerad från det övriga. På de högra grenbitarna avbildas mogna frukter och utväxta blad. Det ser ut som ett enda växtexemplar, men i olika stadier, och såväl pedagogiskt tydligt som botaniskt korrekt. Nederst till vänster om huvudfiguren avbildas fyra detaljer av blomman och två frukter. *Icones Plantarum Medicinalium* är liksom *Flora Danica* i folioformat (ca 46 x 32 cm). I *English Botany* är tibasten publicerad 1804 och kan alltså inte ha använts av Palmstruch, som gavs ut två år tidigare.¹⁴ Men illustratören, James Sowerby, är densamma som i *Medical Botany*, som dessutom nämns bland *synonyma*, och tibastbilderna är mycket lika. Pappersformatet i *English Botany* är något smalare (ca 23 x 14 cm), och därför har grenen längst till höger beskrivits. Blommorna sitter betydligt glesare än de i *Medical Botany*. Nederst till höger finns en detalj-

Tibast illustrerad av James Sowerby, ur Woodville, Medical Botany (1790). Foto: Bengt Melliander, LUB.

Tibast ur Plenck, Icones Plantarum Medicinalium... (1791). Foto: Det Kongelige Bibliotek, København.

bild av en pistill och en blomma i genomskärning. Varken frukt eller fullt utvecklade blad visas.

Kopieringslänkar

De generella konventioner som utvecklats för botaniska illustrationer gör att de liknar varandra även om förebilder och deras ordningsföljd inte alltid kan beläggas. Konsthistoriska studier har visat att det helt enkelt inte är möjligt att teckna vad man ser utan hänsyn till rådande konventioner. En otränad individ, oavsett hur begåvad denna är, kan inte återge naturen utan stöd av traditionen.¹⁵ Det beror på att bildframställningar inte kan härledas direkt från den optiska projektionen av det avbildade objektet, utan är kulturellt präglade motsvarigheter av vad som observerats, återgivet med ett visst medium. Exempelvis innebär konventionen att teckna av ytterkonturerna av ett objekt att det reduceras till en kontur som inte existerar som en linje i naturen.¹⁶ Redan Aristoteles resonerade kring att när vi minns något är det inte vår första sinnesförnimmelse vi minns, utan snarare dess bild *som* en bild, annars hade vi inte kunnat skilja mellan verklighet och minne.¹⁷ Nutida neurobiologisk forskning har visat att seendet är en aktiv process där hjärnan, till stor del automatiskt, utväljer, förkastar och jämför nya intryck med tidigare lagrad information. På så sätt skapas en visuell bild i hjärnan.¹⁸

För en illustratör skulle det dessutom vara direkt felaktigt, ur vetenskaplig synpunkt, att inte förhålla sig till tidigare forskning. Precis som när botanisten ska göra textbeskrivningen och läser vad andra botanister har skrivit tidigare, tittar botanisten och illustratören på hur andra har avbildat växterna. Bilderna används som forskningsmaterial, som källor, på samma sätt som texterna.

Det går ibland att göra långa kopieringslistor som länkar ihop illustrationerna i olika verk. Under 1500- och 1600-talet kopierade man ganska ofta rakt av, men under 1700- och början av 1800-talet var det vanligare att man kopierade delar från andra, som man modifierade efter egna krav, med syfte att öka informationsinnehållet.¹⁹ Samtidigt var normen att man skulle teckna ”efter naturen”, och helst efter levande exemplar, något som ofta anges i förorden. Palmstruch är en av få som uttryckligen nämner sina förebilder.²⁰

På grundvalen af Palmstruchs "Svensk botanik"

Kopiering och modifiering av andras bilder är inte ett fenomen som upphörde i början av 1800-talet. Nästan exakt 100 år efter utgivningen av första volymen av *Svensk botanik* bestämde sig Wahlström & Widstrands förlag att ge ut en färglitograferad utgåva av verket. Texten skulle vara nyskriven, men bilderna skulle överföras och färgsättas av konstnären och illustratören Axel Ekblom. Uppgiften att författa texten lämnades till botanisten Carl Lindman, lektor i naturalhistoria vid Norra Latin i Stockholm. Lindman var själv en duktig tecknare, och han insåg snart att åtskilliga av växtbilderna behövde korrigeras, och att varje steg i bildproduktionen behövde övervakas.²¹ De bevarade originalförlagorna som förvaras vid Naturhistoriska riksmuseet, där Lindman senare blev professor, tydliggör det stora arbete som lades ned för att modernisera Palmstruchs gamla kopparplåtar.²²

Under de år som förflutit sedan utgivningen av första volymen av *Svensk botanik* hade mikroskopen förfinats betydligt, vilket innebar att det nu fanns möjlighet att göra ordentliga förstoringar av viktiga detaljer. Resultatet gavs ut under den långa titeln *Bilder ur Nordens flora på grundvalen af Palmstruchs "Svensk botanik"* (1901–1905). På originalakvarellen av tibast, det vill säga avdraget efter Palmstruchs kopparplåt, färglagd och kompletterad av Axel Ekblom, har till vänster om helfiguren fogats två kraftigt förstörade detaljbilder: en blomma med uppfläkt kalk, samt en pistill. De är målade på separata pappersark och inklistrade i efterhand. Till höger, och delvis bakom den blommande grenen, har målats en bit av en gren med två fullt utväxta blad och fyra mogna frukter. I marginalen har Lindman skrivit instruktioner till Ekblom: "Obs., i blommorna upptagas 4 gulvita ståndarknappar!" Pilar i blyerts pekar på ändringar och tillsatser, bland annat fler knoppanslag på stammen. Överst står en instruktion angående bladen i toppen: "Dessa blad äro spåda, och gravyrskuggan på dem förstör färgen."²³ Med gravyrskugga menas den teknik som användes för att ge skuggverkan i den linjebaserade koppargrafikstekniken.

Lindmans förebilder

Lindmans eventuella förebilder är inte angivna på samma sätt som Palmstruchs. Förlagets syfte var inte heller i första hand att förse floran med nya bilder, utan att ge ut Palmstruchs gamla koppartryck med en för

*Tibast illustrerad av James Sowerby, ur Sowerby & Smith, English Botany (1804).
Foto ur andra upplagan tryckt 1837. Foto: Bengt Melliander, LUB.*

Tibast illustrerad av J. W. Palmstruch, Axel Ekblom och Carl Lindman, akvarellförlaga till Bilder ur Nordens flora (1901–1905), Naturhistoriska riksmuseet, Stockholm.
Foto: Naturhistoriska riksmuseet, Stockholm.

tiden lämplig massproduktionsmetod, tillsammans med nyskriven text. En ovärderlig ingång till botaniska illustrationer är det index som täcker in den undersökta tidsperioden: Otto Stapf (red.), *Index Londinensis* (1929–1941).²⁴ Där listas för respektive art alla verk med godkända och auktoriserade vetenskapliga illustrationer från och med Linné. Därmed inte sagt att alla växtbilderna i sig är godkända, utan att verken de ingår i har vetenskapliga anspråk och att bilderna därmed fått anses som auktoriserade.²⁵

För att undersöka Lindmans eventuella förlagor skulle jag, enligt de i *Index Londinensis* listade tibastillustrationerna mellan *Svensk botanik* och *Bilder ur Nordens flora*, behöva undersöka 134 referenser. Jag har inte studerat alla dessa, men har hittat stora likheter med ett verk vars formspråk sannolikt varit en förebild för Lindman: Otto Wilhelm Thomés *Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz* (1885), illustrerad med färglitografiskt tryck. Tibasten i Thomés flora uppvisar flera uppenbara likheter med Lindmans och Ekbloms bild.²⁶ Framförallt gäller det de förstörade detaljerna av den uppflekta blomman och pistillen, men också den separata grenen med mogna frukter och utväxta blad. De uppvisar så stora likheter att det nästan är osannolikt att Lindman eller Ekblom inte skulle ha konsulterat Thomé. Lindman och Ekblom har varit ganska styrda av det mer traditionella upplägget hos Palmstruchs bild, eller rättare sagt Woodvilles bild. I Thomés tibastbild visas två huvudfigurer som konkurrerar om uppmärksamheten. Till vänster ses översta delen av en kraftig gren med de fullvuxna bladen i toppen och med mogna frukter strax nedanför. Till höger, delvis målad ovanpå bladgrenen, visas en blommande gren med späda blad i toppen. Utplacerade på lediga utrymmen ses sju förstörade detaljer, av vilka således endast två ansetts nödvändiga att ta med av Lindman. Däremot tycks han också ha blivit inspirerad av Thomés bladgren och så långt det varit möjligt infogat en liten bit av en liknande gren.²⁷

Bilder ur Nordens flora

Lindmans flora utkom i ytterligare en, kraftigt utvidgad, upplaga under hans livstid, med den kortare titeln *Bilder ur Nordens flora* (1917–1926). Under det sekel som förflutit mellan *Svensk botanik* och *Bilder ur Nordens flora* hade trycktekniken utvecklats från handkolorerade koppartryck till färglitografier, och papperet från handgjort till maskintillverkat, vilket möjliggjorde en

betydligt större upplaga och ett betydligt lägre pris. Marknaden hade också utökats med en växande medelklass och ett stort antal läroverkselever.

Så länge det har funnits illustrerade vetenskapliga verk, och i synnerhet sedan den ökning av dem som möjliggjordes med boktryckarkonsten, har en del vetenskapsmän befarat att bilder skulle utesluta studier av verkligheten.²⁸ Fortfarande vid början av 1800-talet diskuterade engelska botanister huruvida bilder var lämpliga i botanikundervisningen för nybörjare. Somliga menade att de gav en ytlig kunskap, till skillnad från de verbala beskrivningarna.²⁹ Liknande tankegångar återfinns hos Carl Lindmans samtida, botanisten Gustaf Malme, i en recension i *Pedagogisk tidskrift* 1907 av botanisten Knut Bohlins *Lärobok i biologi för realskolan* (1907). Malme berömde de talrika och ypperliga bilderna, som underlättade användningen av boken. Men samtidigt varnade han för risken att många lärare av bekvämlighetsskäl kunde frestas att nöja sig med bilderna och inte själva skaffa naturföremålen.³⁰

Men oavsett sådana risker grep Lindman sig an uppgiften att göra nya textbeskrivningar till, och korrigera, Palmstruchs bilder. Lindmans noggranna arbete med bilderna gav utdelning. Floran blev en bokhandelsframgång och har utkommit i flera nyåtgivningar, senast 1994. Lindman återanvände dessutom en del av bilderna i sin mer vetenskapliga och fältbetonade *Svensk fanerogamflora* (1918 respektive 1926), men där trycktes de endast i svart-vitt.³¹ Dessa bilder återanvändes i sin tur av Erik Almquist från och med den 22:a upplagan av Krok & Almquists klassiker *Svensk flora* (1935).³² I den senaste, 28:e utgåvan av Krok & Almquist (2001), finns fortfarande några av Palmstruchs 200 år gamla bilder fortfarande med, dock ej tibast.³³

”om möjligt gagna botaniken”

Som omslagsbild till *Flora Nordica* fungerar Palmstruchs färgglada tibast som ett vackert lockbete. *Flora Nordica* är i övrigt inte i första hand en illustrerad flora, exempelvis är den lättbestämda arten tibast inte avbildad, utom på omslaget, och den innehåller endast några enstaka färgbilder. Bilder har länge använts för att locka intresserade till botaniken.³⁴ Det var bland annat så Lindman motiverade sitt arbete med den populärvetenskapliga *Bilder ur Nordens flora* inför sina botanistkolleger, när han på förlagets uppmaning bad dem om recensioner i dagspressen: ”För sakens egen skull”, d.v.s. för att få ut litet botaniska bilder bland allmänheten och möjligen dels lifva, dels lära, dels gagna våra kära landsmän samt om möjligt gagna botaniken.”³⁵

Tibast ur Otto Wilhelm Thomés Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz (1885). Foto ur andra upplagan. Foto: Bengt Melliander, LUB.

Tibast illustrerad av J. W. Palmstruch, Axel Ekblom och Carl Lindman, ur *Lindmans Bilder ur Nordens flora* (1901–1905). Foto: Bengt Melliander, LUB.

Noter

¹ Bengt Jonsell & Thomas Karlsson (red.), *Flora Nordica* VI (Stockholm, 2010). Tack till professor Arne Anderberg, Naturhistoriska riksmuseet, Stockholm, för upplysning om detta! Tack också till botanist Lars Fröberg, Botaniska museet, Lund, för förevisning och diskussioner av bilderna i den!

² *Den virtuella floran*, publicerad av Naturhistoriska riksmuseet, <http://linnaeus.nrm.se/flora/mono/orchida/orchi/orchust.html> [2010-06-23].

³ Carl Axel Magnus Lindman, *Bilder ur Nordens flora. På grundvalen af Palmstruchs Svensk botanik* III (Stockholm, 1901–1905), 187 f.

⁴ Johan Wilhelm Palmstruch, *Svensk botanik* (Stockholm, 1802), text till plansch 7.

⁵ Bengt Jonsell (red.), *Flora Nordica* I (Stockholm, 2000); Bengt Jonsell (red.), *Flora Nordica* II (Stockholm, 2001). Denna upplysning saknas på omslaget till vol. VI.

⁶ Nr 81, "Originalakvarellerna till Palmstruchs Svensk botanik", Ms Pl.v. 161, Centrum för vetenskapshistoria, Kungl. Vetenskapsakademien, Stockholm.

⁷ Denna artikel bygger på studier gjorda i avslutning till mitt pågående avhandlingsarbete om illustrationerna i Carl Lindmans *Bilder ur Nordens flora*.

⁸ [J. W. Palmstruch]: "Underrättelse", i *Svensk botanik* I (Stockholm, 1802), opag.

⁹ Om *Flora Danica*, se Det Kongelige Biblioteks hemsida, <http://www.kb.dk/da/tema/floradania/index.html> [2010-06-23]. Om handkoloureringen, se Karin Nickelsen, *Draughtsmen, Botanists and Nature. The Construction of Eighteenth-Century Botanical Illustrations* (Dordrecht, 2006), 62.

¹⁰ Beskrivningen av tibastbilden i Georg Christian Oeder, *Flora Danica* II (Köpenhamn, 1766), plansch 268, gäller det handkolourerade exemplar som finns vid Universitetsbiblioteket i Lund. Beskrivningen av tibastbilden i Palmstruch 1802, vol. I, plansch 7, gäller det handkolourerade exemplar som finns i Einar Hansens bibliotek, deponerat vid Universitets-

biblioteket i Lund (eftersom LUB saknar första tryckningen av vol. 1).

¹¹ Beskrivningen av bilden i William Woodville, *Medical Botany* I (London, 1790), plansch 23, gäller det handkolourerade exemplar som finns i Einar Hansens bibliotek, deponerat vid Universitetsbiblioteket i Lund.

¹² Se Nickelsen 2006, 52, för ett resonemang om spegelvändning vid utgivning av Christoph Jacob Treus *Plantae Selectae* (Augsburg, 1750–1773), med illustrationer av bland andra Georg Dionysius Ehret.

¹³ Beskrivningen av bilden i Joseph Jacob von Plenck, *Icones plantarum medicinalium secundum systema Linnae digestarum, cum enumeratione virium et usus medici chirurgici atque dietetici* IV (Wien, 1791), plansch 302, gäller det handkolourerade exemplar som finns vid Botanisk Centralbibliotek, Köpenhamn.

¹⁴ Beskrivning av bilden i James Sowerby & James Edward Smith, *English Botany* (London 1790–1814), gäller det handkolourerade exemplar som finns vid Universitetsbiblioteket i Lund, vilket är andra upplagan från 1837, som är en omsorgsfull nytryckning. Jag har även granskat originalutgåvan i det handkolourerade exemplar som finns vid Botanisk Centralbibliotek, Köpenhamn, vol. XX, plansch 1381. Illustrationen är daterad 1 november 1804, London.

¹⁵ Ernst Hans Gombrich, *Art and illusion. A study in the psychology of pictorial representation*, 5:e uppl. (London, 1996 [1977]), vii; Ernst Hans Gombrich, *The sense of order. A study in the psychology of decorative art*, 2:a uppl. (London, 2006 [1984]), 210.

¹⁶ Rudolf Arnheim, *Art and visual perception. A psychology of the creative eye*, 2:a uppl. (Berkeley CA, 2004 [1974]), 98, 139 f.

¹⁷ David Summers, "Representation", i Robert S. Nelson & Richard Schiff (red.), *Critical terms for art history* (Chicago IL, 2003), 6.

¹⁸ Barbara Maria Stafford, "Thoughts Not Our Own. Whatever Happened to Selective Attention?", *Theory, Culture & Society*, vol. 26 (2–3) 2009, 277; Semir Zeki, *Inner Vision. An Exploration of Art and the Brain* (Oxford, 1999), 13, 21.

¹⁹ Kärin Nickelsen har studerat sådana kopieringskedjor under perioden 1700–1830. Nickelsen 2006, 203–228; Kärin Nickelsen & Gerd Graßhoff, "The dynamics of botanical illustrations of the eighteenth-century", <http://philosci40.unibe.ch/docuserver/echo/projekte/botany/index.html> [2010-06-24].

²⁰ Av det stora antal botaniska verk som Kärin Nickelsen studerat fanns sådana upplysningar endast i två fall, Nickelsen 2006, 204 f. Hon har dock inte observerat Palmstruchs redovisning av sina förebilder.

²¹ Brev från Carl Lindman till Jakob Eriksson, den 6 maj 1901, Jakob Erikssons samling, Centrum för Vetenskapshistoria, Kungl. Vetenskapsakademien, Stockholm.

²² "Originalteckningar till 'Bilder ur Nordens Flora' med diverse anvisningar till Tryckeriet", Carl Lindmans samling, Botaniska avdelningen, Naturhistoriska riksmuseet, Stockholm.

²³ Nr 242, "Originalteckningar till 'Bilder ur Nordens Flora' med diverse anvisningar till Tryckeriet", Carl Lindmans samling, Botaniska avdelningen, Naturhistoriska riksmuseet, Stockholm.

²⁴ Otto Stapf (red.), *Index Londinensis: to illustrations of flowering plants, ferns and fern allies being an emended and enlarged ed. continued up to the end of the year 1920 of Pritzel's alphabetical register of representations of flowering plants and ferns* (Oxford, 1929–1941).

²⁵ Stapf 1929, vol. I, x.

²⁶ Däremot finns inte någon lika uppenbar koppling till bilderna i Thomés flora när det gäller de övriga sex växtarter jag närstuderat för min avhandling.

²⁷ Beskrivningen av bilden i Otto Wilhelm Thomé, *Flora von Deutschland, Österreich und der Schweiz* (Gera, 1885), gäller andra upplagan (Berlin-Lichterfelde, 1901–1934), Vol. III,

plansch 415. En jämförelse med en digitaliserad version av första upplagan visar att bilden, med undantag av placering av artnamn och numrering, inte har ändrats mellan upplagorna, http://www.biologie.uni-hamburg.de/b-online/thome/band3/tafel_031.html [2010-06-24].

²⁸ Henri-Jean Martin, *The history and power of writing* (Chicago IL & London, 1994), 325.

²⁹ Anne Secord, "Botany on a plate: Pleasure and the power of pictures in promoting early nineteenth-century scientific knowledge", *ISIS* 2002, 35.

³⁰ "Talrika goda, i många fall rent af ypperliga afbildningar (textfigurer och färglagda taflor) pryda boken och underlätta dess begagnande. Mig vill det t.o.m. synas, som om just i dessa afbildningar låge en fara, i det att om sin egen bekvämlighet många lärare lätt frestas att nöja sig med figurerna och underlåta att anskaffa själva naturföremålen eller utföra experimenten." Gustaf Ol. Malme, [Recension av] "Knut Bohlin, Lärobok i biologi för realskolan. Del II Botanik", *Pedagogisk tidskrift* 1907, 456.

³¹ C. A. M. Lindman, *Svensk fanerogamflora* (Stockholm, 1918).

³² Thorgny O. B. N. Krok & Sigfrid Almquist, *Svensk flora. 1. Fanerogamer och ormbunkväxter* (Stockholm, 1935).

³³ Krok & Almquist, *Svensk flora*, bearb. Lena Jonsell & Bengt Jonsell, 28:e uppl. (Stockholm, 2001). Ett exempel är blomställningen till krutbrännaren, *Orchis ustulata*, se Gunilla Törnvall, "Lindman och krutbrännaren. Om färgsättningen av en orkidé", *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdoms historia* 2009 [under utgivning].

³⁴ Secord 2002, 28–57.

³⁵ Brev från Carl Lindman till Jakob Eriksson, den 6 maj 1901, Jakob Erikssons samling, Centrum för Vetenskapshistoria, Kungl. Vetenskapsakademien, Stockholm.

Summary:

Mezereon

*On the illustration of *Daphne mezereum* in Palmstruch's *Svensk botanik**

By Gunilla Törnvall

The cover of the latest volume of the scientific flora *Flora Nordica* (2010) is illustrated with a picture of the mezereon plant, *Daphne mezereum*, taken from Johan Wilhelm Palmstruch's old Swedish flora *Svensk botanik* (1802). In his preface, Palmstruch states that the illustrations are most often depicted from nature, but "sometimes borrowed, with or without improvements" from four quoted international works: Georg Christian Oeder's *Flora Danica* (1761–1883), Joseph Jacob von Plenck's *Icones plantarum medicinalium* (1788–1812), William Woodville's *Medical Botany* (1790–1795), and James Sowerby's & James Edward Smith's *English Botany* (1790–1814). This article discusses the copying of illustrations in botanical treatises, focusing on the picture of the mezereon plant in these, and two later works.

Botanical illustrations are built on earlier pictorial and verbal tradition and knowledge, as well as the written text. Older visual representations are sometimes copied, and in certain cases occasionally modified in order to correct or to add more information. Even when the plant is actually depicted from the living specimen, the drawing is affected by the conventions of the specific genre and the specific context.

In 1901 the Swedish botanist Carl Lindman was responsible for the publication of the Swedish flora *Bilder ur Nordens flora* (1901–1905), that was, in some ways, a reworking of Palmstruch's *Svensk botanik*. Palmstruch's hand-coloured copper plates were to be transferred to chromolithographs by the artist and scientific illustrator Axel Ekblom. The text was to be completely revised by Lindman, whereas the illustrations were considered to be still valid and the original plan was simply to transfer the pictures to the new medium. Eventually Lindman, who was a skilful painter himself, was not satisfied with the old pictures, and so ended up taking a great part in the pictorial process as well. The old drawings were meticulously examined, corrected and often supplied with new, extremely magnified details. But also these new additions were influenced by others, most probably in this very case by Otto Wilhelm Thomé's *Flora von Deutschland Österreich und der Schweiz* (1885). Still today old pictures are reused in new floras, although not always strictly for scholarly purposes but sometimes for beauty and iconic value.

Författarens adress:

FM, Doktorand Gunilla Törnvall, Bok- och bibliotekshistoria, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund. E-post: Gunilla.Tornvall@kultur.lu.se.

INGVAR SVANBERG

Walruses (*Odobenus rosmarus*) in captivity

On the International Day of the World's Indigenous People on 9 August 2009, Hivshu, a former hunter from Greenland, who had grown up at the northernmost settlement Hiurapaluk, told visitors at Skansen Open-Air Museum in Stockholm how during his childhood he had joined his father in hunting seal, polar fox, polar bear and walrus. Skansen Zoo nowadays has only seal species from the Baltic Sea, i.e. Grey Seal, *Halichoerus grypus* (Fabricius, 1791) and Harbour Seal, *Phoca vitulina* (Linnaeus, 1758). However, if Hivshu had been telling his story a hundred years earlier he would also have been able to show most of these animals alive in Skansen's collection. Polar bear, *Ursus maritimus* Phipps, 1774, Arctic fox, *Alopex lagopus* (Linnaeus, 1758), and Walrus, *Odobenus rosmarus* (Linnaeus, 1758), belong to the species kept there in the early twentieth century.

The animal stock at Skansen today is rather modest, with only a small number of species, and most of those ones that have previously existed (Wisent) or still live in Sweden (Elk, Wolf, Lynx, Wolverine), with an emphasis on rarer mammals. I do not know if it was better earlier, but it was certainly a more exciting animal collection. Still in the late 1960s Skansen Zoo had a total of 196 species (43 mammal, 98 bird, 8 reptile and 47 fish species) with 1,269 specimens. Nowadays it is a much more modest stock of mammals and birds exhibited. In 2009 six wild mammal and eighteen wild bird species were kept in Skansen Zoo, most of them native species.¹

This is not the place to discuss the history of animals kept at Skansen. Instead I will try to outline the history of keeping walrus in captivity, especially in zoo collections. Skansen is one of a small number of zoos that kept walruses before the Second World War. The walrus is a large marine mammal, related to the seals. It has a circumpolar distribution—divided into three subspecies—in the seas of the Northern hemisphere. Two subspecies are found in zoo collections, the Atlantic Walrus, *Odobenus rosmarus rosmarus* (Linnaeus, 1758), and the Pacific Walrus, *Odobenus rosmarus divergens* (Illiger, 1815).²

Hunting and trade

Already the Norse chief Ohthere (Ottar), who travelled to England, where Alfred the Great, King of Wessex, had his story written down, mentions walrus in his account of life at Hålogaland in northern Norway in the ninth century. He travelled there chiefly “for the walruses, because they have very fine bone in their tusks and they brought some of those tusks to the king. Their hides are also very good for ship’s ropes”.³

Walruses are rather frequently mentioned in Old Icelandic (*rostungr*) and Norwegian (*rosmhvalr*) literature. In the early sixteenth century, both dead and alive specimens were also brought to European harbours, which gave scholars and artists the opportunity to examine them more closely. Albrecht Dürer went to the Dutch coast in 1521 in order to see a stranded whale. However, no whale was waiting for him, but instead he got the opportunity to see a walrus that was caught “in the Dutch Sea and measured 12 ells and four feet”. The animal was dead when Dürer arrived but he had at least access to a chopped-off head of the deceased specimen, and made his famous drawing of a walrus rendered in his *Tagebuch der Reise in die Niederlande*.⁴

Also the Swedish writer Olaus Magnus mentions them in his famous history of the Northern peoples, *Historia de gentibus septentrionalibus* (Book 21:28–29), published in Rome in 1555. “To the far north, on the coast of Norway, there lives a mighty creature, as big as an elephant, called the walrus or morse, perhaps so named from its sharpe bite”, he writes and gives some interesting details about how it was hunted by fishermen in the North. His picture of a walrus is rather imaginative. Swiss zoologist Conrad Gessner gives some details of the species in his *Historia animalium* (1558). It also contains a more realistic illustration based on a dried walrus head, which he had access to. Most important for the view of the walrus in the coming century was probably Johan Isaac Pontanus’s description in an account of a Dutch expedition to Novaya Zemlya in 1594. Also Sigfrid Aron Forsius has a brief description in his *Physica* from 1611, probably with Dutch reports as his sources. It is interesting too that the Swedish bishop at Skara, Haquin Spegel, mentions the walrus among the animals created by God on the fifth day in his mighty baroque poem *Guds werck och hwila* from 1685.⁵

The walrus has always been hunted by human beings, especially because of its skin, blubber and large tusks, which have been used as ivory for implements and ornamental reasons. Russians and Scandinavians took part in this hunt and trade.⁶

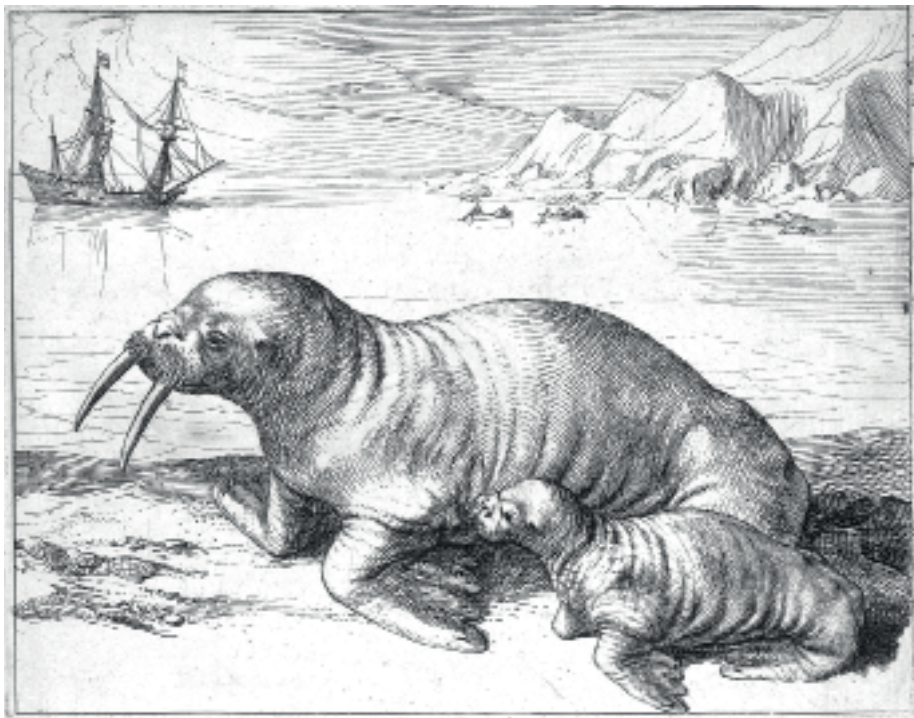
Distribution

Walruses have an arctic-circumpolar distribution. When the Arctic ice cover is changing during spring and autumn the walruses regularly wander around, and sometimes they reach more southern coastal areas in the Atlantic Sea. Records of sightings from Iceland, the British Isles (especially Shetland), southern Norway, Germany, the Netherlands and Belgium have been published by Erna Mohr, A.B Van Deinse, H.C. Redeke, Ursula Mary Venables and Llewellyn Sidney Vaughan Venables.⁷

The species do not occur on a regular basis in Swedish waters, although vagrant specimens have occasionally been sighted along the west coast. Carl Linnaeus got reports of a walrus that was killed in November 1749 near the town of Uddevalla. Colonel Johan Mauritz Klinckowström made sure that a tusk was sent to the Swedish Academy of Sciences in Stockholm. Linnaeus described in 1758 the walrus as *Phoca rosmarus* and was aware that its distribution covered the Arctic region of Europe, Asia and North America (“intra Zonam arcticam Europae, Asiae, Americae”). No reference to the Bohuslän specimen is given. Another specimen was shot at Rörö in Bohuslän 9 January 1927. A further sighting of a walrus on the Swedish coast was reported twelve years later at Hallands Väderö and elsewhere in Skåne between 8 April and 20 April in 1939. The same specimen was later observed at Travemünde in Germany. Further sightings along the Swedish west coast were reported in June 1981 (Askeröfjorden, Bohuslän), 1998 (observed at Stenviks beach in Åsa parish, Halland and Bohus-Malmön) and 24 August 2003 (Hermanö, northwest of Orust, Bohuslän).⁸

Early records of walruses in captivity

The first known walrus that was brought alive to urban Europe was in 20 August 1608. Master Thomas Welden and Stephen Bennet had caught two young walruses alive in 12 July that year. One was a male and the other one a female. The female died before they reached London, but the male survived and arrived safely. It was carried to court, and shown to the king. It is said to have excited general admiration for its extraordinary form and great docility. “Not long after it fell sick and died”, writes Welden. It lived for ten weeks in captivity, but only for three weeks in London.⁹

*Etching showing the young walrus brought alive to Holland in 1612. From Hessel Gerritsz, *Histoire du pays nomme Spitsberghe* (1613).*

In 1612, another young walrus, together with its stuffed mother, came to Holland. Aelius Everhardus Vorstius (1565–1624), professor in medicine, got the opportunity to study them and published a good description of the animal. They were “drawn from the life” by Hessel Gerritsz (1581–1632) and rendered in excellent engravings in copper. The calf was captured at Novaya Zemlya and brought on an English ship to Holland. The physiognomy of both the adult and the calf are described in detail. Not very much is said about the captured calf. However, it was around ten weeks old and fed with gruel of wheat or millet.¹⁰

Two more obscure records tell about travelling menageries visiting Leipzig in 1695 and 1706. According to contemporary notes these menageries also brought *walrossen* ‘walruses’. It is hard to believe that a travelling menagerie was able to obtain a walrus and furthermore to keep it alive for especially long time. Furthermore, it must have been a problem providing it with food and some sort of adequate housing. Walruses grow fast, eat a lot

and gain weight. If these animals really were live walruses, which I doubt, they certainly toured many places in Central Europe.¹¹ Dutch physician and anatomist Peter Camper (1722–1789) mentions in passing that he had seen a walrus in Amsterdam, but no further details were disclosed. It must have been some time before 1786. No other more specific sources about this walrus are known.¹²

There are probably several unrecorded examples of young walruses brought by ships to northwest European harbours. However, the next known record is a walrus that was taken alive from Arkhangelsk to Saint Petersburg in 1829–1830. The walrus was kept in a private menagerie, owned by a Mr. Lehmann, probably Andreas Lehmann, who bought it from the ship. Although it seems to have been a healthy specimen when purchased, the animal did not survive for very long, lasting only a few weeks. The young walrus was fed with a thick gruel or soup to which cut yellow turnips and other vegetables were added. Its anatomy was described in detail by Karl Ernst von Baer, who also gives some useful information on the cultural history of the walrus.¹³ Downs' Zoological Gardens, in Halifax, Nova Scotia, Canada, the first professional zoo in North America, kept a walrus at some point in the mid-nineteenth century, probably in the early 1860s. Nothing further is known about it.¹⁴

British walruses

One hundred and fifty years since the first appearance of a walrus in London, another specimen arrived at the Zoological Society of London in 12 October 1853. It came with a ship under the command of Captain Henry von Peterhead, which has been hunting seals around Svalbard. "Though quite young, it was nearly four feet in length; and when the person, who used to feed it, came into the room, it would give him an affectionate greeting, in a voice somewhat resembling the cry of a calf, but considerably louder". It lived only one day there though. It has been fed with oat meal, milk and water. Richard Owen got the opportunity to do an autopsy of the 1.22 meter long animal and published a detail study of its anatomy.¹⁵

The second was a male, captured by Captain Richard Wells's whaling steamer *Arctic* from Dundee in the Davis Strait in 28 August 1867. Superintendent Abraham Dee Bartlett describes how he purchased it for London Zoo: "I went to Dundee to see this walrus, purchased it for £ 200, and

brought it to London on board one of the steamers bound from that place for the Thames, where it safely arrived". Its age was estimated to not yet one year old and it measured 2.44 meters (8 English feet). The weight is given as 250 kilograms. "Its food consisted, principally, of mussels and clams", writes Bartlett, "which I obtained from Yorkshire. It would also feed upon the flesh of whiting and cod-fish cut up without the bone". The walrus was named Jemmy, writes Frank Buckland. According to Bartlett it survived for four months. Also this specimen was used by the scientists and its anatomy was studied by John Murie.¹⁶

Another specimen arrived in London in 1883 at Westminster Aquarium.¹⁷ It had been captured as a calf in the Davis Strait and was brought by hunters on the steamer Polynia under a Captain Walker back to Europe. This specimen, owned by a Mr. Farini, was later shown at Berlin Aquarium from mid-January 1884. It was later shown in Dresden and Frankfurt am Main.¹⁸ London Zoo had two young walruses in 1909, but they did not survive very long either. In a book about the zoo from 1911 we get this story about the sad destiny for one of them:

A pair of these animals had just arrived, and as they had not been in the water for some time, owing to their long journey from the Arctic regions, it was thought inadvisable to allow them to enter their pond of deep water for fear of a mishap; so that in order to make it safer, a strong tarpaulin was stretched across the pond, a few feet under the surface of the water, after which the beasts were allowed to disport themselves in their natural element. They soon entered the pond and revelled in the water; but by some unexplained reason one of them managed to get underneath the tarpaulin, and being held down by it, was unable to come to the surface to breathe, with the consequence that it was drowned. The keeper had shortly before seen that they were all right, and had then left for a few minutes; but, on his return, he could only see one of the animals. On reporting the fact to the Superintendent, orders were at once given to drag the pond, and the body was recovered from the bottom, and although artificial respiration was resorted to for over an hour, all efforts proved unavailing.¹⁹

Early twentieth century

Copenhagen Zoo purchased its first three young walruses in 1906. Director Julius Schiøtt obtained them from a Norwegian shipmaster that had caught them near Franz Josef Land. One of the walruses died during the transport

Carl Hagenbeck and the keeper Barry with walruses at Tierpark Hagenbeck before World War I. Photo courtesy Archiv Hagenbeck, Hamburg.

to Denmark, and another specimen died some months later. The third walrus survived in the zoo until the summer of 1906. A fourth young specimen bought in 1908, died after a few weeks.²⁰

On 15 September 1908 Tierpark Hagenbeck received five young ones (two males, three females), which were described in detail by Alexander Sokolowsky. He writes for instance about the walrus Pallas, who hung with such devotion to his keeper, Barry, that he was like a faithful dog at his master. This male was already three or four years old when it arrived to Hamburg. Hagenbeck got another male in 1923, and in 1927 they got a female to it. They had a pair at their collection until 1940, but no reproduction was ever reported.²¹

There are also reports of a couple of specimens in North America before the First World War. The first to be exhibited in the United States was at New York Zoological Park on 21 September 1902. This young walrus was given to the zoo by the Peary Arctic Club. It lived only for a month. Another one,

Walrus Pallas with his keeper Barry, c. 1910. Old post-card, courtesy Archiv Hagenbeck, Hamburg.

named Flip, was obtained in 1910 and lived for three years. It was presented to the zoo by Paul J. Reiney on 17 September 1910. It had been fed on a diet of cod and “shucked clams”, a diet the zoo continue to serve it. Clams were gradually increased and fish reduced. By December 1911 it was receiving 30 pounds of clams daily, with no fish. According to a newspaper article in November 1911, this was the only walrus, a male, in a North American zoo at that time. “Flip is a fine specimen of his kind, but he is not given to doing tricks to amuse visitors to the park. He is only 19 months old, but weighs 255 pounds”, writes the reporter. Flip died in July 1914.²²

Skansen’s walruses

On 24 August 1908 Norwegian hunters caught two young walruses on Cape Flore on Franz Josef Land. The hunters brought them back to Trondheim where they were purchased by Alarik Behm, the dynamic and industrious curator at Skansen. They arrived on 30 September and were at the time four months old, around 1.5 meter in length and weighed 75 kilograms.

The female was a little bit smaller than the male. They soon became very popular among the visitors. The weight of the male was measured one year later as 163 kilograms. They were fed only with fish. The female died in 1909 of intestinal inflammation caused by giant intestinal roundworms (*Ascaris*). The other survived until 19 June 1911, when it was killed as a result of visitors feeding them. During its lifetime it “had become Skansen’s most popular animal”, writes Alarik Behm.²³

Very little is known about the two young walruses Skansen bought in the autumn of 1939. They grew well during the winter and spring, but both of them died suddenly on 28 June 1940. The cause of death was a sudden inflammation of the lungs and intestinal tract. But the underlying reason was of course a lack of knowledge and resources in keeping the walruses in captivity under good conditions. The food at Skansen consisted mainly of fish, while those in the wild eat mussels and other benthic invertebrates.²⁴

Greenland walruses in Copenhagen

The walruses did not last very long in most zoo collections before the First World War. Difficulties in feeding them properly were one main problem, but also careless contacts with the public proved to be an obstacle for them. The species remained uncommon also between the wars, and few zoological gardens seem to have been especially successful in keeping them. “Marie is the only walrus in captivity in the world. They do not seem to thrive outside of their natural home, among the ice floes of the Arctic”, writes an author in 1933, referring to a female kept at San Diego Zoo. Belle J. Benchley provides further details: “She had been brought to us by Fred E. Lewis in his yacht Stranger, when she was only a few months old [---]. She was unable to drink milk, being hypersensitive to it, and so a formula consisting of all sorts of food, including much calcium, was eventually worked out. From her famous gallon nursing bottle she graduated to a sort of imitation clam consisting of pieces of fish rolled in sardine oil and powdered clam shells. She sucked these up into her funny mouth, pausing to rub her stiff moustache against the nearest human being. She was smart and friendly, and perhaps no baby ever was more dearly loved by her zoo attendants, more popular with her public, than Marie”. She died a year later in pneumonia.²⁵

However, Marie was not the only one at that time. London Zoo had its Andy in 1932 (they actually had two walruses, but one did not survive very

long), portrayed in several post cards, and New York Zoological Park received a new young walrus in 4 September 1935, and four more in September 1940. These specimens came from Captain Bob Bartlett. They had been fed at first on milk or milk-and-fish diet. The first one was named Pee-uk, which was as close as Captain Bob Bartlett could come to the Inuit word for “good”.²⁶

A notable example in keeping walruses before the Second World War was Copenhagen Zoo. Greenland has been a Danish protectorate and exotic animals like polar bears and various birds have been sent to the Danish capital for centuries. However, Copenhagen Zoo did not receive walruses from Greenland until the late 1930s. Three young ones arrived in 1937, which remained several years in their collection. The first one was Thora, caught at the age of only a few days old near Sisimiut on central-western Greenland. She arrived on 15 June 1937 and weighed 46 kilograms on arrival. A few months later, two further small specimens arrived from Greenland. They were probably captured at the same time as Thora, but were for some reason kept in Sisimiut during the summer. In mid-September they arrived in Denmark but with a low weight, obviously undernourished. The male was named Christian, the female Gine. The male got a severe attack of constipation in November 1938 and did not survive. Gine lived until 4 December 1944. She was found dead in the basin, without any preceding illness. The cause of death was pneumonia and a consequent degeneration of the heart. Thora, the remaining female, survived for several years. During the war Thora was for many years probably to only living walrus in any zoo throughout the world. She also held the record for longevity in captive conditions. She had lived for 11 years and 10 months when she finally died in 17 April 1949. She weighed 520 kilograms and her length was 3.30 meters.²⁷

Post-war walruses

Walruses have remained rather uncommon in captivity even after the Second World War. Copenhagen received a new walrus baby in 18 June 1949. This female also came from Greenland and was named Tove. Another female, Avijak, also from Greenland, arrived at the zoo 4 June 1951. Axel Reventlow tells her dramatic story:

Walruses in Hamburg in 1950. Photo courtesy Archiv Hagenbeck, Hamburg.

The mother of the baby was shot off the coast of Greenland in May. When she was cut open the hunters found a fully developed foetus inside her. Everything was done to keep the little one alive and thanks to a Danish doctor who happened to be there the result was successful. On her arrival she weighed 50 kg, on the 6th of July 65 kg. She is eating well but contrary to other walrus babies we have had, she does not like milk of any sort. She by now only drinks about $\frac{1}{2}$ l a day but she is eating a lot (about 100) fillet of herring and a little fresh cod-liver oil every day.²⁸

Increasing knowledge from zoological gardens in Europe (Copenhagen, Cologne, Hamburg) and North America helped the survival rate of captured animals. With adequate nutrition and given close attention captured walrus calves adapt rather well to captivity. However, it was not until the 1960s that zoo keepers have been able to ensure the normal growth of captive calves. Still very few zoological gardens actually had them. For instance, in 1972 walruses were reported from eight collections in Europe and North America: Tiergarten Hagenbeck in Hamburg, Hanover Zoo, Moscow Zoo, Brookfield Zoo in Chicago, St Louis Zoo, San Diego Sea World and Marineland of the Pacific in California. Modern advice on the care of walruses in captivity is now available in handbooks for zoo keepers.²⁹

Antje, who died in July 2003, was a favourite animal at Tierpark Hagenbeck. She is still commemorated by this fountain at Hamburg-Poppenbüttel. Photo: Birgit Saß.

A couple of walruses were obtained by the New York Aquarium at Coney Island in 1956. The female died after a year, but the male Olaf was still alive after six years. Olga, acquired from Norway by Brookfield Zoo at Chicago in 1962 survived until 1988. A large bronze statue of this walrus is standing at their sea mammal collection. Some Soviet zoological gardens have kept walruses as well, for instance the Leningrad Zoo and Moscow Zoo.³⁰ One famous walrus was the female Antje, brought to Hamburg from the Soviet Union in 1976 and kept at Hagenbeck's Zoo. Antje became a kind of mascot for a local TV-station and was very much loved by the public. A statue of her is still to be seen at Poppenbüttel, a Hamburg suburban metro station.³¹

Occasional specimens are reported from various zoological collections in the late twentieth century. There is a detailed report on the capture and transport of four walrus calves from Alaska in 1961 by Carl R. Green and Wil-

liam R. Sanford. It also describes their adjustment to captivity as well as information about the first walrus ever born in captivity in 1975 (Marineland, Los Angeles). A young specimen nicknamed Wally the Walrus stayed at the Natureland Marine Zoo in Skegness, on the east coast of England, for a few weeks in September 1981 before being returned to Greenland. Cincinnati Zoo had a pair of walruses which had arrived in 1987. They soon became among the most popular of the zoo's animals.³²

The only zoological garden in Sweden that has kept a walrus since Skansen's unsuccessful experiment in the beginning of the last century and in the late 1930s was Parken Zoo in Eskilstuna, which exhibited two specimens (Rosseau and Rosita) of the Pacific subspecies as late as ten years ago. The male died in 1999 because of being "fed" with pacifiers and other rubbish by the public. Its skeleton is still shown at the educational centre of the zoo.³³

The species very seldom breed in captivity. Only a handful of cases are known. A premature birth was reported in 1971. The first reported occasion was, as mentioned above, on 26 May 1975 at Marineland in Los Angeles. They had calves also in 1978, 1981 and 1982. By 1983 they were

Walrus at Kamogawa Sea World, Japan. Photo: Max Smith, 2007.

reported to have produced six calves, of which only two survived. Seaworld San Diego received one calf in 1987, which was hand-reared. Another one was born in 1997. In 1991 Cincinnati Zoo had a walrus birth, but the calf died a couple of weeks later. Newspapers reported in September 2009 that Akituusaq, which was born in captivity in spring 2007, died at New York Aquarium.³⁴

Conclusion

Lothar Dittrich stated in 1987 that some 175 walruses had been kept in Europe and USA since the seventeenth century. There are still walruses at various zoos all over the world. Orphaned walruses are taken into captivity and given to zoological gardens. Reports in the *International Zoo Yearbook* give us glimpses of the care and management of these animals. Hanover Zoo has had several walruses since 1965. Tanja, a 33 years old female of the Pacific subspecies, arrived in 1974 from Moscow Zoo. She was a popular animal at Hanover and when she passed away in February 2007 it was said to be the last one in any German collection. Other newspaper reports tell about popular specimens at various zoos. One 2008 report tells for instance about Sara, a female at Istanbul Dolphinarium that has become a major attraction for playing saxophone for the public. Sara has a Russian trainer.³⁵

According to International Species Information System (ISIS) Species Holding in January 2010 only one specimen of Atlantic walrus was kept by a zoo, i.e. a female at Aquarium du Québec, and 26 specimens of the Pacific subspecies, i.e. five at Moscow Zoo; five at L'Océanografic in Valencia; two at Aquamarine Fukushima, three at Kamogawa Sea World, both in Japan; two at Aquarium du Quebec; two at New York Aquarium, three at Indianapolis Zoo, one at Sea World Orlando, and three at Point Defiance Zoo and Aquarium in Tacoma. The Project Walrus homepage at Indianapolis Zoo tells us (January 2010) that the species are kept by nine separate institutions in North America with a total population of less than 25 individuals in human care. There are certainly a few more, not registered by ISIS, like the one in Istanbul in Turkey, a couple at Toba Aquarium in Japan, one at Minsk Zoo in Belarus, and the specimens kept at Dolphinarium Harderwijk in the Netherlands. The latter have also successfully bred a few calves.³⁶

Notes

I would like to thank John Adams (Portsmouth), Osvald Olsen (Uppsala), Nicholas Redman (Teddington) and Herman Reichenbach (Hamburg) for valuable information and advice. Thanks also to Klaus Gille, archivist of Tierpark Hagenbeck (Hamburg-Stellingen), for providing me with photos of their walruses.

¹ Ingvar Svanberg, "Birds are always gratefully received. The acquisition of zoo birds to Skansen before 1920", in *Aviculture. Ethnographical and Historical Perspectives*, ed. Ingvar Svanberg (in manuscript); Ingvar Svanberg, "Indian Elephants at Skansen Zoo", *The Bartlett Society Journal* 21 (2010), "Zoos and aquaria of the world", *International Zoo Yearbook* 8 (London, 1968), 261; *Skansen. Verksamhetsberättelse och årsberättelse för 2009* (Stockholm, 2010), 25.

² There are two excellent accounts of the walrus in captivity: Adolf Erik Nordenskiöld, *The Voyage of the Vega round Asia and Europe I* (London, 1881), 157–158, and, for the early data depending on the former, Alfred Brehm & Alarik Behm, *Djurens värld 2. Däggdjuren 2* (Stockholm, 1924), 601–603. Two other useful reports are given in Joël Asaph Allen, *History of North American Pinnipeds. A monograph of the walruses, sea-lions, sea-bears and seals of North America* (Washington DC, 1880), 140–147, and Max Schmidt, "Das Walross (*Trichechus rosmarus*)", *Der Zoologische Garten* 26 (1885), 33–51 respectively. A handy bibliography over walruses kept in captivity is given in Lothar Dittrich, "Observations of keeping the Pacific Walrus *Odobenus rosmarus divergens* at Hannover Zoo", *International Zoological Yearbook* 26 (1987), 170. For a general taxonomic overview, see Francis H. Fay, "Odobenus rosmarus", *Mammalian Species* 238 (1985), 1–7.

³ *King Alfred's Orosius*, ed. Henry Sweet (London, 1883), 16. See also Ian Whitaker, "Othere's account reconsidered", *Arctic Anthropology* 18 (1981), 1–11. Cf. also Stefan Buczacki, *Fauna Britannica* (London, 2003), 429: "Curiously, a Walrus may have been the earliest British zoological specimen as one was brought to Alfred the Great".

⁴ A. B. Van Deinse, "De fossiele en recente wal-

russen van Nederland", *Zoologische Mededelingen* 39 (1964), 198.

⁵ Per Brinck, "Valrossen i zoologiens historia", in *Festskrift tillägnad Nils von Hofsten* (Uppsala, 1947), 118–133; Karl Ernst von Baer, "Anatomische und zoologische Untersuchungen über das Wallross und Vergleichung dieses Thiers mit andern See-Säugethieren", *Mémoires de l'Académie impériale de Saint-Petersbourg*, Sér. 6, 4 (1838), 97–235. The quote from Olaus Magnus is taken from *A Description of the Northern Peoples 1555 III* (London, 1998), 1111.

⁶ Helmer Tegengren, "Der Handel mit Walrosszähnen und die russischen Fangstationen auf Spitzbergen im 17. und 18. Jahrhundert", *Deutsche Jahrbuch für Volkskunde* 8 (1962), 312–337; Helmer Tegengren, "Valrosstanden i världshandeln", *Nordenskiöld-samfundets tidskrift* 22 (1962), 3–37; Nils Storå, "Russian walrus hunting in Spitsbergen", *Inuit Studies* 11 (1987), 117–138. See also Berthold Laufer & Paul Pelliot, "Arabic and Chinese Trade in Walrus and Narwhal Ivory", *T'oung Pao*, 2nd Ser. 14 (1913), 315–370. Contemporary local knowledge among Beringian hunters is discussed in Igor Krupnik & G. Carleton Ray, "Pacific walruses, indigenous hunters, and climate change. Bridging scientific and indigenous knowledge", *Deep-Sea Research II* 54 (2007), 2946–2957.

⁷ Erna Mohr, "Walrosse als Irrgäste in den europäischen Gewässern", *Zoologischen Anzeiger* 130 (1940); Van Deinse 1964, 187–205; H. C. Redeke, "Ein Walross in der südlichen Nordsee", *Zoologischen Anzeiger* 74 (1927); U. M. Venables & L. S. V. Venables, "Observations on a breeding colony of the seal *Phoca vitulina* in Shetland", *Proceedings of the Zoological Society of London* 125 (1955), 521–532. A couple of vagrants were reported from the Bay of Biscay in the 1980s, see Carlos Norez & Concepción Pérez, "The occurrence of walrus (*Odobenus rosmarus*) in southern Europe", *Journal of Zoology* 216 (1988), 593–596.

⁸ Klaus Barthelmess & Ingvar Svanberg, "Two eighteenth-century strandings of sperm whales (*Physeter macrocephalus*) on the Swedish coast", *Archives of Natural History* 36 (2009), 64; Carl

Linnaeus, *Systema naturae* I (Stockholm, 1758), 38; [Einar Lönnberg], "En valross skjuten i Bohuslän", *Fauna och flora* 22 (1927), 43–44; Einar Lönnberg, "En valross på villovägar", *Fauna och flora* 35 (1940), 18–22; Kai Curry-Lindahl, *Djuren i färg* (Stockholm, 1967), 129; Göran Nilsson, "Vertebratavdelningens verksamhet 2003 och faunistiskt nytt om ryggradsdjur", *Göteborgs Naturhistoriska Museum Årstryck* 2004, 20.

⁹ Master Thomas Welden's report was originally published in Samuel Purchas, *Hakluytus Posthumus; or, Purchas his Pilgrimes, containing a History of the World in Sea Voyages and Land Travells, by Englishmen and others* III (London, 1624), 560. It has been repeated several times, for instance in Allen 1880, 140–141; Schmidt 1885, 34; Nordenskiöld 1881, 158. See also Buczacki 2003, 429.

¹⁰ Joannes de Laët, *Novus orbis, seu, Descriptionis Indiae Occidentalis libri XVIII* (Leiden, 1633), 38–39; Hessel Gerritsz, *Histoire du pays nomme Spitsberghe* (Amsterdam, 1613); cf. William Martin Conway, *Man's Land. A History of Spitsbergen from Its Discovery in 1596 to the Beginning of the Scientific Exploration of the Country* (Cambridge, 1906), 31; Schmidt 1885, 34.

¹¹ Horst Thieme & Siegfried Seifert, "Tier-schauen in Leipzig zwischen 1650 und 1770", in *Panthera. Hundert Jahre Leipziger Zoo 1878–1978* (Leipzig, 1978), 11.

¹² Petrus Camper, *Sämtliche kleine Schriften* 3:1 (Leipzig, 1788), 20.

¹³ Baer 1838, 132.

¹⁴ Heather Watts & Michèle Raymond, *Halifax's Northwest Arm. An Illustrated History* (Halifax, 2003), 60–61.

¹⁵ James Hamilton, *Excelsior. Helps to progress in religion, science, and literature* I (London, 1856), 33; Richard Owen, "On the Anatomy of the Walrus", *Proceedings of the Zoological Society of London* 21 (1853), 103–106.

¹⁶ P. L. Sclater, *List of the Vertebrated Animals now or lately Living in the Gardens of the Zoological Society of London* (London, 1883), 91; Frank Buckland, *Log-Book of a Fisherman and Zoologist* (London, 1923), 230–242; James Murie & F. L. S. Baird, "On the morbid appearances observed in the walrus lately living in the Society's

gardens", *Proceedings of the Zoological Society of London* 1868, 67–71; James Murie, "Researches upon the anatomy of the Pinnipedia. Part I. On the walrus (*Trichechus rosmarus* Linn.)", *Transactions of the Zoological Society of London* 7 (1871), 411–464.

¹⁷ John Adams, "Westminster, Whales and a White Gorilla. The Early Aquariums of London", *The Bartlett Society Journal* 19 (2009), 35.

¹⁸ Otto Hermes, "Ueber das im Berliner Aquarium ausgestellte Walross", *Sitzungs-Berichte der Gesellschaft Naturforschender Freunde zu Berlin* 1884, 67–70; Schmidt 1885, 1–16.

¹⁹ Walter Sidney Berridge & W. Percival Westell, *The Book of the Zoo* (London, 1911), 48; P. C. Mitchell, "Notes on a young walrus (*Odobenus rosmarus*) recently living in the Society's gardens", *Proceedings of the Zoological Society of London* 76 (1909), 130–132; Placide Vigneau, "Capture d'un morse", *Le Naturaliste canadien* 35 (1908), 49–51.

²⁰ Axel Reventlow, "Observations on the walrus (*Odobenus rosmarus*) in captivity", *Der Zoologische Garten* N.F. 18 (1951), 227.

²¹ Carl Hagenbeck, *Von Tieren und Menschen* (Leipzig, 1928), see also photo in Werner Kourist, *400 Jahre Zoo* (Bonn, 1976), 171; Alexander Sokolowsky, "Neues aus der Biologie der Walrossen", *Sitzungsberichte der Gesellschaft naturforschender Freunde zu Berlin* 9 (1908), 237–253; Dittrich 1987, 163. For further details, see Lothar Dittrich & Annelore Rieke-Müller, *Carl Hagenbeck (1844–1913). Tierhandel und Schaulustellungen im Deutschen Kaiserreich* (Frankfurt am Main, 1998), 225–226.

²² Lee S. Crandall, *The Management of Wild Mammals in Captivity* (Chicago IL, 1964), 425; Shawn Larson, "Seal and Sea Lions", in *Encyclopedia of the World's Zoos* III (Chicago IL, 2001), 1149; *New York Times*, 13 November 1911.

²³ *Redogörelse för Nordiska museet 1908* (Stockholm, 1909), 49; Alarik Behm, *Skansens zoologiska trädgård. Kort vägledning för besökare* (Stockholm, 1910), 30; Alarik Behm, "Walross (*Rosmarus rosmarus* L.) im Zoologischen Garten zu Stockholm", *Der Zoologische Garten* 50 (1909), 215; a photo of the pond is given in Per-Olof Palm, "Alarik Behm och Carl Fries –

zoologer på Skansen", in *Skansen under hundra år*, ed. Arne Björnstad (Stockholm, 1991), 121. See also Olle Hedberg, *Jag är prins av blodet* (Stockholm, 1967), 57–58.

²⁴ "Nordiska museet och Skansen under år 1940", *Fataburen* 1941, 254–255.

²⁵ Harriet Lovejoy, "Marie, the Baby Walrus", *Nature Magazine* 21–22 (1933), 232; Belle J. Benchley, *My Animal Babies* (Boston MA, 1945), 86.

²⁶ The two walruses in London, photographed with a little girl, are illustrated in a children's book by the English poet Jessie Pope, *My Animal Friends* (London, 1933); Gertrude Gleeson, *The Zoological Gardens* (London, 1933), 110–112. The book has a picture facing page 100 of a young walrus called "Old Bill"; Crandall 1964, 426; R. W. Bartlett, "Walrus collecting with Captain Bob", *Bulletin of the New York Zoological Society* 43 (1940), 139–143; William Bridges, *Gathering of Animals. An Unconventional History of the New York Zoological Society* (New York, 1974), 443.

²⁷ Reventlow 1951, 227–234. In the official guide book, the story about Thora and Gene was repeated still in the 1950s, e.g. Axel Reventlow, *Fører gennem Zoologisk have* (Copenhagen, 1953), 46.

²⁸ Reventlow 1951, 233.

²⁹ G. Rümpler, "Probleme bei der Haltung von Walrossen", *Zeitschrift des Kölner Zoo* 19 (1976), 117–127; "Census of rare animals in captivity", *International Zoo Yearbook* 12 (1972), 390; Wolfgang Puschmann, *Zootierhaltung. Tiere in menschlicher Obhut. Säugetiere* (Frankfurt am Main, 2004), 531–532.

³⁰ C. W. Coates, "Walruses and Whales in the New York Aquarium, *Odobenus rosmarus*, in captivity", *International Zoo Yearbook* 4 (1962), 10–12; C. W. Coates & J. W. Atz, "Olaf: 1000 pounds of walrus charm", *Animal Kingdom* 61 (1958), 66–72; "Brookfield Zoo mourns Olga

the Walrus' death", *Chicago Tribune*, 3; G. J. Isjumov, "Einige Angaben über Wachstum und Entwicklung des Walrosses im Leningrader Zoologischen Garten", *Der Zoologische Garten* N.F. 26 (1961), 82–95.

³¹ C.-H. Hagenbeck, "Notes on walruses, *Odobenus rosmarus*, in captivity", *International Zoo Yearbook* 4 (1962), 24–25; Yannick Müller, "Der fröhliche Brunnen: Walross Antje", in *Poppenbüttel. Porträt eines Stadtteils* (Hamburg, 2003), 143–144.

³² Carl R. Green & William R. Sanford, *The Walrus* (Mankota 1986); *Zoo Federation News* 32 (Autumn 1981); David Ehrlinger, *The Cincinnati Zoo and Botanical Garden. From past to present* (Cincinnati OH, 1993), 103.

³³ *Folket*, 30 July 1999.

³⁴ Laurie J. Gage & Terry S. Samansky, "Walrus Calves", in *Handrearing Wild and Domestic Mammals*, ed. Laurie J. Gage (Ames IA, 2002), 150–157; Fay 1985, 4; Anonymous, "Akituu-saq, Rare walrus born in captivity, dies at Coney Island Aquarium", *The Huffington Post*, 3 September 2009.

³⁵ Dittrich 1987, 163; www.walrus-world.com/walruses-in-captivity.html; Eddie Wrenn, "I am the Walrus... and I play the sax", *Daily Mail*, 3 December 2008.

³⁶ For a detailed study on the food consumption and growth of the five Pacific walruses from 1978 to 1997 at Harderwijk, see R. A. Kastelein, N. M. Schoonemann & P. R. Wiepkema "Food consumption and body weight of captive Pacific walruses (*Odobenus rosmarus divergens*)", *Aquatic Mammals* 26 (2000), 175–190; R. A. Kastelein, W. J. C. Klasen, J. Postma, H. Boer & P. R. Wiepkema, "Food consumption, growth and food passage times in Pacific Walrus", *International Zoo Yearbook* 38 (2003), 192–203. A rather complete list of walruses in captivity is also given in Zootierliste (www.zootierliste.de).

Summary:

Walruses (*Odobenus rosmarus*) in captivity

By Ingvar Svanberg

Walruses have never been common in captivity. The first walrus known to have been brought alive to a European harbour was in August 1608. It was taken to London and shown to the king. However, it only survived for a few weeks. Most other young walruses brought to Europe in subsequent centuries did not survive for long either. In fact no walruses lasted long in any zoo collections in North America or Europe prior to the Second World War. The main problem was the difficulty of feeding them properly. Skansen for instance had walruses only from 1908–1911 and again from 1939–1940. Copenhagen Zoo was more successful: they had a female that survived for eleven years. In the post-war period knowledge about feeding and care of the animal has improved, but they are still not often found in zoo collections. Today some are kept in zoos in the USA, Canada, Russia, Belarus, the Netherlands, and Japan.

Author's address:

Ingvar Svanberg, Uppsala Centre for Russian and Eurasian Studies, Uppsala University, Box 514, 751 20 Uppsala. E-mail: ingvar.svanberg@ucrs.uu.se.

MATS OLA OTTOSSON

Hur Venus kom tillbaka till Linnéträdgården

”När Linné fick en Venus-staty till akademins trädgård” var rubriken på en artikel av Arvid Hj. Ugglas i *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 1946. I artikeln beskrivs hur Linné 1758 köpte en kopia i bly av den antika skulpturen Venus Medici, som han hade sett i ”Gref Pipers trädgård” (nuvarande Piperska Muren i Stockholm) och som blivit till salu. Ugglas redovisar vidare hur Linné placerade denna skulptur framför mittdammen i Linnéträdgården, och han illustrerar med en bild ur Bussers *Utkast till beskrifning om Upsala* (1769/1773), där detta tydligt framgår. En närmare granskning av bildens Venus visar för övrigt att hon håller sina armar på ett sätt som visar att bilden har blivit spegelvänd på grund av den vid tillfället använda trycktekniken. Ugglas artikel avslutas med konstaterandet att Venus på Thunbergs tid flyttades till den nuvarande Botaniska trädgården, intill Uppsala slott, varifrån hon under senare delen av 1800-talet försvann. När och under vilka omständigheter hon avlägsnades, liksom hennes slutliga öde, är enligt Ugglas artikel obekant.

Uppsala universitet inledde våren 1999 planeringen av 300-årsminnet av Carl von Linnés födelse 1707. Den 7 maj samlades sålunda ett antal personer, inklusive universitetets rektor Bo Sundqvist, för att diskutera det kommande jubileet. Av minnesanteckningarna från mötet framgår att det redan då fanns förslag om ”införskaffande av en Venusstaty av samma modell som fanns i Linnéträdgården på Linnés tid”. Akademiörtagårdsmästare Lena Hansson och dåvarande miljöinformatören Karin Martinsson identifierade olika möjligheter till inköp och fann bland annat en bronskopia som var till salu i England. Föreningen Linnés Vänner deltog också i diskussionerna och erbjöd sig att stå för ett postament. Inköpskostnaden för en skulptur var trots det för hög för att projektet skulle kunna rymmas i den budget som Uppsala universitet avsatt för jubileet. Detta fick därför genomföras utan en ny Venusskulptur.

I början av 2007 etablerades emellertid kontakt med en potentiell donator, nämligen förre hovrättsrådet Göran Atmer. Denne ägde fastigheten

Linnégatan 7, i omedelbar närhet av Linnéträdgården, och var förtrogen med trädgårdens historia. Han var också bekant med dåvarande akademiörtagårdsmästaren i trädgården, Lars Jonsson, som under många år haft omsorg om det magnoliaträd som pryder innergården på fastigheten Östra Ågatan 39, som Atmer också ägde. Jonsson och Atmer kom att diskutera möjligheten av att restaurera den dubbelgrind som från Svartbäcksgatan leder in i trädgården, och Atmer sade sig vara villig att bidra till ett sådant arbete.

Enligt ett brev av Linné kom den aktuella dubbelgrinden på plats 1744. I samband med Svenska Linnésällskapets återskapande av trädgården fann man de båda grindhalvorna vid rivningen av ett äldre materialförråd. De placerades genast på sin plats i det då återuppförda planket. Överstycket till grinden återfanns emellertid inte. Först 1966, på Linnés födelsedag den 23 maj, kunde ett nytt, men förhållandevis enkelt överstycke invigas. Det hade tillverkats av en dåtida konstsmed och finansierats med stöd av en donation. Det hela beskrivs i artikeln ”Linnéträdgårdens nya grindöverstycke” av Carl Otto von Sydow i *Svenska Linnésällskapets årsskrift* 1967.

På Atmers förslag kontaktade Jonsson trädgårdsdirektören Mats Block och mig, och den 18 januari 2007 träffades vi alla fyra i Linnéträdgården och talade om hur man skulle kunna restaurera grinden och nytillverka ett mer tidstroget överstycke. Under vår inspektion på platsen kom vi i samspråk med kulturarvsspecialisten Anders Zander från Statens fastighetsverk som av en händelse kom ut från Linnémuseet, där han medverkat vid restaureringsarbete. Zander spelade senare, som det ska visa sig, en viktig roll vid anskaffningen av en ny Venuskopia.

Men tills vidare gällde det alltså grinden och dess överstycke och vi skaffade information om andra tidstypiska grindar och grindöverstycken (bland annat från Drottningholm). Något senare erfor vi emellertid att Statens fastighetsverk, inom ramen för sitt ordinarie förvaltaruppdrag, beslutat renovera och måla om hela grinden inklusive dess befintliga överstycke. Eftersom Atmers ursprungliga tanke om renovering av grinden därmed delvis hade blivit inaktuell, nämnde jag, i en brevväxling med honom, att det från trädgårdarnas sida fanns andra angelägna behov som inte kunnat tillgodoses inom ramen för Linnéjubileets budget. Jag pekade särskilt på att det vore ett mycket välkommet tillskott om trädgården kunde återfå ett exemplar av Mediceiska Venus.

Atmer var fortsatt beredd att stödja ett projekt med målet att skaffa ett nytt överstycke, men han var även intresserad av att diskutera andra projekt. På hans initiativ ägde därför ett nytt möte rum i Linnéträdgården den 4 maj

Venus lyfts på plats på sitt postament. Foto: Märet Husberg.

2007 då olika alternativ diskuterades. Atmer bestämde sig då för att det var en återanskaffning av Venus han i första hand ville stödja. Vid detta tillfälle uttryckte han också en tydlig önskan om att skulpturen skulle placeras på samma plats som Linné hade valt för sin skulptur, det vill säga framför mittdammen i trädgården.

Nu vidtog ett intensivt planeringsarbete där vi från Linnéträdgårdens sida fick sakkunnigt stöd av Anders Zander och universitetsantikvarie Margareta Nisser Dalman. Med tanke på att Linnés skulptur var en målad blyskulptur, bedömdes det inte lämpligt att nu ersätta den med en finare bronsskulptur.

I stället inventerades olika möjligheter att gjuta en ny kopia av ett enklare material med gjutformar skapade utifrån en befintlig kopia av den antika skulpturen. I själva verket ansågs det önskvärt att låta gjuta två exemplar, så att det fanns ett i reserv om något skulle hända med det första, till exempel till följd av vandalisering.

Uggla redovisar i sin ovannämnda artikel en mer eller mindre allvarligt menad dåtida kritik mot Linné och den nakna Venus-figuren i hans trädgård, vilken "kan icke annat än gifva den studerande ungdomen anstötelig prospect". Mot bakgrund av protester som under 1999 och 2000 hade framförts på grund av ett till universitetet anskaffat förment sexistiskt konstverk föreställande Apollo och Daphne, diskuterades frågan om det fanns risk för att även en ny Venus skulle kunna uppfattas som omoralisk. Sannolikheten därför bedömdes dock som mycket liten.

Ett tredje möte med Atmer ägde rum den 12 juni 2007. Han klargjorde då att han var beredd att finansiera nygjutning av två exemplar av Venus Medici. Han sade sig samtidigt vara införstådd med att postamentet bekostades av föreningen Linnés Vänner, till vars medlemmar han själv hörde. Linnés Vänner hade för övrigt i maj samma år fått formell ställning som vänförening till Uppsala linneanska trädgårdar. Marita Wigren-Svensson som var, och är, ordförande i föreningen bekräftade att den var beredd att stå för kostnaden för ett postament.

Universitetets rektor, professor Anders Hallberg, skrev den 19 juni till Atmer och tackade för hans generösa erbjudande att bekosta nygjutningen av Venus Medici, men bara några dagar därefter nåddes vi av den sorgliga nyheten att Atmer avlidit, drygt 80 år gammal. En vecka senare blev Hallberg emellertid uppringd av Atmers äldsta dotter, Marie Atmer, som meddelade att hon och hennes båda systrar var villiga att genomföra donationen enligt deras fars vilja.

Vi kunde därför fortsätta planeringen och hösten 2007 arbetade Anders Zander med frågan om var skulpturerna skulle kunna gjas eller på annat sätt anskaffas. Den 23 januari 2008 träffade han och jag Marie Atmer på Piperska Muren i Stockholm, där vi efter rundvandring bland skulpturerna i parken enades om att ambitionen för det fortsatta arbetet skulle vara att avtäckning av en ny skulptur skulle kunna ske på Linnés födelsedag den 23 maj samma år. Som strax ska framgå visade sig detta vara en alldeles för optimistisk tidsplan.

I slutet av mars 2008 fick vi genom förmedling av Zander ett anbud från konservatorn Felix Ginzburg i Sollentuna avseende två kopior av Venus

Medici samt ett postament. Ginzburg skulle beställa skulpturerna från ett konstgjuteri i Sankt Petersburg, som kunde gjuta dem i konstruktionsbetong. För tillverkning av gjutformerna skulle man använda lagom stora bitar utsågade från en gipsmodell, som kunde erhållas från Konstakademien i staden. Ginzburg är en välrenommerad restauratör och konservator, och Zander menade att vi med fullt förtroende kunde räkna med att han skulle kunna leverera de offererade objekten. Marie Atmer, Anders Zander, Mats Block och jag enades därför, vid ett möte i Linnéträdgården den 1 april, om att gå vidare med projektet utifrån Ginzburgs anbud.

Samtidigt som Marie Atmer, Camilla Atmer-Steitz och Elsa Atmer i ett gåvobrev till Uppsala universitet den 25 april 2008 överlämnar 139 000 kronor för anskaffningen av två kopior av Venus Medici, svarade vi sålunda Ginzburg att vi beslutat godta hans anbud. I det hade leveranstiden angivits till fem månader. Ginzburg hade å sin sida försäkrat sig om att han regelbundet skulle få foton från Sankt Petersburg, så att han och Zander kunde följa projektets utveckling.

Det visade sig emellertid snart att den av Ginzburg kontrakterade leverantören på grund av andra åtaganden självsvåldigt överlätit uppdraget att gjuta Venus Medici på en annan skulptör i Sankt Petersburg, Alexander Eremin. Med stöd av korrespondens med denne och foton enligt ovan kunde Ginzburg konstatera att tillverkningen var igång och vi började planera för en invigning i Linnéträdgården i september 2008. Men arbetet tog väsentligt längre tid än beräknat och invigningen fick blåsas av. Först i mitten av februari 2009 var skulpturerna klara. I februari anlände också det i Stockholm gjutna postamentet till Botaniska trädgårdens förrådslokal i Uppsala.

Återigen började vi planera för invigning av den nya skulpturen och likaså året innan sågs Linnés födelsedag som en lämplig dag för detta. I Uppsala linneanska trädgårdars tryckta program för 2009 annonserades sålunda "Venus återkomst" till den 23 maj. Via Ginzburg inlöpte emellertid snart nyheter från Sankt Petersburg som tydde på leveransproblem. När uppdraget överfördes till Alexander Eremin hade tydligen kostnaden för transport av skulpturerna till Uppsala på något sätt tappats bort och Eremin var inte beredd att föra ut skulpturerna ur Ryssland förrän transportkostnaden reglerats enligt hans önskan. Detta framförde han inte bara till Ginzburg, utan han tog även direktkontakt med Lena Hansson i Linnéträdgården med en fråga om vi fortfarande var intresserade av skulpturerna.

Situationen var bekymmersam och för att finna en utväg ur problemen träffades Ginzburg, Zander och jag på Statens fastighetsverk i Stockholm

De tre donatorerna Elsa Atmer, Camilla Atmer-Steitz och Marie Atmer vid avtäckandet av statyn. Mellan de sistnämnda författaren. Foto: Anneli Waara.

den 4 juni 2009. Zander nämnde då att han, i sin egenskap av intendent för Piperska Muren, också hade beställt en kopia av Venus Medici för placering på sin historiska plats i Piperska Murens trädgård, varifrån ju Linné genom lärjungen Pehr Osbecks förmedling köpt sin skulptur drygt 250 år tidigare. Det var alltså tre exemplar av skulpturen som nu satt fast i Sankt Petersburg. Vi kom överens om att Ginzburg skulle fortsätta den diskussion han inlett med en person i Sankt Petersburg, Nikolaj Semenov, som ofta körde leveranser till universitetet i Helsingfors, Zander skulle föreslå fastighetsverket att lämna ett bidrag till transportkostnaden och jag skulle skriva intyg, att användas vid passage av gränsen till Finland, om att skulpturerna var kopior som själva inte hade något konstnärligt värde, att de var gjorda av betong och därför även saknade kommersiellt värde och att de inte heller skulle komma att försäljas.

Strategin lyckades. Den 19 juni lämnade skulpturerna Sankt Petersburg i en finskregistrerad transportbil och efter flera timmars förhandlingar med den ryska tullen kunde gränsen mot Finland passeras. De båda exemplar som vi beställt kom till Uppsala den 26 juni. De placerades i Botaniska trädgårdens förråd där postamentet hade väntat sedan i februari. Vissa mindre skavanker på en av skulpturerna reparerades av Ginzburg och han såg även till att en erfaren målarmästare, Lennart Tjernberg, behandlade dem med grundoljning följt av tre strykningar med vit linoljefärg. För att skydda skulpturen när den kommit på plats lät vi också, med hjälp av Anders Zander, tillverka en liten inhägnad bestående av en kedja upphängd på fyra polare. Fastighetsverkets förvaltare av Linnéträdgården, Bengt Skoglund, såg till att det på den avsedda platsen grävdes ner en stadig bottenplatta av betong

som postamentet kunde vila stabilt på, och den 8 september 2009 lyftes den cirka 175 kilo tunga skulpturen på plats och fixerades på sitt postament.

Allt var nu klart för avtäckning av skulpturen och den förrättades den 12 september 2009, under den traditionella Kulturnatten i Uppsala, av Uppsala universitets rektor, Anders Hallberg. Han kunde då bland annat rikta ett särskilt tack till Göran Atmers tre döttrar, som alla var närvarande liksom ett 40-tal andra inbjudna gäster. Efter avtäckningen inbjöds till en mottagning i trädgårdens orangeri, varvid Marie Atmer för donatorfamiljens räkning uttryckte sin uppskattning över att projektet till sist lyckosamt avslutats.

Som information till besökare i Linnéträdgården sitter på postamentet en kopparplatta med texten "Venus Medici" och på en av de fyra pollarna sitter en kopparskylt med följande text:

Skulpturen av Venus Medici
är införskaffad genom en donation av
hovrättsrådet Göran Atmer (1927–2007).
Den avtäcktes den 12 september 2009 av
Uppsala universitets rektor i närvaro av
donatorns döttrar Marie Atmer,
Camilla Atmer-Steitz och Elsa Atmer.

Den har bidragit till att ytterligare återge
trädgården det utseende som den hade
på Linnés tid.

*

År 1758 inköpte Carl von Linné en blykopia
av Venus Medici från malmgården Piperska
Muren i Stockholm och som placerades
här på denna plats.

*

Den hellenistiska originalskulpturen av
marmor från ca 100 f.Kr. finns nu i
Uffizierna i Florens.

Summary:

How Venus came back to the Linnaeus garden

By Mats Ola Ottosson

In 1758 Linnaeus bought a copy of the Hellenistic sculpture Venus de Medici for the Botanic garden of Uppsala University (today's Linnaeus garden). It was later moved to the new botanic garden, from where, however, it disappeared in the nineteenth century. In preparation for the tercentenary of the birth of Linnaeus, a wish was expressed to obtain a new copy of the sculpture for the Linnaeus garden, and a former judge, Göran Atmer, pledged funds for two copies, including a spare. Shortly thereafter sadly he died, but his three daughters fulfilled his desire. Thanks to this donation two copies made of concrete could be ordered from a foundry in Saint Petersburg. There were complications with the casting of the sculptures and with the transport to Uppsala, but finally, on 12 September 2009, Venus returned to her place in the Linnaeus Garden.

Författarens adress:

Universitetsråd Mats Ola Ottosson, Uppsala universitet, Box 256, 751 05 Uppsala. E-post: mats.ola.ottosson@uadm.uu.se.

ROLAND MOBERG

Material with Linnaeus' hand in Linnémuseet

Most of the material Linnaeus had in his Museum at Hammarby was included in the shipping to London and is now housed in the “strongroom” at Linnean Society of London. Recently the botanical collection has been published online with excellent images. The material has also been typified (see Charles Jarvis, *Order out of Chaos. Linnean Plant Names and their Types*, London, 2007). It is obvious from this publication that all material Linnaeus used was important for the typification and not only that which is present in Linnean Society of London. It is the names Linnaeus published that has been typified and the types selected from the various sources has, according to the International Code of Botanical Nomenclature, been given the status as lectotypes. If no material was found a new material (neotype) was chosen based on the description.

In an article in this journal (“Förteckning över i Uppsala förvarade herbarieexemplar med påskrifter av Linnés hand”, *SLA* 1931, p. 12–16) H.O. Juel published a list of material with Linnaeus' hand. Most of this material is now at the Museum of Evolution, Uppsala university, but some has been stored at Linnémuseet. We have now examined and made photos of this material and compared the handwritings with the Linnean Collection online. The result is presented in the tables below. As the Museum of Evolution has the possibility to store the material in their “strongroom” it has been transferred there.

Table 1. Material marked (M) by Juel to be present at Linnémuseet. Most of them have been found except *Sideritis hirsuta* and *Teucrium lucidum*.

M	Achyranthes lappacea. r “Achyranthes lappacea”.
M	Cyperus strigosus. r “Br 14 cyperus strigosus” (Br probably means Patrick Browne).
M	Lonicera caerulea. r “HU Lonicera caerulea”.
M	Lysimachia ephemerum. r “Lysimachia ephemerum”.
M	Mussaenda frondosa. r “Musscenda frondosa”.

M	Orchis militaris. v “Orchis fl. rubro” (Andr. Dahl v: Orchis militaris a Linné P.).
M	Phlomis Leonurus. r “Phlomis Leonurus”.
M	Phlomis Leonurus. r “Phlomis Leonurus”.
M	Rhododendron dauricum. v “Andromeda foliis ovatis punctatis. Gmelin stam 10” (below an urn of different type than mentioned in <i>SLÅ</i> 1926, p. 65. Linnaeus cites Gmelin’s synonym under Rh. dauricum).
M	Satureja virginiana. r “HU Satureja virginiana” v “e sem. D. Kalmii”.
M?	Sideritis hirsuta. r “hispania Sideritis hirsuta” v “Sideritis hispanica crenata procumbens, flore albo majori Turnef. inst. 192 Monnier”.
M?	Teucrium lucidum Syst. X 1759. r “T. lucidum lucidum”.

Table 2. Result of the comparing of the material in Linnémuseet with the Linnean collection online. *Datisca cannabina* and *Linaria pumila* are not present in Juels list but might be material used by Linnaeus.

<i>Linnaeus' name</i>	<i>Handwriting</i>	<i>Present name</i>	<i>Family</i>	<i>Text on back side</i>
Achyranthes lappacea	Linnaeus' hand	<i>Pupalia lappacea</i>	Amaranthaceae	
Cyperus strigosus	Linnaeus' hand	<i>Cyperus strigosus</i>	Cyperaceae	
Datisca cannabina		<i>Datisca cannabina</i>	Daticaceae	Datisca cannabina Sp. pl 1037:1
Linaria pumila		? <i>Antirrhinum arvense</i>	Scrophulariaceae	
Lonicera caerulea	Linnaeus' hand	<i>Lonicera caerulea</i>	Caprifoliaceae	
Lysimachia ephemerum	Linnaeus' hand	<i>Lysimachia ephemerum</i>	Primulaceae	Lysimachia ephemerum
Mussaenda frondosa	Linnaeus' hand	<i>Mussaenda frondosa</i>	Rubiaceae	Mussaenda fruticosa
Orchis militaris	Linnaeus' hand	<i>Orchis militaris</i>	Orchidaceae	orchis fl. rubro. Orchis militaris a Linn. P.
Phlomis leonurus	Linnaeus' hand	<i>Leonotis leonurus</i>	Lamiaceae	
Phlomis leonurus	Linnaeus' hand	<i>Leonotis leonurus</i>	Lamiaceae	
Rhododendron dauricum	? Linnaeus' hand	<i>Rhododendron dauricum</i>	Ericaceae	Andromeda foliis ovatis punctatis pag. 10
Satureja virginiana	Linnaeus' hand	<i>Pycnanthemum virginianum</i>	Lamiaceae	

Author's address:

Ass. Prof. Roland Moberg, Banérg. 14 A, 752 37 Uppsala. E-mail: roland.moberg@bred-band.net, roland.moberg@em.uu.se.

Achyranthes lappacea

Cyperus strigosus

Datisca cannabina

Linaria pumila

Lonicera caerulea

Lysimachia ephemerum

Mussaenda frondosa

Orchis militaris

Phlomis leonurus

Rhododendron dauricum

Satureja virginiana

Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar

Linneana

SLH – Sällskapet Linnés Hammarby – är en förkortning som Linnévänner ska känna till. Sedan 2002 verkar detta sällskap med bas på Linnés gård Hammarby och med dess historia och skötsel som ett huvudsyfte (ordförande Åke Bruce). Årsskriften 2009 berättar om verksamheten och kommande planer. Bland annat ger David Termén en kronologi över kvinnorna bakom Linné, ett perspektiv som inte bara ofta glömts bort utan som också ibland säger något annat än det vanliga. SLH publicerar också en skriftserie, där det första numret, av Göran Björnhag, kort och gott heter ”Linnés kor”. Att man kan säga något om dem beror på att de upptas i bouppteckningarna efter honom och Fru Sara Lisa. Vi känner deras namn: Sommarros, Fagerkinna, Jungfrukinna, Stjärnros, Stållsa, Bonätte, Lilja, Rosenkinna, Blomstra, Hammarros, Morlik, Frökenstjärna, Gonos och Gullgumman – ren poesi! Det andra numret, ”Färgrecept”, är skrivet av Gunilla Anderman och har som utgångspunkt en liten handbok som varit i Sara Lisas ägo, *En Oeconomie eller Hushålds-Book*, tryckt 1744. Läsaren får här färgrecept och en växtfärgningshistorik, som sig bör med vackra färgbilder. Flera små skrifter förbereds. Som sagt, denna verksamhet bör följas. Hemsidan www.hammarby.uu.se berättar mer.

Squashed writers. Allt finns på nätet, oändliga namn- och boklistor och kondenserade klassiker. Linnés *Iter Lapponicum* ligger tillsammans med ett stort antal andra klassiker på Glyn Hughes ”Squashed writers” (www.btin-ternet.com/~glynhughes/squashed/writers.htm). Där heter den *A tour in Lapland 1811*, vilket inte anger originalets titel och tidpunkt utan utgår från den engelska utgåvan av James Edward Smith. Så kan man naturligtvis göra men bara om anger vad den baserar sig på. Att summera, parafrasera (texten är i jagform) och göra äldre texter begripliga är förstås en formidabel uppgift, som kan genomföras på många sätt. Troligen ska väl referatet svara mot sajtens undertitel ”All the books you think you ought to have read”. Man ska alltså få en snabbkunskap för att kunna känna sig lagom ”bildad”. Men vad ska göras med vetenskapligt och historiskt svåra partier? Hur ska stilen

förmedlas, ska den gamla svenska dateringen ("gamla stilen") ändras (ingen anmärkning görs om detta) och så vidare. Uppenbarligen har man regler som förbjuder stycken att vara längre än fem rader, summaryn ska hållas kort, som här fyra sidor, inte använda knepiga ord och så vidare. Egentligen är det alltså ganska meningslöst att fingranska texturval och formuleringar liksom fakta. Några bockar ur en kort text: Vetenskaps societeten blir Royal Academy of sciences, Ljusnan blir Linsnan, Enånger, Enånger, Västerbotten Westbothland, Luleå Lulea. Och vad säger ett resereferat utan karta eller illustrationer, utan noter som anger vilka referenser som behövs, utan att tala om varför man reser? Den aktuella texten visar hur nätet inte kan eller vill ta historien på allvar. Men det är via nätet som studenter och allmänhet hämtar sin information. Läraren står hjälplös bredvid.

Linné i bibelkommissionen. En av Linnés mindre kända extrasysslor var att 1774–1775 sitta i den gustavianska bibelkommissionen, vars protokoll nu för år 1774 givits ut med fyllig inledning av Tord Larsson och förord av Birger Olsson, *Den gustavianska bibelkommissionen. Första protokolls boken* (Lunds universitets kyrkohistoriska arkiv, 2010). Man kan tycka att det är en perifer publikation för *SLÅ*:s läsare men så är inte fallet. Och det av flera skäl: dels utgjorde ett sådant uppdrag en viktig och sporrande aspekt för naturalhistoria och vetenskap över huvud taget och ett fullföljande av en tradition som i Sverige har exponenter som Olof Rudbeck den yngre, Olof Celsius, Fredrik Hasselqvist, Samuel Ödmann och Carl Peter Thunberg, alltså Bibelns naturalhistoria. Internationellt kan nämnas flera bibeltolkande naturforskare, det mest berömda exemplet är väl Newtons utläggning av Uppenbarelseboken. Dels innebar uppdraget att man i det här fallet verkligen tog in tidens främsta vetenskapsmän i kommissionen (utöver Linné också Rosén von Rosenstein och Johan Ihre), ett erkännande av vetenskapens status. För Linné personligen var det en upphöjelse men också en anledning att fundera över innebörden av Genesis, den bibelbok som man av naturliga skäl började med och som han själv hade tagit som utgångspunkt för *Systema naturae* – men en text som hade sina speciella svårigheter. Dels ger de publicerade protokollen historikern möjligheter att komma åt Linnés men också kommissionens i dess helhet förhållningssätt till alla de gränsfrågor som religion och vetenskap har. En annan sak är förstås hur mycket som protokollfördes: Linné satt troget med under mars 1774 men avvek sedan med hänvisning till tjänsteförpliktelser. Ingen tycks ha invänt. Man kan fråga sig om inte den andre Adam agerar förvånande passivt men kanske

åldern tog ut sin rätt. Linné förstod säkert också att trots allt den filologiska sakkunskapen måste råda och att hebreiska inte var hans hemmabana. Men hans frånvaro kan också bero på att hans egna idéer helt enkelt var för djärva och inget att skylta med. Det är väl inte heller omöjligt att för honom kunde översättningen också avpassas för att passa folk i allmänhet. En konsekvens av att han lämnade diskussionen var att man tog en paus i Genesis och gick över till arbetet med Pauli brev till Romarna.

Men Linnés bidrag är intressant nog. Ett inledande statement: "Hr Archiatern och Riddaren von Linné ärböd sig vid samma tilfälle at göra Commissionen det biträde, som af des insigt i Naturalhistorien föwäntas, och i sådant afseende gå igenom vår Svenska Bibel för at uplysa och rätta de ställen som för bristande kunskap i Zoologie och Botanique undfallit de äldre Bibel Tolkare." Liknande löften avgavs från Rosén och Ihre. Linné invänder mot att "fikonlöv" skulle tjäna sitt klassiska syfte eftersom de är "corrosive" alltså frätande. I stället syftar hebreiskan "ofelbart" på pisangen, alltså bananen, som överallt används som höftkläde (tematiken känns om inte annat igen från *Musa cliffortiana*). Men häremot invände Aurivillius och resultatet blev en not från Linnés sida (87 f.). Något senare resonerar Linné om utrymmet på arken att det måste bli trångt, alldeles särskilt om djuren skulle ha föda (Gen 6:16). I Gen 7:14 vill översättaren ha "insekter" medan Linné ville ha amphibier. Man förordade den salomoniska kompromissen "kräk som krollade". Om Gen 8:7 förklarade Linné att korpen klarade sig bra på allt as som låg och flöt på vattnet. "Commissionen hade intet at påminna". Linné lanserade med framgång terebint som rätt växt i Gen 12:6. Han vill vidare förklara åsnor med det slag som kallas "saebra", resliga och därför gärna använda i parader, vilket även det skulle föranleda en not (189). Linné lider nederlag i ett rent botaniskt spörsmål mot auktoriteten Michaëlis i Göttingen som man följer i fråga om Genesis 21:34 där ett lövrikt träd översätts med tamarisk. Linné säger att sådan liknar enbusken. Han uttalar sig vidare om lejonets matvanor apropå Gen 24:55. Inför dessa sammanträden har Linné antecknat i ett manus med rubriken Geneseos, använt av Gunnar Broberg i *Homo sapiens L.* (1975) och Henning Wijkmark i en liten uppsats "Linné i bibelkommissionen" (1913 eller 1916). Utgåvan här hade också kunnat använda den promemoria av Linnés hand (men som nu bara finns i avskrift i Ährlings samlingar på Kungliga Vetenskapsakademien men som är tryckt i *Bref och Skrivelser* I:1, 273–277, där Linné går igen om Isop, "Dufwoträck" och så vidare, till sist de klassiska problemen med "fikonelöv" och manna i öknen). Men Larssons utgåva är mönstergill, det är

lätt att hitta i de sexhundra protokollsidorna vars paginering är den som fått gälla, behövlig filologisk sakkunskap finns på plats, ett jättejobb har utförts. Inte minst ger utgåvan inblick i orientaliska språkens starka ställning med svenska exponenter som Lefrén och Aurivillius. Men vad blev det av detta stora arbete? En provöversättning kom ut som aldrig godkändes, ett fortsatt arbete följde som skapade ytterligare 72 protokollsböcker, ett kontinuerligt arbete pågick fram till 1917 års översättning, som ersattes först med Bibel 2000. Herrens kvarnar mal långsamt.

The seminal tenth. *Systema Naturae 250. The Linnaean Ark*, ed. Andrew Polaszek (CRC Press/Taylor & Francis, 2010), 63 pound, is a Jubilee publication, a collection of eighteen papers delivered commemorating the tenth edition of *Systema Naturae*. The introduction is given by E. O. Wilson, tracing the history of modern concepts as “Encyclopedia of Life” (launched in May 2007) and “biodiversity” back to Linnaeus. Swedish participants included Hans Odöo and Fredrik Ronquist – in his survey 250 years of Swedish taxonomy the latter seems surprised over how little Linnaeus knew about how manifold the world is. But you could put it the opposite way: it is fascinating how much Linnaeus knew in comparison to his predecessors in Uppsala, Stockholm and Paris. James Dobreff, Latinist from Lund, offers a comprehensive portrait of Daniel Rolander. Of special value is Benoit Dayrat’s long article on debates on nomenclature during two and a half century. Another article puts Charles Davies Sherborn, the creator of *Index Animalium* (1902–1933), into focus. An attractive title runs “Flying after Linnaeus. Diptera Names since *Systema Naturae* (1758)”. As a whole the book may seem directed mainly to an inner circle of taxonomist. On the other hand, it treats questions of life and death of our planet, as the theme is stated in a long and historically well researched article by Gordon McGregor Reid. A detail: the participants are photographed with a bust of Lamarck in the background (p. 60). Let us not forget that in 2009 it was two hundred years ago that his *Zoologie philosophique* was published, another important step towards the Modern Ark.

Linneana selecta. *I Linnés fotspår* (Högskolan i Kalmar, 2007 – som då ännu hette så men som efter fusionen med Växjö från 2010 har beteckningen Linnéuniversitetet). Det är en snygg publikation som kom jubileumsåret men då missades av *SLÅ*, kanske eftersom en bok om Småland, av Lars-Ola Borglid hade samma titel. Här vandrar man alltså på Öland. Görgen Göransson skriver under titeln ”Var Carl von Linné naturguide”, Tom Mels om ”Upplysning-

en och Gotlands imaginära geografi”, Roland Hallgren ”Öländsk vattenkraft – på källjakt i Linnés fotspår”, Dan Isacson ”Rosexkursion i Linnés anda”, Ulf Näsman ”Linné och fornlämningar på Öland”, Henriette Koblanck ”En öländsk färgkarta”, Irene Pihlström ”Linné och ölännarna”, samt slutligen Christer Foghagen ”Att resa på Öland är att söka det annorlunda”. Som synes ett rikt innehåll, skrivet av pålästa och generösa forskare och lärare. Man hälsas välkommen till både historien och nuet. – En publikation från Växjö, *Svenska möten. Hemma och på resa* (Växjö University Press, 2009), red. Gunlög Fur och Erik Engström, innehåller bland annat en rekommendabel uppsats av Fur om Andreas Hesselius (hans Amerikabeskrivning publicerad i *SLÅ* 1938) och Pehr Kalm och deras syn på indianerna (se härom också Anders Gustafsson i *SLÅ* 2008). – Peter Forsskål *Tankar om borgerliga friheten* (Atlantis, 2009) har nyutgivits efter handskriften och före censuren till 250-årsminnet. Dess aktualitet i dag är tema i *Komma. Tidskrift för nyskriven poesi och prosa* (Luleå). – Matz Jørgensen har skrivit två kunniga artiklar i *Skånes hembygdsförbunds årsskrift* 2008 om Linné och skånsk brunnssverksamhet och Linné och de skånska apoteken. – I *Glänta* 2009, nr 4, har Anna Jin Hwa Lee Borstam, bildkonstnär med sydkoreansk bakgrund, behandlat Carl von Linnés frisyrer. Pukerna från 1727, 1739, 1751, 1753, 1774, 1775 är avbildade. – Eva Nyström skriver om Peter Camper och the Linnean Society i *Biblis* nr 48 (2009–2010), ett nummer som till stor del upptas av bidrag om den outtömliga Wallersamlingen vid Uppsala universitetsbibliotek. Camper hörde till motståndarna till Linné och var en viktig anatom vid slutet av 1700-talet. Han var alltså expert på det som Linné var sämre på, kanske därav hans avoghet inför den nya societeten. – Vesa Oittinen, professor i filosofi i Helsingfors, har skrivit en innehållsrik uppsats ”Linné zwischen Wolff und Kant. Zu einigen Kantischen Motiven in Linnés biologischer Klassifikation”, i Ernst-Otto Onnasch (Hg.), *Kants Philosophie der Natur. Ihre Entwicklung im Opus postumum und ihre Wirkung* (Walter de Gruyter, Berlin/New York, 2009). Det stämmer ju att det saknas en närmare analys av de båda storheterna Linné och Kant (James Larsons studie i *Utur stubbotan rot*, red. Ragnar Granit, från 1978 är den som är lättast tillgänglig). Vad gäller Wolff så berörs en möjlig idémässig koppling i Tore Frängsmyrs *Wolffianismens genombrott i Uppsala* (1972) – Birgit Eaker, ”Artedis Ichtyologia som källa för svenska fiskbenämningar” i *Svenska Landsmål* (2009) uppmärksammar Linnés vän och konkurrent ur en aspekt som tidigare inte prövats.

Gunnar Broberg

Förbryllande insekter. En förbryllande bok har inkommit till redaktionen. Titeln är *Kennzeichnung der Insekten* (Salzwasser Verlag, 2009), det vill säga om insekternas kännetecken, skriven av en viss Carl von Linné, och innehåller en titelsida och 24 uselt reproducerade kolorerade planscher, men utan förord eller kommentarer. Varifrån bilderna är hämtade framgår inte. Dock antyds i bildens nederkant, trots den pixliga bildytan, att de är utförda av Johann Rudolph Schellenberg. På baksidan av boken står det att Linné gav ut en "Enzyklopädie der Insekten" år 1761 som i precision och detaljrikedom även i dag knappast har överträffats. Vilken denna encyklopedi skulle vara framgår inte, närmast skulle man väl i så fall anta att det handlar om andraupplagan av *Fauna Svecica*. Emellertid gav den schweiziske entomologen Johann Heinrich Sulzer ut en bok samma år med titeln *Die Kennzeichen der Insekten: nach Anleitung des königl. schwed. Ritters und Leibarzts Karl Linnaeus und mit derselben natürlichen Geschichte begleitet von J.H. Sulzer; mit einer Vorrede des Herrn Johannes Gessners* (Zürich, 1761). Den är upptecknad som nr 1221 i Soulsbys katalog. Illustrationerna, som just är 24 till antalet, är utförda av nämnde Schellenberg. Det är alltså denna bok som avses. Senare gav Sulzer också ut *Abgekürzte Geschichte der Insecten nach dem Linnaeischen System* (1776) som satte in insekterna i Linnés system. Boken utgiven av Salzwasser Verlag har alltså fel författare, fel titel, felaktiga illustrationer och saknar nödvändiga upplysningar. Och detta ska de ha 68 euro för. Men jag ska inte bli alltför långrandig, denna recension har redan blivit flera gånger längre än bokens samlade textmassa, inberäknat tryckuppgifter och baksidestext.

David Dunér

Valda avhandlingar av Carl von Linné 2009–2010. Sällskapetets publikationsutskott har fortsatt att i rask takt ge ut Linnés avhandlingar i svensk översättning av latinlektorn, docent Johnny Strand. Från 2009 föreligger nr 74 *Hybridväxter (Plantae hybridae)* – med Johan Johansson Haartman som respondent – utgiven med efterskrift och kommentarer av Karin Martinsson. År 2010 har utskottet hunnit med tre avhandlingar: nr 75 heter *Resa till Kina (Iter in Chinam)* och är en av få avhandlingar som Linné presiderade över där respondenten, i detta fall ingen mindre än Anders Sparrman, själv svarade för innehållet. Texten består av ganska enkla dagboksanteckningar från hans första utlandsresa kompletterade med korta listor över observerade djur- och växtarter. Den ger ändå en inblick i Sparrmans ganska okända

resa. Nr 76 heter *Purgerande medel (Medicamenta purgantia)*, med skotten John Rotheram som respondent, och innehåller en grundlig genomgång av kända laxerande ämnen, ett inte oviktigt inslag i 1700-talets medicin. Som nr 77 publicerades *Färgväxter (Plantæ tinctoriæ)*, med Engelbert Jörlin som respondent. Avhandlingen ger en uttömmande förteckning över de växter och djur ur vilka man på 1700-talet utvann färgämnen. De tre sistnämnda avhandlingarna är utgivna med efterskrifter av Ingvar Svanberg.

Eva Nyström

Linneaner

Mälarens vatten. Den klassiska skildringen av Mälaren av Johan Fischerström, *Utkast til beskrifning om Mälaren* (1785) är en frisk fläkt i den topografiska litteraturen i Linnés efterföljd. Den har nu kommit i en nyutgåva (Stockholmia Förlag, 2009) med inledning av Björn Hallerdt, kompletterad med vackra illustrationer från tiden. I en tradition av topografiska skildringar, som Abraham Hülphers landskapsbeskrivningar, Eric Tunelds *Geographie öfver Sverige* (1741) och Olof Graus *Beskrifning öfver Wästmanland* (1754), ger Fischerström för första gången en överblicksbild av en del av Sverige som sammanbands av Mälarens vatten, omgärdad av stränder, skogar, städer, socknar och herresäten. En hel del vatten har flutit förbi Stockholms ström sedan Fischerström skrev sin bok. Vattenståndslinjerna har förändrats, skogar och städer har brett ut sig, arter har försvunnit och tillkommit. Då gick björn, varg och lo ner till Mälarens stränder, medan älgar var mer eller mindre utrotade och hjortar och rådjur bara fanns vid tre djurgårdar.

Nationalekonomen Fischerström har blivit känd för sin ekonomiska uppslagsbok, *Nya ekonomiska dictionnairen* (1779–1792) – stort anlagd men som efter fyra delar förblev en torso. Han kom bara fram till bokstaven C. Denna liksom hans bok om insjöfiske från 1768 har satt spår i hans Mälarsbeskrivning. I en utilistisk tradition, kombinerad med impressionistiska små ögonblicksbilder, ger han en skildring av Mälaren lika uppfriskande som en simtur i dess vatten.

Den börjar med en resa. En sensommarkväll, den 30 augusti 1782, gick Fischerström ombord en jakt till Torshälla. Han lämnade det bullersamma Stockholms stinkande reservoarer. Snart öppnade sig vackra perspektiv när han passerade Riddarholmen, med stadens stenhus ner mot vattnet, en stad

där Mälarens friska böljor blandade sig med havets salta vågor. Han andades nu friare luft, solen var på väg ned, lätta och ljusa skyar samlade sig och gjorde dagens konung sällskap: "Hvad himmelen var vacker, högblå, lysande af stjärnor!" Vädret var lugnt, vattnets yta spegellik, ögat riktades mot det omätliga himlavalvet. Den andra dagens tröttsamma moj-väder försinkade seglatsen. Men den ljumma luften, den rena horisonten gjorde "desto lifligare intryck på mit sinne". Skepparen stötte då och då i trumpeteten som kastade ett eko mot de motliggande bergen. Han studerade kvarlevorna efter den forntida staden på Björkö och funderade över människans väg mot beboeliga trakter: "Människjan följer metallen, likasom fisken följer strömen i vatnet". Han stiger i land på en vacker ö, Segerön: "Vi trugade oss fram genom den veka vassen, som ödmjukt bugade sig för båtens tyngd, men drog sig oskadd ur prässen." Det för ögat retande oordningen behagade honom. Och "solen beskådade vatnet och vatnet gaf gnistor". Strängnäs domkyrka höjde sig över stadens kåkar "som den reslige Björken höger sig öfver den låga Porsbusken". Under resan möter han gubbar och okända damer. Slutligen anlände han till Torshälla klockan elva om förmiddagen den 2 september, och saluterades med trumpetskall.

Den efterföljande systematiska genomgången av Mälarens topografi, utmärks visserligen inte av samma slags omedelbara ögonblicksbilder från det förflutna, men i uppräkningsarna glimmar det då och då till av blixtrande sinnesintryck och träffande sentenser. Han inleder med att beskriva själva sjön, Mälarens geografi av fjärdar, vikar, öar och holmar, slott, säterier, socknar, städer, antikviteter, för att sedan gå över till naturalhistoriska uppräknings- och beskrivningar av fyrfota djur, fåglar, amfibier, "halffiskar" som stör och nejonöga, fiskar, insekter, maskar, "djurväxter", växter, träd, buskar och örter. Vidare finns kapitel om stenarter och mineraler, om vattenriket av floder och åar, klimatet, samt strödda anmärkningar om boskapsskötsel, åkerbruk med mera. Den som så behagar kan förbigå dessa små anmärkningar om naturen, säger Fischerström, varpå en recensent i *Stockholms Posten* av den 20 oktober 1785 svarade: "Detta sker wäl hans bön förutan. Huru många, i vår konstiga tid, wilja syßlosätta sig med betraktelser öfwer den simpla naturen?"

I samband med herresätenas kostsamma byggnader, paradträdgårdar, vidlyftiga spatsergångar, konstiga parterrer, bersåer, orangerier och treillager säger han: "Antingen man bygger eller planterar eller hvad afsigt man ock kan hafva, borde naturen aldrig förglömmas. Hon måste handteras som et sedigt fruntimmer, klädas, men ej öfverlastas med prydnader. [...] Ett städat vett, en rensad smak, visar bäst huru man bör blanda, jämka, surprenera, variera

och förena.” I enlighet med den utilistiska genren beskriver han hur och när man skjuter fåglar och fångar fisk. Han omnämner också vilka skadliga insekter som finns, men anför också deras nytta. Om väggsmiden säger han att den bultar med huvudet i träbyggnader så att det knäpper som ett urverk. ”Djurväxterna” (zoophyta), där stammen utgör en växt som i en förvandling övergår till levande djur, ingår i naturens stora kedja. Men han säger sig lite bry sig om nomenklaturer, system och metoder. I stället vandrar han från den ena växten till den andra, beskådar dem med förtjusning och erkänsla, plockar inte örter för plåster och lavemang, utan fäster uppmärksamhet på ”dessa levande maskiners förträffliga organisation, deras lifliga färgor, väl-lukten som doftar från deras blad, de förfriskande ångor som utsprida sig til alla sidor”. Naturen är något mer än en råvara för människans materiella liv. Från en nyttomaximerande topografi, ger Fischerströms beskrivning en föraning om en förromantisk stämningarnas och känslans topografi.

Voyages pittoresques. Jonas Carl Linnerhielm, protokollsekreterare, senare kansliråd i Krigsexpeditionen, en av våra mest sensibla resenärer kring sekelskiftet 1800, gav ut tre samlingar av resebrev. Den första gavs ut 1797, *Bref under resor i Sverige*, och de två följande 1806 respektive 1816 – även utgiven i faksimil 1985. Han bidrog också med teckningar av fåglar i Johan Gustaf von Carlsons fågelkabinett, som graverade kom att ingå i det påkostade bokverket *Museum Carlsonianum* (1786–1789) med text av Linnélärjungen Anders Sparrman.

Konsthistorikern Eva Nordenson har i *Mitt förtjusta öga. J. C. Linnerhielms voyages pittoresques i Sverige* (Arena, 2009) samlat några av Linnerhielms akvareller som låg till grund för de linjeetsningar och akvatinter som trycktes i resebreven. Med hans bilder färdas vi genom landet, och med Nordensons fint ackompanjerande text beskrivs akvarellernas skiftningar och detaljer. Norden-son berättar om den nya känslan för naturmåleri, om hans umgänge med Carl Christoffer Gjörwell och kretsen kring honom, och med målarbröderna Elias och Johan Fredrik Martin, men också om biblioteket på Ebbetorp, Linnerhielms gods i Småland, om hans familjeliv och resor till Älvdalen.

Linnerhielm tecknar Stockholms pastorala omgivningar med herrgårdar och Mälarvikar, herrgårdsparkar med tempel, Trollhättans forsar och slussar, Kullens dramatiska klippor, Hallandsåsen, Normarks gruvor i Värmland, älvar som förenar sig, vägarnas rödbruna grus som slingrar sig fram i landskapet in i bilden. Han reser genom Dalarna, Blekinge, Skåne, Öland och Gotland. Torp och herresäten, granar och lövskogar, klippor och åkermarker fångas av hans

Jonas Carl Linnerhielm, "Väderquarn vid Åkershult i Jönköpings Län". Akvarell. Skissbok nr 14. 13,8 x 19,3 cm. Privat ägo.

förtjusta öga. Det är synintryck av en resenär i en tid, som Nordenson skriver, "då terrängens beskaffenhet från den vagnåkandes horisont uppfattades både av ögat och i rygglutet och då resenären kunde följa dagens gång inpå bara kroppen – morgondimmornas fuktiga dis, dammet som dansade i hjulspåren i middagshettan och trädens svala skuggor, förlängda i kvällsljuset."

Det är en gustaviansk resenär som kan sägas vara representant för en ny typ av resebeskrivningar, *voyages pittoresques*, förromantiska, känsloladdade, sinnliga naturbeskrivningar. Linnerhielm går ett steg längre än Fischerström. Det som kan anas i Fischerströms beskrivning över Mälaren, känslan för naturens oegennyttiga skönhet, betagenheten vid "Pittoreska utsigter, besynnerliga kontraster, de angenämaste prospector öfver ansenliga fjärdar [...] väuer, världige för en *Martin* at måla" (Fischerström 2009 [1785], 88), träder fram hos Linnerhielm i sin klarhet. Det är inte nyttan, landets naturtillgångar och manufakturer, seder och bruk, som främst intresserar honom, det är den svenska landsbygdens naturskönhet. Han ville se med egna ögon. Han reser

för att se. Med ritstift och akvarellpensel förde han över sina inre upplevelser av de förbipasserande landskapen till sina skissböckers plana yta. Han tecknar hastiga väderomslag, regnet som drar förbi, den frambrytande solen efter regnet, vinden i trädkronorna, speglingarna i vattenytorna, molnskuggorna, ljusblänken, markens blå skuggor. En av de mest anslående bilderna är "Väderqvarn vid Åkershult i Jönköpings Län", där man precis känner hur regnet dragit förbi och hur solen bryter fram på nytt mot den solbelysta kvarnen, medan regnet drar allt längre bort över det gråblå landskapet i bakgrunden.

Linnerhielms bilder och resebrev ingår i en ny sorts resebeskrivning, sensibel, sökande efter det sublima, blandningen av naturskönhet, hänryckning och fasa. Den engelska naturkänslan, som i James Thomsons *The Seasons* (1726–1730), Jean-Jacques Rousseaus återvändande till naturen och uppömandet av känsligheten, var föregångare liksom en annan av hans förebilder schweizaren Salomon Gessner som introducerades av vännen Gjörwell. Naturen speglade människans stämningar. I Linnerhielms bilder blir naturen till stämningstillstånd. Naturen ska inte endast beskrivas, utan tolkas genom en kännande varelse. Den pittoreska skönheten, skiftningarna i landskapet, med sina grönskande lövkronor, slingrande bäckar, växlingar mellan ljus och skugga, ska fångas. I sina bilder accentuerar Linnerhielm kontrasterna, brytningarna mellan de kala steniga ytorna och växtligheten, mossorna, grannarna och vattnet – som han skriver angående Normarksgruvans grönskande ruiner, kontrasten mellan "det hiskeliga och stela mot det leende och ljuva". Omsluten av sommarljuset när dag övergår i afton, njuter han av "Naturens fågning, likasom ensam med henne".

David Dunér

Resa med förhinder. Lars-Åke Götesson, *Resa med förhinder. Om Linnélärjungen Daniel Solanders vistelse i Skåne 1759–1760 och hans fortsatta öden* (Nomen, 2010). Först måste sägas att detta är en säregen bok redan därför att fem appendices upptar 325 av bokens 432 tryckta sidor. Också därför att "resa med förhinder" ingalunda syftar på något moment i den store resenärens vittbekanta färder, utan på hans upprepade gånger fördröjda avresa från Sverige till England 1759–1760. Detta förvisso betydelsefulla skede i Solanders liv skildras med all den utförlighet som väl källäget medger och kanske mer därtill. Somliga episoder broderas ut till långt utöver vad Solander angår. Angående den remarkabla jordbävning som Solander upplevde i Skåne om

natten den 22 december 1759 får vi veta både hur kyrkklockorna dånade i Uddevalla och hur skallet kändes hos prosten Ahlelöf i halländska Frillesås.

Före denna huvudpunkt i framställningen finns kapitel betitlade "Öjebyn" och "Uppsala", det senare med en lång beskrivning av Linnéhuset i Uppsala, vilket Solander som bekant flitigt frekventerade. Efter huvudpunkten, som den framställs, följer kortare kapitel rubricerade "London" (13 s.), "Världsomseglingen med James Cook" (8 s.), "Daniel Solanders zoologiska insatser under världsomseglingen 1768–1771" (drygt en sida), "En hyllad celebritet" (3 ½ s.) samt "Resan till Island 1672" (sic!). Det sistnämnda kapitlet på 12 sidor övergår utan kapitelrubrik i Solanders fortsatta liv och död, samt om ett och annat om hans vetenskapliga kvarlåtenskap och vad som därom skrivits, allt i ganska katalogartad form. Årtalet 1672 återfinns både i rubriken och i innehållsförteckningen, men är korrekt i texten.

Efter dessa 107 sidor följer så de fem appendices. Det första kallas "Biografiska uppgifter", börjande med kung Adolf Fredrik och slutande med Anders Åkerman, globmakaren i Uppsala. Häremellan finner man bland de inte mindre än 450 som beretts plats Peder Skram, dansk amiral på 1500-talet (på den grund att Solander besökte det av honom uppförda Citadellet i Landskrona), samt August Strindberg (drygt en sida, emedan denne var bland dem som ivrade för ett Solandermonument vid Botany Bay). Medan en del personer får nöja sig med en eller ett par rader får många Linnélärlingar stort utrymme (Kalm, Rolander och Thunberg tre sidor vardera, Osbeck fem, Forsskål tio) och allra mest Linné själv, hela 18. Det är en enorm samling fakta som författaren här dragit samman.

Följande appendix kallas "Floran på gravhögarna i Västra Karaby", det vill säga den nutida floran, förmodligen inventerad av författaren. Denne anser sig ha goda skäl att anta att Solander botaniserade på dessa högar, i dag nära nog enda lokal med naturlig växtlighet i denna helåkerbygd. Någon notering av Solander om dessa högar tycks dock inte existera och högsommarfloran lär han inte haft tillfälle att beskåda. Ett tredje appendix upptar "Botaniska och zoologiska släkten och arter uppkallade efter Solander", några tiotal växter, därutöver några insekter, snäckor, fåglar, fiskar och koraller. Beskrivningar eller snarare berättelser om flera av dessa arter finns med i listan.

Det omfattande appendix nr 4 förtecknar växtarter "insamlade eller iakttagna" av Solander under världsomseglingen. Det är uppdelat på nio avsnitt från Madeira till Saint Helena med huvudmassan naturligt nog från Tahiti, Nya Zeeland och Australien. Märkligt nog diskuteras källäget för listorna inte alls men det tycks framgå av tre inledande rader att namn hämtats från

den fullständiga utgåvan av *Banks' Florilegium* (1981–1990). Detta upptar dock ”bara” 783 arter, Götestams lista omkring tre gånger så många namn. Varifrån kommer de? Från samlingen av herbarieark på Natural History Museum i London? Eller från de handskrivna floramanuskript över områden som Solander och Banks besökte, somliga prydligt renskrivna, andra i den konceptform Solander nedtecknade ombord, som också finns på detta museum. Som bekant blev intet av detta publicerat men Götesson berättar ingenting om problematiken kring Solanders vetenskapliga kvarlåtenskap. Och varför konnekterar inte Götestam sin lista till numreringen i *Florilegiumet*? Man kan också fråga sig varifrån han hämtat de engelska namn och folknamn som ofta anförs. Också de växter som samlades på Islandsresan 1772 förtecknas men det står inget om hur listan ställts samman eller var växterna nu finns. En uppsats av Anna Agnarsdóttir från 1994 (i *Sir Joseph Banks. A global perspective*), som öppnar ingången till vad som skrivits om denna ganska märkliga resa, borde ha citerats.

Till slut följer ett appendix 5, som förtecknar porträtt föreställande Solander med en del kommentarer, vilken upptar två sidor. Här finns en felaktighet värd att påpeka. Parrys välbekanta grupporträtt av Solander, Banks och tahitiern Omai kopierades år 1966 i sin helhet (inte bara vad gäller Solander) för Linnean Society och för Vetenskapsakademien i Stockholm, där det hänger på framträdande plats. Uppgiften att denna kopia skulle ha tillskrivits Zoffany är underlig, eftersom denne levde på 1700-talet.

Som framgått innehåller denna bok ett myller av fakta, långt utöver vad man kan vänta sig av bokens titel. Däremot har författaren försummat Solanders vetenskapliga betydelse i någon djupare mening och hans betydelse för växtsystematikens utveckling internationellt. Därom finns en del skrivet i senare tid, alltifrån Frans A. Stafleus grundläggande *Linnaeus and the Linnaeans* från 1971, men nästan allt om detta står att finna i brittiska publikationer (om ock ibland av svenska författare). Den sentida brittiska litteraturen på området förefaller obekant för Götesson men även artikeln i *Svenskt biografiskt lexikon* från 2005. Denna bok skall givetvis inte lastas för att inte vara en biografi, men sådant som har direkt relation till de ambitiösa appendices borde ha varit med. Götessons omfattande bok kan tjäna som ett användbart uppslagsverk, när man väl kommit underfund med vad den innehåller. Såvitt jag kunnat finna är de uppgifter som redovisas i allt väsentligt noggranna och pålitliga.

Bengt Jonsell

Övrigt

Hov och Tass. Livrustkammarens utställning 2010 heter ”Trofast. Hov och tass” och består också av en stilig katalog, *Trofast. Hov och tass i kunglig tjänst* (Livrustkammaren, 2010), redigerad av Sofia Nestor, med essäer av bland andra litteraturvetaren Daniel Möller, etnologen Ingvar Svanberg, kynologen Staffan Thorman och ekonomhistorikern Susanna Hedenborg. Katalogen är dubbelspråkig och rikt illustrerad. Innehållet är som mest häst, häst till fest, också hund var stund. Det går från Gustav II Adolfs häst Streif till i dag med uppsatser om djurgravspoesi (ett krångligt ord), damer i sadeln, hundens förmänskligande och prinsessan Eugenie och djurskyddet till en föremålsavdelning. Inte en katt bland hermelinerna suckar en felinofil. Inte heller några burfåglar – fast prinsessorna nog ofta kände sig som sådana. Desto mer av ehrenstrahlska glosögda hästar och pekineser. Inte så mycket handlar om jakt, det kan bli en annan utställning. Kungamakten är intimt förbunden inte bara med krig utan också med jakt. Ämnet är rikt och tas väl om hand.

Modernäringen. *Agrarhistoria på många sätt. 28 studier om människan och jorden* (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, 2009). Bakom titeln döljer sig en festskrift till Janken Myrdal, professor i agrarhistoria vid Sveriges lantbruksuniversitet och utgiven av Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien som nr 47 i dess serie meddelanden – för övrigt ett nätt sådant på 550 sidor. Myrdal har framför allt varit verksam som medeltids- och renässansforskare, men också som redaktör för *Det svenska jordbrukets historia* (1998–2003) i fem fina band. Mycket annat finns i hans bibliografi – enligt seden avslutande festskriften. I det här sammanhanget finns särskild anledning att peka på Göran Bäärnhielms bidrag ”Carl Nyréns program för en lantbrukshögskola”. Uppsatsen ger en utmärkt överblick över det nyttiga 1700-talets i sin största nyttighetsiver. Nyrén, ”Cronschough under Frihetstiden” som Fredrik Böök elakt kallade honom i en essä, börjar nu få en rättmätig upprättelse. Bäärnhielm med intresse för äldre kartor har tidigare skrivit om Nyréns utopikarta *Mappa scelestina* och Maj Reinhammar har gett ut ett dialektologiskt arbete av honom. Apropos kartor skriver Ulf Jansson om lantmäterikartor som agrarhistorisk källa. Ulrich Lange prövar i sin tur ladugårdsbygget på Torsö i Vänern, dess bruk under hundra år och vad byggnader säger som historiska källor. Det här är ett par subjektivt valda exempel ur det rika innehållet. Av andra bidrag av generellt intresse kan nämnas Irène Flygares bidrag, som

handlar om den versskrivande bondedagboksförfattaren Anders Pehrsson i västmanländska Torstuna på 1840-talet. Den lockar till läsning men också leenden, trots den ofta bistra undertonen. Agrarhistoria rör landets modernäring, det stora flertalet av dess inbyggares utkomst under större delen av historiskt överblickbar tid.

Antiquarius och botanicus. Karin Gustavssons *En ärans och lärdomens man. Bror Emil Hildebrand och Krapperup* (Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen, 2009) är en fortsättning på hennes "... min stora kärlek för allt, hvad fornforskningen rör. Carl Gyllenstierna, fornforskaren på Krapperup och hans tid" (Gyllenstiernska Krapperupsstiftelsen, 2003). Det är två välillustrerade studier skrivna av en etnolog och museimänniska. Hildebrand som verkligen inte skulle bli vem som helst presenterar sig med sitt fynd av jordviva, *Primula vulgaris*, sannerligen inte allmän utan en svensk primör, på Kullaberg av den då 22-årige magistern från Lund och informatorn åt en ung Gyllenstierna på Krapperup. Vi får följa Hildebrands öden, en gång föremål för ättlingen Bengt Hildebrands omfattande avhandling. Skildringen sträcker sig till cirka 1830, då han lämnat Krapperup och bosatt sig i Stockholm. Som blivande antiquarius reste Hildebrand och antecknade flitigt. I breven passerar åtskilliga av tidens kulturpersonligheter: Henrik Reuterdahl, Peter Wieselgren och Samuel Ödmann. Den sistnämnde besöker han i Uppsala 1829 och beskrivningen är annorlunda de annars rätt vördnadsfulla omnämnanden som den gamle teologen och naturalhistorikern brukar bestå: "Man förde mig i ett rum, hvars temperatur skulle ha varit för hög för tropiska vexter, ifall sådana för öfrigt hade kunnat trivas i mörker och stank. Den lilla dager som genom ett enda fönster (de öfriga äro öfverklustrade både utan och innantill) trängde in, var likväl tillräcklig att belysa den obeskrifliga smutsen, som höljer allt hvad som finnes i rummet. Uti en säng med 4 stolpar, hvarpå en slags himmel var spänd, och hvars fordna färg svårligen utan antiquarisk forskares undersökning kunde utrönas, låg höljd i dynga den beprisade andligt och verldslig vise Samuel Ödman. Att beskrifva honom fullkomligt, skulle vara lika svårt som osmakligt." Vilket Hildebrand naturligtvis ändå gör. Han är ingen snäll skribent medan Karin Gustavssons penna är ett odelat nöje att följa. Vad som avhandlas är den tid då resenären, naturalhistorikern och fornforskaren liksom museimannen, kunde vara en och samma person, kunnig, självsäker och beredd att bygga nationen på historia och natur. Det finns all anledning att läsa om ett öde som Bror Emil Hildebrands men det finns en risk att Gustavssons

båda böcker trots det försvinner i bokfloden beroende på att de publiceras lokalt. Krapperupsstiftelsen har en rik utgivning värd uppmärksamhet, den nu anmälda skriften är nummer 22 i en fin serie.

Hur hänger allt ihop? Thomas Malms *Den omöjliga Kedjan. Människan och mångfaldens mönster* (Arkiv förlag, 2009) följer på dryga fyra hundra sidor sitt tema, en gång identifierat och med klassiskt mästerskap analyserat av Arthur Lovejoy. Hans *The Great Chain of Being* (1936) har länge varit obligatorisk läsning på olika idéhistoriska kurser. Den är det kanske inte nu men finns inkorporerad på många håll, nu alltså i Malms bok. Vår uppfattning av naturen och vår egen plats i den består enligt Lovejoy av föreställningen om Naturens *plenitudo*, dess ”fullhet” – så eftersom Gud har skapat världen fullkomlig vilket betyder att det inte finns några hopp eller tomrum, allt är ”fullt. ”Kedjan”, *catena*, talar vidare om sammanhang men också om hierarki, om naturen som en ”stege”, *scala*. Komponenterna blir alltså plenitudo, catena och scala och de analyserade texterna av Moses, Platon, Aristoteles och hela raden av senare filosofer och naturalhistoriker, inte minst Linné. Darwin betonade sålunda kedjan, kontinuiteten, utvecklingsträdet som växer från det lägre till det högre. Ett begrepp som ”biodiversitet” kan uppfattas som en avknoppning till ”biopenitudo”. Gradering längs skalan och föreställningar om fulländning och människans position, den vita rasens överhöghet har genom historien haft en enorm betydelse. Det går knappast att sammanfatta Malms bok, bara säga att det är en nyttig biologihistoria med tyngdpunkten på zoologi och antropologihistoria satt i ett samhällsperspektiv – inte för inte är Malm till professionen socialantropolog. Taxonomihistoria är vad det i grunden handlar om (hur delar man upp en kedja så att sammanhanget finns kvar?). Förhållandet till aporna, vad Nils Uddenberg skildrat i en färsk bok, får stort utrymme. Malms bok kan genom sin omfattning inte förväntas vara baserad på egen forskning, den är uttalat populär och har mycket att lära ut till många. Som mottot, efter Thomas Henry Huxley (1863), en smula tillspetsat uttrycker det: ”Frågan över alla frågor för mänskligheten – det problem som utgör grunden för alla andra och är av djupare intresse än alla andra – är att fastställa människans plats i naturen och hennes släktskap med andra ting.”

Vårt runda, rullande klot. *Global historia från periferin. Norden 1600–1950*, red. Leos Müller, Göran Rydén och Holger Weiss (Studentlitteratur, 2010) utgör ett antal uppsatser om hur den globala marknaden skapades och hur den fungerade under den angivna perioden. Det här är alltså eko-

nomisk historia med bidrag om slaveriet och Ostindiska kompaniet men också om konsumtion och konsumism och rör sig mellan kolonier i Afrika och borgarhem i Nordskandinavien, mellan järnexport och kaffedrickning. För denna tidskrifts läsekrets är det skäl att peka på en uppsats av Kenneth Nyberg "Om ordnandet av global kunskap" som ger en översikt av apostlarnas resor och Laura Hollstens presentation av Pehr Kalms resa till Amerika "som global miljöhistoria". Det är en bok som i första hand riktar sig till kursgivning, och det är utmärkt att linneanerna nu får den chansen, men boken passar också för andra läsare. Apostlarna blir härmed inte bara inordnade i vetenskapens interna utveckling utan hamnar i den historia som rör människors vardag.

Odla din trädgård – och ditt språk. Andreas Nord, *Trädgårdsboken som text 1643–2005* (Institutionen för nordiska språk, Stockholms universitet, 2008). Här behandlas trettio två svenska handböcker från *Een nyy träägårdz-Book* (1643), André Mollet (1651), Åke Rålamb (1690/1694) med 1700-talsnummer som Johann Ahlich (1722), Johan Kammecker (1731), Peter Lundberg (1754), Anders Lissander (1768), Engelbert Jörlin (1784), Esaias Fleischer (1791), fram till Karin Berglund (1996) och Eva Robild (2005). Uppräkningen får i det här sammanhanget gälla som ett innehållsreferat, medgivet mycket ofullständigt. Inriktningen är som framgår av publiceringsplatsen filologisk. Det betyder kapitelrubriker som "det multimodala betydelseskapandet", "den dialogiska och adressiva texten", "texten som betydelsepotential". Botaniska eller hortikulturella inslag ingår ändå genom uppvisandet av textbeståndet och i olika textutdrag. De av morotsodling eller beskärning av fruktträd särskilt intresserade kan till exempel följa sina teman genom de olika handböckerna. Det är roligt att man uppmärksammar denna genre, som växer och frodas och som har anknytningspunkter åt flera håll, rentav teologi. Apropos det sista påminner vi om Bengt Arvidssons *Själens örtagård. Trädgårdskonstens betydelse för bildspråket i uppbyggelselitteraturen omkring år 1600* (1991) – hortikultur är själsligt uppbyggligt, och kombinationen trädgård och bok hälsobringande.

Samebild och samebilder. *L'Image du Sápmi*, ed. Kajsa Andersson (Humanistica Oerebroensia. Artes et linguae nr 15, Örebro, 2009), 648 sidor. Ett trettiofemtal författare från editören själv till akademiledamoten Jesper Svenbro deltar. Greppet är brett och omfattar rejäla historiska avsnitt men också språkfrågor, religion och poesi. Perspektivet växlar från "svenskt" och samiskt till – i enlighet med det genomgående språket – franskan. Resenärerna får utgöra

en grupp, Regnard och de la Martinière på 1600-talet, Thomas von Westen och Linné från nästa sekel, och den läsvärde Petrus Laestadius från 1800-talet. Märklig är Léonie d'Aunet, en kvinna som besöker Spetsbergen och sedan färdas den långa vägen från Hammerfest till Torneå år 1839! Samiska kulturinsatser av Johan Turi och Nils Skum uppmärksammas, och editören Andersson skriver om den tidigt bortgångna målaren Anna Nordlander. Det är en rikt illustrerad bok, generös på alla sätt undantagandes att register saknas. Kanske man tyckte att boken var tjock nog eller att läsaren ska få jobba litet. Det gör läsaren säkert gärna, men han eller hon har inte alltid tid att söka själv. – *Kamerajägaren. Stig Wesslén skildringar av naturen och det samiska*, red. Erland Mårald och Christer Nordlund (Kungl. Skytteanska samfundet 65, Umeå, 2010), damp ner precis före presstopp och vore värd ett utförligare omnämnande. Men den passar med föregående publikation genom att behandla ett livsverk som förenar det lokala och det internationella. Wesslén (1902–1987), som numera är ganska glömd, skrev flera böcker, var naturfotograf och gjorde ett dussintal filmer, också av helaftonslängd, om natur och kultur i norr med särskild inriktning på björn och örn och det samiska. Hans gärning belyses från olika håll också av hans barn, som ”merverkar” – är det ett tryckfel så ger det ändå rätt mening. I slutessän vidgar Sverker Sörlin perspektivet till att diskutera Wesslén popularitet i Tyskland. Han tar också upp Ernst Manker, ett annat viktigt namn i skapandet av samebilden och uppfattningen om norr och hans politiska sympatier. Det finns mycket utforskat på temat svensk naturskildring under 1900-talet. Till ämnesområdet hör förstås då också uppmärksamhet på andra medier än boken.

Pärtekorgen utgiven. *Konstnärbröderna von Wrights dagböcker*, utgivna av Anto Leikola, Juhanni Lokki, Torsten Stjernberg och Johan Ulfvens (Svenska litteratursällskapet i Finland & Atlantis), har nu slutförts med volym 6 (2008) och volym 7, registerband (2010) (se *SLÅ* 2004–2005, 143). Det handlar alltså om de tre bröderna (av tillsammans femton syskon) Magnus (1805–1868), Wilhelm (1810–1886) och Ferdinand von Wright (1822–1906), verksamma på hemmagodset Haminanlaks, i Helsingfors, i Stockholm, Mörkö, Bohuslän och så vidare. Till stora delar är det närmaste kataloger över den fauna – då ack så rik – som man iakttar och som man nedlägger. Draget av jaktjournal är ofrånkomligt, man skjuter på allt, ständigt. Men man ska märka till brödernas försvar att deras roll är naturalhistoriker, som måste få de rätta modellerna för avbildning och att de livnär sig som taxidermister och artister. Konsthistoriskt hör de hemma i Biedermeierstilen. Den sjätte delen innehåller inte minst

Domberrar (Pyrrhula pyrrhula). Ferdinand von Wright 1890, olja på duk 47,5 x 39 cm. Privat ägo. Ur Konstnårsbröderna von Wrights dagböcker 6 (2008).

en nästan hundrasidig reseberättelse från en resa till Lappland 1832. Stora avstånd tillryggaläggs till fots. ”Vandringen var högst påkostande, sankärr var till överflöd. Men vida mer än till dräglighet svärmade Lappmarkens plågoandar myggorna överallt, huru trötta vi än var kunde vi ej få vila en minut för dem, de trängde sig in i mun, näsa, ögon, öron och alla lemmar.” Man besöker Lars Levi Laestadius i Karesuando vid midsommartid. Så mycket om den märklige prästen får man inte veta. Det som intresserar besökarna – och Laestadius – är naturen. Det är mycket vatten i markerna men man låter sig inte hindras. Och hur trött man än är så avmålas djuren, ofta långt fram på natten. Bara denna reseskildring är en angelägen utgåva och kan jämföras med Linnés precis hundra år äldre resa, ett faktum som man för övrigt tycks vara helt omedveten om. Den vore utan tvekan värd att ges ut separat. Projektet började med ett fynd i en pärtkorg funnen i Bromarv utanför Ekenäs 1987, som bland annat ledde till ett specialnummer i den finska lärdomshistoriska tidskriften *Opusculum* 1994:1–2. Bland annat Gunnar Brusewitz och litteraturprofessorn Johan Wrede agerade pådrivare på Svenska Litteratursällskapet i Finland. Klokt nog har utgivarna avstått från kommentarer. De skulle snart ha runnit över alla bräddar. Tidigare har funnits lösa register till varje del men släng dem nu. Den nya samlande registervolymen omfattar nästan 400 dubbelspaltiga sidor och upptar personer, platser, värdshus och ”publika byggnader”, naturalhistorien och bilder (de sex volymernas bildantal verkar också vara cirka 400). Erratalistan är märkvärdigt kort. Med detta är projektet fullbordat. En så skön känsla det är, inte att böckerna nu kan läggas till handlingarna utan att de nu kan användas fullt ut. Utgivarna och alla brukare är att gratulera. En förgången värld ligger serverad, en vetenskap med sina villkor och sina karaktäristika kan studeras.

Människoväxten. Troligen är det inte så många i *SLÅ*:s läsekrets som regelbundet läser *OEI*, litterär tidskrift i den högre skolan med tjocka tematiska nummer i stort format. De sammanslagna numren 43, 44 och 45 bär titeln *biOEI* (2009) och undertiteln *Materialismer*. Utgångspunkten är Darwin och 150-årsjubileet av *Origin of species*. Det finns gott om anknytningspunkter för denna minst sagt sekulära skrift, bland annat recenseras Brian Boyds *On the Origin of Stories* (2009). Darwin får samsas med Dawkins, Dennet, Deacon, även Derrida, Deleuze och Diderot – för att ta ett snävare alfabetiskt snitt av inblandade. Här ska uppmärksammas översättningen av Julien Offray de La Mettrie *L'Homme plante* (1748), en satir av Linnés sexualsystem, veterligen för första gången på svenska, översatt av Jonas (J) Magnusson – man kunde

sakna en inledning – vidare signaturen CO-OP:s långa och lärda artikel om det skytiska lammet, ibland kallad Barometz eller Agnus scythicus, med titeln "Växtlammet – en vegetal-animal collageform". Såväl Thomas Browne som Jorge Louis Borges figurerar. Linné kunde ha fått mer plats eftersom han upptar Barometz bland Paradoxa i första upplagan av *Systema naturae* (1735) och bortförklarar den som bomullsplantan – men det är en smärre invändning. *OEI* är denna gång i sin helhet lämpligt nog tryckt i grönt.

Till drottningen från Flora. *Det fremmede som historisk drivkraft. Danmark efter 1742* (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, 2010). Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab hyllar drottning Margrethe på hennes sjuttioårsdag den 4 april 2010 med en vackert tryckt, stiligt blomsterprydd skrift. Mormor Margareta var starkt botaniskt intresserad, själv har hon som konstnär gärna valt floristiska motiv. Till *Flora Danica* temat anknyter bland annat Ib Friis i sin inledande artikel som ställer frågan om hur dansk den danska floran är. Det är en fin översikt från Simon Paullis *Flora Danica* av 1648 och framåt. Frågan i dag gäller bland annat de invasiva arterna, om de är av godo eller ett hot. "Monotoniseringen af den danske natur er i fuld gang" genom mink och jättebjörnlokor. Samma fråga återkommer i olika former och olika svar, om judisk invandring, om receptionen av estetiska ideal, mötet mellan Nietzsche och Brandes, förändrad smak- och matkultur. I sin skildring av dansk vetenskap under upplysningen utgår Helge Kragh från två invandrade tyskar, botanisten Georg Christian Oeder och fysikern och läkaren Christian Gottlieb Kratzenstein. Kirsten Hastrup, president i Selskabet, skriver om grönländarnas entré i det danska medvetandet, bland annat om Otto Fabricius som samlade material på ort och ställe till sin *Fauna Groenlandica* (1780) med bas i en primitiv bostad försett med en enda bok på hyllan, Linnés *Systema naturae*. Med indelningen där som guide försökte han beskriva också människorna på Grönland. Som alla vet är temat om den främmande och den andre aktuellt i Danmark och man har därför gjort ett gott men också djärvt ämnesval. Vi får se hur den svenske monarken vid ett tillfälle som detta snart hyllas.

Medaljfrossa ger Cecilia Bergström (red.), *För efterkommande. Kungl. Vetenskapsakademiens medaljer 1747–2007* (Atlantis, 2010), 556 sidor. Bidragsgivarna är prominenta: vetenskapshistorikern Tore Frängsmyr, den avlidne förre akademiebibliotekarien Wilhelm Odelberg, latinprofessorn Hans Heltander, medaljspecialisten Lars O. Lagerqvist, medaljgravören Ernst Nordin,

men det är redaktören Bergström som burit det tyngsta lasset. Ett liknande arbete gav Nils Ludvig Rasmusson ut 1953 om medaljer och jetonger slagna av Vitterhetsakademien. Nyligen kom Lagerqvists och Thomas Ihres arbete *Medicina in nummis* (2007) om Svenska Läkaresällskapets motsvarande utgivning. Bergströms arbete har föregåtts av Brita Stina Nordin-Petterssons *Vetenskapsakademiens konstsamlingar* (1971) men här råder en långt större utförlighet. Efter ett antal inledningar kommer så den långa serien på 470 sidor om enskilda medaljer med presentationer och bilder på motsidan. I runt tal behandlas kanske 250 medaljer. Det har blivit en ståtlig volym som kan användas på många sätt. Av intresse är hur beställare och konstnär har tänkt när man komprimerat en livsgärning i kort devis och bild (Odelberg lyfter fram ett smula vågat exempel knutet till Ivar Broman) och hur man lyckats på den mycket begränsade ytan. Så gäller det hur man tänkt i valet av konstnärer och hyllade märkesmän. Akademien har anlitat en lång serie kompetenta namn, Daniel Fehrman, Carl Hedlinger, Gustaf Liungberger, Lea Ahlborn, Adolf och Erik Lindberg, Leo Holmgren och Ernst Nordin. Här kunde man ha önskat enkel statistik över hur verksamheten gått upp eller ner genom åren för att värdera medaljkonstens status. Linné förekommer sex gånger med motiv (en hänvisning till de 64 numren i Allan Ellenius *Linnaeus in Medal Art*, utgivet av Myntkabinettet 1978 och tryckt som uppsats i *SLÅ* 1978 hade varit på sin plats). Vi finner Linnés elever Sparrman (1998), Thunberg (1994), Solander (1940), Kalm (1940), Acharius (1946), Afzelius 1930) – men varför inte Forskål? – samt vänner som Bäck, Wargentin, Rosén von Rosenstein och Charles de Geer, senare kolleger, rader av medicinare och kemister. Presentationer och kommentarer är genomgående säkra och användbara. Vad som ligger i bokens titel *För efterkommande*, Vetenskapsakademiens egen devis, leder in mot synen på vetenskapen och forskningen och medaljens magi. Volymen är mycket välproducerad med flera register, men ett persondito hade varit välkommet.

Gunnar Broberg

Djurens idéhistoria. Våren 2008 firades professor emeritus Gunnar Broberg med ett symposium i Lund om djurens idéhistoria. Sedan 1990 har Broberg varit professor i idé- och lärdoms historia i Lund. Han har nu avtackats med denna bok för sin mångåriga insats för ämnet. Broberg, vår främste pionjär inom djurens idéhistoria, har i en rad verk studerat människans tankar och samliv med våra nära och avlägsna släktingar i det linneanska systemet. Han

har skrivit om det underliga djuret *Homo sapiens*, den storätande järven, den kloka ugglan och inte minst om den hemtama katten. Föredragen under symposiet har nu samlats till en liten volym, *Djurens idéhistoria* (Nya Doxa, 2010), skrivna av några av hans vänner, kolleger och före detta elever. Boken har redigerats av Gustav Holmberg, Svante Nordin och Anna Tunlid och innehåller sex uppsatser om bland annat insekter, fåglar, apor och djuret människa. Ämnet för Jakob Christenssons uppsats är zoologen Sven Nilsson och hans bidrag till klassifikationen av den svenska faunan. Karin Dirke skriver om de sociala insekterna och hur de vid sekelskiftet 1900 speglade tidens syn på kön och klass. Gunnar Eriksson behandlar i stället Olof Rudbeck den äldres tankar om flyttfåglarna i dennes *Atlantica*. Monica Libell gör några reflektioner i anslutning till posthumanismen, medan Jonnie Eriksson lyfter fram teriantropomorfismen hos Giorgio Agamben. Nils Uddenberg, slutligen, tar sig an våra närmaste släktingar – aporna. Sammantaget ger denna bok en god inblick i vad den nya subdisciplinen djurens idéhistoria skulle kunna vara. Som det står i förordet handlar djurens idéhistoria om människans föreställningar, teorier och tankar om djur, om hennes attityder till, begrepp om och bilder av djuren. I djuren ser vi oss själva. Djurens idéhistoria är människornas historia.

Silkesmaskar, mullbärsblad och människor. Silkesodlingens, eller serikulturens, historia är ett ämne i skärningspunkten mellan agrarhistoria, ekonomisk historia, vetenskapshistoria och kulturhistoria. Ämnet bjuder in till studier av sådant som lyxkonsumtion och mode, handel och kontakter med Kina och Amerika, trädgårdsodling och tygindustri, men också entomologi, botanik och klimatlära. Mitt i detta befann sig människan invävd i ett intrikat samspel med växter och djur. För framställandet av silke krävdes det en larv av silkesfjärilen (*Bombyx mori*) och blad för den att äta, huvudsakligen av det vita mullbärsträdet (*Morus alba*), samt också människor som hade tillsyn över silkesfjärilen i dess livscykel.

I en licentiatavhandling framlagd i Landskapsarkitektur vid Sveriges lantbruksuniversitet i Alnarp, *Drömmen om svenskt silke. Silkesodlingens historia i Sverige 1735–1920* (Sveriges lantbruksuniversitet, 2010) av Anders Johansson Åbonde tecknas de svenska försöken att framställa inhemskt silke. (Fulltext går att finna på <http://epsilon.slu.se/11798184.pdf>. En omarbetad version är tänkt att komma ut i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens skriftserie.) Argumenten för försöken var ofta av nationalekonomiskt slag. Med en egen silkesindustri skulle man dels slippa importera silke, dels skulle

det ge arbete och inkomster för landets befolkning. Det märkliga var kanske inte att man försökte, utan att man under en så lång tid idogt gjorde nya försök med silkesodling trots att klimatet inte var gynnsamt och trots de alltjämt frånvarande ekonomiska vinsterna.

Den svenska silkesodlingen började med pionjären Mårten Triewald som hösten 1735 skaffade sig de första mulldbärsträden och från Pommern köpte ägg av silkesfjärilen. I tidens manufakturpolitik och tankar om yppighetens välsignelse passade sidenindustrier och silkesproduktion väl in. Manufakturkontoret visade sitt starka stöd för silkesodling. Frikostiga statliga premier utgick till de som anlade sidenmanufakturer och planterade mulldbärsträd. På många håll i landets gjordes försök, från Lund i söder och så långt norrut som till Skellefteå. Silkesodlaren ställdes inför många problem. Det gällde att få fram mat till maskarna av god kvalitet, främst av det vita mulldärs-trädet, men man gjorde även försök med det röda (*Morus rubra*) och svarta mulldbärsträdet (*Morus nigra*), och faktiskt även med svartrot (*Scorzonera hispanica*) och svinrot (*Scorzonera humilis*). Plantorna skulle vårdas ömt, man skulle inte låta dem förfrysas under snöfattiga vintrar, för att efter ett par år få fram tåliga träd som kunde ge riklig föda åt silkesmaskarna. Vidare gällde det att hålla maskarna lagom varma och torra, och om möjligt avla fram silkesmaskar av bättre kvalitet.

Många naturvetare intresserade sig för silkesodlingens utmaningar. I bakgrunden till i stort sett alla försök under 1700-talet finner vi Linné. Under hans presidium försvarade Johannes Lyman avhandlingen *De phalaena bombyce* (1756). Flera av Linnés lärjungar engagerades i saken. Pehr Kalm fick inför sin Amerikaresa i uppdrag att hemföra frön av det röda mulldärs-trädet, som man gissade skulle tåla vårt klimat bättre än det vita. Carl Peter Thunberg gjorde noteringar om de japanska silkesmaskarna. Pehr Adrian Gadd i Åbo skrev ett *Bewis till möjligheten af Silkes-afwelens införande i Finland* (1760), medan Eric Gustaf Lidbeck anlade en större plantering av mulldbärsträd i Lund.

Silkesodlingens svenska 1700-talshistoria är delvis känd sedan tidigare. Det främsta bidraget till forskningen är utan tvekan avhandlingens genomgång av försöken under 1800-talet. En central roll för 1800-talets förnyade försök hade Sällskapet för inhemsk silkesodling, grundat 1830 och som hade en fortlöpande verksamhet ända fram till 1898. Mer eller mindre alla försök under 1800-talet utgick från detta sällskap vars syfte just var att försöka etablera och sprida silkesodlingen över landet. Initiativet till sällskapet kom från fru Charlotte Östberg i Stockholm. Bland ledamöterna i sällskapet

finner vi flera framstående naturvetare, däribland Jöns Jacob Berzelius och Sven Nilsson, men också andra zoologer och entomologer. Till beskyddare hade sällskapet drottning Josefina, Oskar I:s gemål. Till skillnad från andra lantbruksinriktade sällskap var andelen kvinnliga medlemmar i sällskapet mycket hög. Ofta var det just kvinnor som hade hand om aveln och skötseln av silkesmaskarna, medan det var de manliga trädgårdsmästarna som tog hand om mulbärsplanteringarna. Det sista momentet att omvandla kokongerna till silkestråd var även det ofta en uppgift för kvinnor.

En stor del av sällskapets verksamhet handlade om bildning och utbildning. Det gällde att väcka intresse för saken och ge instruktioner och information om hur man bäst skötte om mulbärsplantor och silkesmaskar. Drömmen var att silkesodlingen en dag skulle bli en folknäring eller en binäring för landsbygdens fattiga befolkning. Med förnyad förhoppning och en tilltro till att man hade förvärvat nya kunskaper fortsatte man alltså att göra försök med silkesodling trots 1700-talets misslyckanden i minnet. Frågor som det gällde att få ett mer tillfredställande svar på var: vilket slag av mulbärstråd var tjänligast för maskarnas uppfödande? Vilken jord var bäst att plantera i? Hur skulle man bäst föröka träden? Man experimenterade med nya värdväxter och andra silkesfjärilsarter, bland annat den japanska eksilkesfjärilen (*Antheraea yamamai*) som kunde uppfödas på blad av skogsek (*Quercus robur*). Trots alla försök, allt statligt understöd, resulterade den svenska silkesodlingen under 1800-talet i endast totalt 163 kilogram hasplat silke. De sista försöken gjordes i början av 1900-talet av några kvardröjande entusiaster i Svenska respektive Skånska silkesodlarföreningen.

Den stora gåtan när det gäller silkesodlingens historia i Sverige är varför man gång på gång gjorde nya försök, trots blygsamma resultat, och trots dess förlustfyllda verksamhet. Den frågan får aldrig något uttömmande svar i denna avhandling. De viktigaste förklaringarna till att silkesodlingen aldrig blev någon stor kommersiell verksamhet i Sverige var, inte oväntat, dels det ogynnsamma klimatet – barfrost på vintern och regn på sommaren kunde lätt radera ut skörden – dels de blygsamma ekonomiska framgångarna och de höga kostnaderna. Avhandlingen bygger på gedigen empirisk grund, en hel del plockas fram ur arkiven, mest framgångsrikt vad gäller 1800-talets försök. Med källorna kan Johansson Åbonde befästa att det var så det gick till, som ett konstaterande. Bara detta faktagrävande i sig är berömvärt. För att gå ett steg vidare finns det en hel del sakförhållanden att försöka ge förklaringar till. Varför naturvetare och kvinnor var överrepresenterade bland silkesodlingens vänner försöker sig författaren inte besvara. Ganska många

gåtor finns kvar, och flera tillkommer under framställningens gång. Johansson Åbonde har dock sammanställt den första sammanhållande historiken över silkesodlingen i Sverige som definitivt kommer kunna ligga till grund för vidare forskning. Det är en avhandling som egentligen inte bara handlar om silkesmaskar, mullbärsträd och silkesodlare, utan i grunden är det en berättelse om hopp och förväntan.

David Dunér

Strindbergs växtbenämningar och naturbeskrivningar. Ett av August Strindbergs råd till sina medförfattare var: skriv inte ”fjäril” eller ”ros”, utan välj ut arten! Det är alltså inte konstigt att Alice Rasmussen i sitt arbete med att kartlägga frekvensen av växtnamn i Strindbergs samlade produktion har fått räkna ganska långt. I sitt arbete med *Strindbergs flora* (CKM, 2009) har hon främst producerat en katalog över blombenämningar hos Strindberg. Katalogaktiga anmärkningar, såsom huruvida en växt är nämnd en eller flera gånger av Strindberg, är rikligt förekommande, även i bokens berättande och beskrivande introduktionsdel. Men hennes syfte tycks också ha varit att lyfta fram Strindbergs naturskildringar eftersom arbetet rymmer kommentarer om hur författarens sätt att skildra naturen skiftar i olika perioder av livet.

I introduktionsdelen, den del som kallas ”En översikt över hur Strindberg använder växterna i sina verk”, återberättas författarens förhållanden indelat i perioder: var han befann sig, vem han höll ihop med, vilka barn han fick, vad han skrev, vilka bekymmer och glädjeämnen han hade och vilka nya verksamheter, såsom måleri och naturvetenskapligt experimenterande, han också tog itu med. Partier av Strindbergs natur-, landskaps- och växtskildringar vävs in i detta övergripande sammanhang – kompletterade med rena texttolkande avsnitt.

Efter att ha dammsugit Strindbergs hela produktion på växtnamn har Alice Rasmussen fått ihop en katalog på cirka 1 500 växtnamn. En viktig princip för katalogiseringen har varit att urskilja vilka namn som endast förekommer i ett och samma verk, de så kallade specifika växtnamnen, vilka i förteckningen har försetts med en asterisk. När man läser i uppslagsdelen och slår upp en växt kan man få reda på hur många referenser det finns till just denna benämning, man får något exempel citerat och ytterligare någon hänvisning till textställen i Strindbergs produktion. Men om man hade velat ha reda på alla ställen en växt nämns då? frågar sig den hängivne

Strindbergläsaren. Den informationen antar man att Alice Rasmussen har, då *antalet* ställen finns dokumenterat. För den som ville forska vidare hade det varit nyttig information!

Med katalogiseringens hjälp, men naturligtvis också genom att läsa Strindbergtexterna med texttolkningsglasögon, har hon kunnat besvara frågor såsom vilken funktion specifika växter har i Strindbergs texter, varför en växt lyfts fram i en speciell text och vilka växter Strindberg associerar med goda respektive dåliga egenskaper. Hon har också sökt generella drag beträffande vilken sorts växter Strindberg relaterar till i olika perioder av sitt liv. Alice Rasmussen associerar obehindrat till en blommas förekomst från ett verk till ett annat. Och man märker att det finns ett intresse för verkets helhet, och tolkningar som sträcker sig utöver just bara blommornas betydelse.

I arbetet med att dokumentera Strindbergs växtkunskaper har inte bara hans texter använts utan även skisser, teckningar och målningar gjorda av författaren och fotografier av växter från olika interiörer. En palm som porträtterats i *Svarta fanor* (1907) förelås kunna vara den "man ser på ett foto av Harriet Bosses salong". Hon har tagit hjälp av Strindbergglitteraturen, hans brevsamlingar, fotografier, släktingars och vänners kommentarer, böckerna i hans bibliotek och till och med kvitton från blomsterhandeln – allt för att registrera varje företeelse som har med författarens växtintresse och växtkunskaper att göra. Blomsterkvittot ger för handen en växt Strindberg inhandlat, men sägs vara en sort han inte beskriver i någon av sina texter.

Av banden i Strindbergs samlade verk är det endast Strindbergs språkshistoriska studier och ytterligare något, utan relevans för hans växtbeskrivningar, som Rasmussen inte har gått igenom. Även volymerna med brev är undersökta, så *Strindbergs flora* torde vara resultatet av en uthållighet utöver det vanliga. Hon noterar vidare huruvida de växtplatser Strindberg beskriver finns kvar i verkligheten, och om de har förändrats, vilket förstås oftast är fallet! Ambitionen har alltså varit att dokumentera de litterära porträtten av växter och växtplatser i verkligheten. Till exempel relateras till Sten Selanders uppsats om *I havsbandet* där denne bestämt en av Strindbergs beskrivningar av en orkidéväxtplats, till en specifik vik på en specifik skärgårdsö.

Vad är då ett blomnamn eller en blomma? Vilka benämningar ska man registrera i en förteckning över använda växtnamn i Strindbergs samlade verk? Är till exempel "violblå" en sådan benämning? Frågor av detta slag ger en vink om den grad av noggrannhet som präglar Alice Rasmussens arbete med *Strindbergs flora*. Hon har inte heller nöjt sig med att dokumentera Strindbergs blommor och växter i naturen, utan finner även att rumsväxter,

krukväxter, trädgårdsväxter och till exempel kategorin insektsätande växter tycks ha intresserat honom.

En central fråga i hennes arbete är huruvida Strindbergs naturskildringar är med verkligheten överensstämmande – om till exempel blommorna är beskrivna i sin naturliga miljö, om de växter som beskrivs i samma klunga verkligen blommar samtidigt och om de skildras på den rätta årstiden. Att det är en stor skillnad på författarens tillförlitlighet som naturskildrare under hans naturalistiska period jämfört med den tid då han i ockultistisk anda ägnade sig åt naturvetenskapliga experiment framgår med all önskvärd tydlighet. Man finner inte hos Alice Rasmussen mycket tålamod med Strindbergs spekulativa analogier mellan växter och djur i den ”naturvetenskapliga” perioden, medan däremot lite fantasifull användning av växter och växtnamn i en saga som ”Blåvinge och gullpudran” tolereras.

Alice Rasmussen noterar att Strindberg ofta använder naturskildringarna i ett dramatiskt, symboliskt eller ideologiskt syfte. När det finns sådana uppsåt, till skillnad från när det rör sig om rena naturalistiska beskrivningar, är tillförlitligheten naturligt nog inte lika stor. Eken skulle aldrig i verkligheten vinna över boken när det handlar om att tillgodogöra sig växtutrymme, såsom Strindberg låter det se ut i en beskrivning som har klara darwinistiska tendenser. Men visst har Strindberg rätt i sina iakttagelser att det inte finns utrymme för mycket annan växtlighet i en utslagen bokskog. Det beror dock på att boken skuggar de andra växterna och knappast på dess giftiga rötter. Alice Rasmussen intar en intresserad och road attityd till Strindbergs växtfantasier, men ger alltså den möjligen konfunderade läsaren upplysningar om de vedertagna biologiska förklaringarna.

Beträffande *Sveriges natur* (1901), som bygger på Strindbergs resor i Sverige och hans undersökning av svenska växtplatser, registreras att Strindberg arbetade metodiskt. Han förde noggranna anteckningar, hade med sig ett stort antal fackböcker ur vilka han också gjorde excerpter i sina anteckningsböcker, men att den slutgiltiga texten aldrig präglades av den utförlighet som hade kunnat bli resultatet utifrån de grundliga förstudier författaren hade gjort. Det framgår alltså att Strindberg aldrig glömde att han samtidigt som han studerade och refererade, också alltid komponerade. Han visade prov på en viss sparsamhet i fråga om att utnyttja sin sakkunskap.

De ställen där man finner riktiga felaktigheter hos Strindberg, är enligt Alice Rasmussen inte många – om man håller sig till hans naturalistiska period. Det är dock uppenbart, när det gäller sådan naturkunskap författaren har läst sig till, att beskrivningarna inte är så helt precisa som när det gäller

natur han själv har iakttagit. Sådana beskrivningar är ofta oöverträffade, menar hon. Utifrån sina omfattande botaniska kunskaper skulle Strindberg enligt Alice Rasmussen mycket väl ha kunnat skriva en egen personlig flora. Nu skred han aldrig till verket på den punkten, men här har hon gjort detta åt honom – på ett förmodligen betydligt mycket mer systematiskt sätt än han själv hade kunnat åstadkomma.

Astrid Regnell

Kryddväxter. Linné prisade åtskilliga aromatiska örter som hälsosamma. För honom var salvia, körvel och kummin rena medicinen. Kryddväxter har alltid spelat en viktig roll i människans kulturhistoria, och export och handel har skett sedan urminnes tider. Flera traditionella kryddörter med härkomst i Medelhavsområdet nådde vår del av Europa redan under järnåldern, andra har tillkommit under århundradenas lopp och alltjämt inkommer nya arter som vi med entusiasm planterar i våra trädgårdar. Samtidigt sker en import av en rad olika exotiska kryddor. Den nu på nytt tryckta östtyska klassikern i ämnet, *Pflanzengewürze und Gewürzpflanzen aus aller Welt* (Westarp Wissenschaften, 2010) författad av Rolf Weber utkom första gången redan på 1950-talet och har sedan dess reviderats ett antal gånger. Boken ger en lättillgänglig genomgång av de viktigaste kryddorna i världen, deras bakgrund, kemiska egenskaper och uppgifter om odlingssorter, allt ordnat efter botaniska familjer. Texten är förstås delvis föråldrad (från 1966!) och man efterlyser en uppfärskad version, även om det ibland kan vara intressant att få ta del av ett DDR-perspektiv också på kryddväxtodlingens historia i efterkrigstidens Europa. Bland annat får vi veta vilken slags lavendel som man framställde parfym av i Östtyskland. Kul för oss som gillar kulturhistoriska detaljer, men som kan kännas obsolet av andra. I *Encyclopedia of Cultivated Plants*, som redigeras av Chris Cumo och kommer ut på Clio förlag om något år, kan vi förvänta oss de senaste rönen i ämnet kryddväxter.

Die neue Brehm-bücherei är namnet på en skriftserie av zoologiska monografier för alla djurintresserade. I över 60 år har den utkommit och spridit ljus om en mängd olika slags djur, allt från dugonger till växtsaftsugande insekter. Ofta innehåller volymerna vid sidan av ren naturhistoria också kulturhistoriska avsnitt. En del monografier är närmast ett slags kulturzoologiska framställningar. Stor glädje har vi exempelvis haft av Erna Mohrs

många lysande bidrag (visent, vildsvin, piggsvin, Przewalskys häst, Baliboskap, ungersk herdehund, sjöko, stör, mal med mera). Synd bara att våra akademiska bibliotek så sparsamt köpt in monografierna i denna serie, ty de är välskrivna, grundligt genomforskade och mycket läsvärda, om än länge utgivna med dåligt papper eftersom serien publicerades i Wittenberg Lutherstadt i DDR, och alltså med lite tafflig typografi, men med bättre bildåtergivning än förr. I skrivande stund har man hunnit med inte mindre än 668 volymer. Den senaste i raden är Hans Strümpel's *Die Zikaden* (2010) som inleder med en generös översikt om cikadorna i människans liv – bland annat i konsten, litteraturen och i religiösa föreställningar – med uppgifter alltifrån de gamla kineserna fram till i dag. Här och var har man även ätit cikador och på en del håll har de till och med tjänat som medicin. I forskningsöversikten lyfts, förutom förstås den danske linneanen Johann Christian Fabricius, även den svenska entomologen Carl Stål (1833–1878) fram. Båda var viktiga pionjärer inom cikadeforskningen. Titlar ur serien kan numera beställas direkt via Westarp Wissenschaften-Verlagsgesellschafts hemsida. Äldre volymer kommer ständigt ut i nytryck, ibland med uppdaterat innehåll. Som nr 364 utkom exempelvis Gerhard Creutz *Die Wasseramsel* första gången 1966, flera gånger uppdaterad, och 2009 tillgängliggjordes den i ännu ett nytryck. Enbart den uttömmande bibliografin är värd ett studium. Grundligare än så här har aldrig strömstaren och dess närmsta släktingar i Amerika och Asien skildrats, en av många älskad fågel, som man i likhet med Linné vintertid ännu kan observera i Fyrisån.

Frankrikes folkliga fauna. I slutet av 1800-talet samlade den franske etnologen Eugène Rolland (1846–1909) ett mycket omfattande material rörande folkbotanik och folkzoologi, något som så småningom resulterade i en rad viktiga volymer av bibehållet värde för var och en som är intresserad av växters (1896–1914 i 11 tomer) och djurs (1877–1919 i 13 tomer) betydelse i människors kognitiva verklighet. Naturligtvis har dessa böcker varit svåråtkomliga på den antikvariska marknaden, men som tur är har de funnits tillgängliga i våra vetenskapliga bibliotek och därför ofta kommit till användning vid etnobiologisk forskning. Nyligen har ett amerikanskt förlag under mottot "Old books deserve a new life" haft den goda smaken att ge ut Rollands *Faune populaire de la France: Les mammifères sauvages (noms vulgaires, dictons, proverbes, contes et superstitions)* från 1877 (BiblioLife, 2010) i faksimil, vilket förtjänar att uppmärksammas. Den häldiga volymen flödar av franska ordspråk om björnar, vargar och rävar och vill man fördjupa sig i

folkliga benämningar på näbbmöss, igelkottar och alpmurmeldjur behöver man inte lida brist på material. En guldgruva helt enkelt.

Djurparkshistorisk klassiker. Under senare år har vi sett åtskilliga böcker som skildrar djurparks kulturhistoria, ett ämne som på många sätt är inbjudande, inte minst på grund av det fängslande illustrationsmaterial som ofta finns att tillgå i form av gamla vykort, affischer, illustrerade guideböcker, xylografer och, för senare tider, fotografier. Det är frestande att göra kaffebordsböcker i ämnet, men det har också publicerats mera genomgripande historieskrivningar. Särskilt tyska djurparker har varit föremål för historiska översikter. Ingen seriös skildrare av djurparks historia kan emellertid gå förbi den vid Sorbonne verksamme Gustave Loises *Histoire des ménageries de l'antiquité à nos jours* i tre volymer, ursprungligen utgivna i Paris 1912. Det är frågan om en grundlig dokumentation på sammantaget 1 274 sidor. Detta outhärliga arbete – som i del tre även skildrar djurparkerna i Köpenhamn, Helsingfors (Högholmen) och Stockholm (Skansen) – har varit svårt att uppbringa antikvariskt, vilket varit såväl tidsödande som kostbart (den senaste franska noteringen för alla tre volymerna i original var 485 euro). Den går förvisso att ladda ner på www.archive.org, men nu har äntligen åtminstone den andra volymen med undertiteln *Temps moderne* (Kessinger, 2010) kommit i nytryck, den som avhandlar 1600- och 1700-talets kungliga och aristokratiska djurparker. Här finns även de kungliga svenska exotiska djuren, såväl 1600-talets lejon, som Adolf Fredriks djur. Linné nämns också kortfattat. Utförligare avhandlas förstås de franska menagerierna. Den som vill studera illustrationsmaterialet i bättre upplösning bör emellertid gå till originalutgåvan, men som arbetsexemplar duger denna upplaga utmärkt trots lite sotiga sidor. Vi tackar och tar emot. Förlaget Kessinger, som trycker ”rariteter och böcker som är svåra att uppbringa”, har en omfattande utgivning av intressanta titlar till låga priser. Deras katalog är därför värd ett närmare studium.

Mera djurparkshistoria. Abraham Dee Bartlett (1812–1897) var under närmare 40 år chef för London Zoo, något som han berättat om i sin underhållande bok *Wild Animals in Captivity* (1899) – som för övrigt nyligen utkommit som paperback på General Books (2009). Bartlett har också fått ge namn till ett illustert sällskap – The Bartlett Society – vars medlemmar är ”engagerade i att studera äldre tiders metoder att hålla vilda djur” i fångenskap, det vill säga i menageriernas, djurparkernas och de offentliga akvariernas historia. Sällskapet grundades för ett kvarts sekel sedan av Clinton

Keeling, författare till en rad häften om äldre tiders djurparksdjur. Det finns naturligtvis mycket att berätta om svunna tiders djurparker (även Sverige har åtskilliga sådana), äldre tiders djurhållning och fascinerande arkitektoniska lösningar för voljäer och björnburar. Tyvärr lyckas djurparker sällan integrera just gamla fina byggnader och anläggningar med modern djurhållning. Tiergarten Schönbrunn i Wien är väl det lysande undantaget. The Bartlett Society utger varje höst en till formen anspråkslös, men till innehållet rik *Journal*, som 2009 hade hunnit utkomma med 20 årgångar (www.zoohistory.co.uk). Här finner vi berättelserna. I de två senaste årgångarna har vi exempelvis kunnat läsa om den lejonpark som kejsar Haile Selassie lät inrätta i Addis Abeba 1948 och där det sista lejonet avlivades av den nuvarande regimen 2007, men också om Snowdon Aviary i London (dock skildrad utan Jean Delacours starkt kritiska inställning; han lär ha nedlåtande kallat byggnaden för "Lord Snowdon's erection") samt om Westminster Aquarium, där man en gång i tiden huserade en levande vitval. Europa saknar alltså ett djurparksmuseum, även om det ryktas att något är på gång i Berlin, men det har vi ju inte sett än och vi kan påminnas om hur planerna i anslutning till Kölner Zoo gick i stöpet. Djurparker är en viktig del av vår kulturhistoria – som också säger mycket om det samhälle och den tid vi lever i – och förtjänar givetvis både museer och sina historiska utforskare. Gruppen kring *The Bartlett Society Journal* gör härmed en viktig insats.

Ytterligare djurparkstidskrift. Medan Bartlett Society's journal riktar sig till historiskt intresserade, publicerar North of England Zoological Society sedan många år tidskriften *International Zoo News* (adress Fealquoy, Rousay, Orkney KW 172PS) som är mera samtidsorienterad. Tidskriften, med en kattlemur som stilful logotyp, utkommer med inte mindre än åtta välmatade nummer om året och har 2010 hunnit med 57 årgångar. Här finner man ibland likaså historiskt orienterade artiklar rörande aviarier och menagerier, även om denna tidskrift i första hand ägnas vår tids djurparker, som sakkunnigt skildras av hängivna medlemmar i resereportage och ögonblicksbilder. I nummer 380 från 2010 kan man exempelvis läsa att Dvur Králove Zoo i Tjeckien i december 2009 överförde fyra av sina sex nordliga vita noshörningar till en anläggning i Kenya. Alldeles nyligen har nämligen den nordliga formen avskilts som en egen art, nu kallad nilnoshörning, *Ceratotherium cottoni*, genetiskt skild från den sydligare arten, *Ceratotherium simum*. Genom denna uppsplätning i två arter ställs vi inför det faktum att det bara återstår åtta exemplar av nilnoshörningen överhuvudtaget (två lever i San Diego

Zoo), som därmed är världens sällsyntaste noshörningsart. På samma sätt som den tyskspråkiga motsvarigheten, ärofyllda *Der Zoologische Garten*, finns i *International Zoo News* också artmonografier med skildringar om lyckade fortplantningar, studier av beteendepertoarer och skötselanvisningar. Redaktören Nicholas Gould lägger ned mycken energi på att skapa en bred och läsvärd tidskrift för djurparksintresserade. Inte minst den spännande notisspalten, den alltid läsvärda utförliga genomgången av aktuella artiklar (inte bara engelskspråkiga) från hela världen samt recensitionsavdelningen ger prov på detta.

Djurhandlare Hagenbecks Tierpark i Stellingen. En av världens mest berömda djurparker slog upp sina portar den 7 maj 1907, nämligen Carl Hagenbecks zoo – ”som du varit hos i Hamburg, heller hur?”, som Evert Taubes sjöman frågar i ”Möte i monsunen” från 1935. Hagenbeck (1844–1913) var en duktig pr-man och hans firma hade nått världsrykte som djurgrossist i det stora formatet (även om Hagenbecks ombud aldrig lär ha blivit uppätta av lejon som Taube påstår i sin fantastiska skröna). Genom Hagenbecks verksamhet förmedlades ett stort antal av Europas djurparks- och menageridjur årtiondena kring förra sekelskiftet. I boken *Hagenbeck: ein zoologischer Paradies. Hundert Jahre Tierpark in Stellingen* (Edition Temmen, 2009) tecknar kulturjournalisten Matthias Gretzschel och historikern Klaus Gille, tillika arkivarie hos Hagenbeck, djurparkens historia, allt beledsagat med historiska illustrationer och nytagna vackra bilder av fotografen Michael Zapf. Familjen Hagenbecks fascinerande historia inom zoobranchen är i sig tillräckligt för biografier, och Carl Hagenbeck skrev ju själv den klassiska autobiografin *Von Tieren und Menschen* (1908, översatt till flera språk), där enbart bildmaterialet sysselsätter läsaren i timmar. Den bästa biografien är annars *Carl Hagenbeck. Tierhandel und Schaustellungen im deutschen Kaiserreich* (1998) av Lothar Dittrich och Annelore Rieke-Müller. I den nya boken om det zoologiska paradiset tar Gretzschel och Gille inte i första hand fasta på det biografiska utan här skildras tematiskt och kronologiskt Tierpark Hagenbecks utveckling under 1900-talet fram till i dag. Här får ämnen som djurparkens funktion som utställningsplats för konst och arkitektur ett särskilt utrymme, likaså Hagenbecks beryktade Völkerschau, som ägnas ett intressant kapitel. Djurhållningens förändrade villkor och Tierpark Hagenbecks ledande roll i dess förnyande avhandlas likaså grundligt. År 2003 anordnade man exempelvis fortbildning i elefanthållning för djurskötare från hela Europa. Tyvärr saknas register. De nordamerikanska jättebjörnarna

har sedan 2007 ersatts av nästan lika imposanta Kamtchatkabjörnar, men marorna finns kvar, tillsammans med en del andra frispringande djur. Boken ger en god skildring av en av Europas viktigaste djurparker och även den nyöppnade tropikanläggningen med akvarier och terrarier beskrivs. Nog är Tierpark Hagenbeck fortfarande värd en resa.

Taxidermi är en benämning på konsthantverk och vetenskap i skön förening. En av de viktigaste böckerna är Yngve Löwegrens utomordentliga *Zoologisk museiteknik* (1961), genom vilken man inte bara kan lära sig skinnläggning och olika preparationstekniker, utan också kan få en rejäl dos vetenskaps- och zoologihistoria till livs. I Uppsala bevaras exempelvis alltså en uppstoppad risfågel från Linnés tid, som dessutom utgör typexemplaret för arten. Någon likhet med Löwegrens lärdomstygda lunta har inte journalisten Melissa Milgroms bok *Still Life. Adventures in Taxidermy* (Houghton Mifflin Harcourt, 2010), vilket dock inte hindrar att den genom sitt anslag bibringar läsaren insyn i den märkliga yrkesgrupp som behärskar konsten att presentera konserverade djurskinn så naturligt som möjligt. Taxidermi är ett i Sverige lite misskänt yrke, som emellertid kräver ett gott handlag och kunskaper inte bara i anatomi, konservering och zoologi, utan också i skulptering och målning. Konstnärlig talang är en förutsättning för ett gott värv. Tänk att likt den makalöse Carl Akeley (1864–1926) kunna stoppa upp elefanter så att de dessutom ser så levande ut som möjligt. Hans arbeten kan beundras på American Natural History Museum i New York. Milgrom berättar om den energiske Akeley, som deltog i otaliga zoologiska expeditioner och bättre än någon annan utövade sitt yrke. Den allmänna historiken över taxidermisternas yrke är annars kortfattad hos Milgrom, som i det fallet mycket stöder sig på Karen Wonders Uppsala-avhandling om dioramor från 1993. I stället söker hon upp Bruce Schwendeman, yrkesman i tredje generation, och hans verkstad, för att lära känna konsten närmare. Boken behandlar även den originella brittiska taxidermisten Emily Mayer, samt den egensinnige kanadensaren Ken Walker som gav sig den på att återskapa den irländska jättehjorten. Resultatet kunde Walker visa vid World Taxidermy Championship 2005. Milgroms bok ger på ett personligt sätt inblick i en yrkesgrupps vanor och ovanor (också kuriösa sådana, som den bisarra men tydligen utbredda sedvänjan att samla på penisben). Taxidermister är konstnärer, men också ett slags illusionister, som genom sitt ärofyllda hantverk skapar föreställningar och får oss att tro att likrester kan återuppstå och ta levande gestalt. Våra zoologiska museer skulle stå sig släta utan dessa yrkesskickliga

djurexperter (se för övrigt Wonders avhandling som bland annat behandlar Gustaf Kolthoff och Olof Gylling). Vetenskapshistorien är dessutom full av fascinerande taxidermister. Vad hade Darwin varit utan att ha lärt sig hantverket av den frigivne svarte slaven John Edmonstone från Guyana?

Bytesdjur och tjänligt virke. Beckasinen är ”för sitt smakeliga kött ganska begärlig”, ”Ekorre-kött ätes på somlige orter, skall wara smakeligt, mycket likna höns-kött” och ”Årligen pläga om hösten ett par kongl. Jägare från Dannemark komma öfver til Halland för at därstädes fånga falkar”. Det här är några löstryckta, men intresseväckande citat ur den i Halland verksamme överjägarmästaren Magnus Hendric Brummers *Försök Til et Svenskt Skogs- och Jagt-Lexicon* från 1789, vorden klassiker bland jaktlitteraturen, nu tryckt på nytt i något moderniserad språklig dräkt (Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien, 2010). Här finns förstås mycket av intresse för den som vill blicka in i 1700-talets förhållande till villebråd. Jaktlagstiftning, fångstformer och ägandeformer avhandlas i olika stickord. Uppslagsordet ”Allmoge” ger exempelvis en nyttig introduktion till tidens samhälle. Om hundar heter det att ”Utom den samma kan en jägare intet uträtta”. Just hunden får ett rejält utrymme där olika slag, uppenbarligen med Linné som källa, avhandlas och deras respektive nytta för skilda jaktformer tecknas. Det är inte bara jaktrelaterade uppslagsord, utan, som titeln anger, också skogen får sitt, med uppgifter om skilda träslag och utnyttjande av skogen. Inledande kapitel av författarinnan Kerstin Ekman, respektive skogsekologerna Roger Bergström och Kjell Dannel ger erforderliga biografiska och idéhistoriska anvisningar. Samtidigt med Brummers lexikon utgav KSLA också ett annat lexikon av intresse för ekonomisk historia, nämligen Axel Cnattingius *Svenskt skogslexikon* från 1894. Det är ju roligt att böcker av detta slag, som kan vara knepiga, men inte omöjliga, att uppbringa antikvariskt, tillgängliggörs för en bredare publik och visst kan man önska sig flera av liknande slag, nu när akademien tycks ha spenderbyxorna på. Uppslagsverkens etnobiologiska och kulturhistoriska källvärden är kanske begränsade, eftersom de ofta utgör kompilat av andras arbeten, snarare än baserade på författarnas egna erfarenheter, men de ger ändå en inblick i tidens sätt att se och uppfatta landskapet. Formen gör dem händiga som introduktionslitteratur och idéhistoriskt är de förstås mycket värdefulla. Det finns en rad sådana från 1700- och 1800-talet rörande de areella näringarna att sätta tänderna i. Man lär visst på KSLA vara på gång med en nyttigåva av Anders Rosenstens handbok om skogsskötsel från 1771.

Lilla snigel akta dig. De årligt återkommande diskussionerna rörande mördarsnigeln – vars lite oförtjänta svenska trivialnamn (jämför danska *dræbersnegl*) tycks vara svårt att byta ut mot det mer neutralare men ack så blodfattigt klingande spanska skogssnigeln – och dess framfart i våra trädgårdar ger oss en påminnelse om snäckornas och sniglarnas inte helt oproblematiske relation till människan. Under 1600- och 1700-talet var samlandet av exotiska snäckskal däremot en hobby som omhulldes i belevade kretsar, och flera kända naturaliesamlingar bestod till stor del av konkylier. Det föranledde många praktverk och inspirerade åtskilliga konstnärer. Carl Peter Mörths berömda porträtt av Kilian Stobaeus är ju ett framträdande exempel på detta där exotiska snäckskal återfinns i såväl för- som bakgrund. Senare tiders snäcksouvenirer räknas till kitsch, men kan samtidigt ses som ett fascinerande uttryck för mänsklig kreativitet. Peter Williams, till vardags direktör för brittiska Medical Defence Union, har haft en tacksam uppgift när han åtog sig författandet av *Snail* (Reaktion Books, 2009). Under den korta titeln ryms snäckor, sniglar och andra blötdjur, vars betydelse som livsmedel, medicin och färgämne (purpur) avhandlas, men också deras roll i den breda kulturhistorien, inte minst inom konst och litteratur. Williams framhåller att sniglarna förtjänar större respekt än att likt mördarsniglarna i våra trädgårdar bara saklöst krossas under våra fötter. Det är bara att hålla med.

Kulturhistoriskt duvkutter. Att Linné var väl insatt i duvhållningens sidor och avigsidor framgår av hans zoologiska föreläsningar, och han noterade förstås att ungduvor ”räknas för en ganska delicat mat”. Denna fågelfamilj har spelat en väsentlig roll för människan genom tiderna: flera arter har till och med domesticerats (tamduva, skrattduva och på senare år diamantduva), medan andra hunnit utrotas (vandringsduvan, flera ölevande arter). Därtill fyller duvorna en rad olika funktioner, bara en titel som *duvmånglare* i äldre bibelöversättningar bär vittnesmål om detta, andra språkliga uttryck icke att förglömma. Mångfalden i våra relationer till duvorna – estetiska, symboliska och konkreta – framträder i Barbara Allens bok *Pigeon* (Reaktion Books, 2009). Hon visar med önskvärd tydlighet vilka viktiga roller duvor spelat i kulturen, något som också betonas med hjälp av ett roande bildmaterial. Som i övriga djurmonografier förlaget gett ut finns en mängd illustrationer att använda sig av och förlaget har inte sparat någon möda att få med ett brett och trevligt urval, varav 70 i färg. Det ryms mycket även i det lilla formatet.

Ugglan – det är en fågel som leder tankarna till klokhed, nödvändigt uppslagsverk, Harry Potter och tidiga vårpromenader i skymningen, för att nu inte tala om lärdomshistorikernas ofta läsvärda skriftserie i Lund (se särskilt nr 10, *Ugglan i dikt och bild*). Linné uppger att kattugglan har ett så ohyggligt läte att allmogen inbillade sig att det var fråga om gästen. Det är alltså en fågel som ger många tankeanknytningar och så har det varit i såväl den folkliga kulturen som den lärda världen. Att den skulle bli föremål för en volym i den engelska serien av kulturhistoriska djurmonografier var förstas inte oväntat. Roligt är också att det är Desmond Morris, som en gång i tiden skrev ett underhållande humanetologiskt arbete, som tagit sig an att utforska ugglans natur- och kulturhistoria i den nyutkomna *Owl* (Reaktion Books, 2009). Som antyds av associationerna ovan är det förstås inga svårigheter att hitta stoff till denna bok, inte heller bilder. Ugglans mångsidiga väsen blir grundligt genomlyst.

Älskade älgar. En av våra största turistattraktioner för utländska besökare är älgen. Överallt runt om i mellersta och norra Sverige anordnas älgsafarier, inrättas älgparker och tillverkas souvenirer med älgmotiv. Det är uppenbarligen ett djur med stark laddning, något som redaktionsgruppen bakom *Jämten* 102/2009, utgiven i samarbete mellan Jamtli, Heimbygda och Jämtlands läns konstförening, förstått och därför sammanställt en kulturhistorisk temavolym om detta djur med titeln *Alces alces – älskade älg*. Det är en allsidig belysning av älgens betydelse, bland annat tecknad genom Olav J. Sikkulas betraktelse över älgens betydelse för samer i historia och nutid, Malin Zillingers funderingar rörande det märkliga förhållandet mellan tyskar och älgar – våra grannar i syd tycks vara passionerat förälskade i djurens konung – samt Anders Hanssons utläggningar om fångstgropar i Jämtland. Älgmotivet i konsten, kitsch eller mera uppburen sådan, avhandlas också. Även Hälge, Lars Mortimers roande älg i tecknad form, beaktas. Inte nog med det, vi får också en hel radda recept på maträtter av älgkött och en rad prover på älgrelaterade föremål i läns museets samlingar. Värmlands museum har tidigare gett ut en volym om vargar; Jämtland har nu påpassligt gett ut en om älgar. Här finns en mängd djur som väntar på liknande volymer – något för läns museernas årsböcker framledes alltså.

Oundgängligt om valben. Engelsmannen Nicholas Redman fortsätter sitt utröttliga arbete med att inventera valben i offentliga och enskilda samlingar runt om i världen. Han började för snart 30 år sedan med att ge-

nomkorsa sitt hemland, vilket 2004 ledde till en första volym som skildrar alla av honom påträffade (och i många fall också redan försvunna) valben i trädgårdar, pubar, lokalmuseer och zoologiska samlingar på Brittiska öarna. Den länge emotsedda uppföljaren om valben i det övriga Europa har nu börjat utkomma. I detta sammanhang kan omnämnas den svenske prästen Andreas Bolinus som vid ett besök i Sankt-Marien-Kirche i Rostock hösten 1666 såg ett "hwaalz been som wäll är 18 alna longdt". Mer om detta bens öde kan man läsa i den första av tre planerade volymer, ty materialet från övriga Europa är så omfattande att denna volym bara räcker till Tyskland, Österrike, Tjeckien och Schweiz och följaktligen bär titeln *Whales' Bones of Germany, Austria, Czech Republic and Switzerland* (Redman Publishing, 2010). Boken avhandlar, som sin föregångare, bevarade storvalars ben som haft något praktiskt eller dekorativt syfte. Redman har lokaliserat inte mindre än 150 platser med bibehållna valben, och deras historia är grundligt dokumenterade i volymen. Författaren har inte sparat någon möda på att belägga benens historia i varje tänkbar tillgänglig källa, stort som smått har kommit med. Han har personligen sökt upp varje plats, och många gånger återfunnit ben som länge ansetts vara försvunna. Det är i sig ett aktningsvärt och spännande detektivarbete. Boken har inte mindre än 250 illustrationer, såväl gamla som nytagna, och referenslistan är omfattande. Ett mästestycke i sin genre, således. Vad skulle man då ha valben till, annat än som zoologiskt referensmaterial? Människor har använt käkar till portaler, takdekorationer och väggprydnader, skulderblad har blivit skyltar och plakat, revben nyttjades till allt möjligt upptänkligt och ryggkotor har brukats till möbler och huggkubbar. I kyrkor har de fått tjäna som "bevis" på jättars tidigare förekomst. Slott, stadshus och värdshus har gärna haft valben i sina interiörer. Boken är också ett gott bevis på att monument av valben inte är förbihållet kusttrakter. Valar har – som även Linné kunde vittna om från sina provinsresor – uppenbarligen haft en särskild laddning för människor var de än befinner sig. En kommande volym kommer att omfatta de nordiska länderna!

Kryptohominider eller medmänniskor? Linnés samtid var inte främmande för att det skulle finnas andra människoarter än *Homo sapiens*, ett ämne som Gunnar Broberg diskuterar i sin avhandling från 1975. Lärjungen Johan Peter Falck hörde exempelvis rykten om svansmänniskor i Inre Asien. Där kan man för övrigt fortfarande få höra berättelser om vildmänniskor. Sådana vittnesberättelser kunde jag nedteckna under mina fältstudier bland kazaker från Xinjiang i början av 1980-talet. Sagesmännen berättade om jägare som

på 1930-talet till och med fångat en vildmänniska av honkön och haft den i bunden i lägret över natten, men tyckt synd om den gråtande varelsen och släppt henne fri igen. Likartade berättelser från andra etnografiska kontexter har många av mina kolleger också hört. Så även Gregory Forth – välkänd i etnozoologiska kretsar för sina studier av nagafolkets fågelkunskaper från 2004 – som granskat berättelserna i boken *Images of the Wildman in Southeast Asia* (Routledge, 2008). Hans eget fält är just naga på ön Flores i Indonesien, vars redogörelser om håriga varelser som kallas *ebu gogo* kom att fascinera honom och som han tog på allvar. Många forskare gör ju misstaget att avspisa sådana uppgifter som folktro och myter, ett kardinalfel för etnobiologisk forskning där man måste acceptera människors uppfattningar om omvärlden för att kunna förstå deras kultur. Forth utgår ifrån att naga verkligen känner till *ebu gogo* som skogslevande, människoliknande varelser. Han håller möjligheterna öppna att det rentav kan vara en okänd primat. I boken återger Forth också ett detaljerat komparativt material med uppgifter rörande vildmänniskor från andra kulturer, inte bara i Asien utan även andra världsdelar. Också de mångfasetterade historierna från Centralasien (kazaker, mongoler, kineser) avhandlas, däremot utesluter han på lite för lösa grunder just svansmänniskorna i sin analys. Det är annars en metodiskt och teoretiskt, med utgångspunkt i strukturalism och kognitiv antropologi, väl genomförd etnozoologisk undersökning. Forths studie blir ju inte mindre fascinerande av att man just på ön Flores häromåret fann skelettrester efter en hominid, den dvärgartade *Homo floresiensis*, som har sammanlevt med *Homo sapiens* bara för några tusen år sedan. De yngsta skelettdelarna lär vara 17 000 år gamla. Det öppnar ju förstås upp nya tolkningsmöjligheter. Tänk om berättelserna om yeti, almas och *ebu gogo* i själva verket bär vittnesmål om människans möte med andra hominider i en inte alltför avlägsen forntid? Spännande!

Resanteckningar från Centralasien och Kina. Den linneanska traditionen med sakligt detaljerade reseberättelser var förhärskande ännu i början av 1900-talet. Gustaf Mannerheim står för en av de mest intressanta från slutet av eran. Som kunskapare, eller snarare spion, åt den ryska generalstaben, eskorterade han 1906 till en början den franske forskningsresanden Paul Pelliot på en strapatsrik och spännande resa till häst från Ryssland genom Centralasien och med Peking som mål. Samröret med Pelliot ledde emellertid snart till en brytning (Pelliots egen resedagbok utgavs 2008 i Frankrike och belyser de två aktörernas skilda inställningar till forskningsresor), men Mannerheim fortsatte själv sin fleråriga resa, kamouflerad som en etno-

grafisk forskningsexpedition, genom Kina. Sammantaget tillryggalade han 14 000 kilometer till häst. Bitvis var färdtruten förenad med stora risker, och även de lokala förfryste fötter och händer eller ramlade nerför branterna och slog ihjäl sig när de försökte ta sig över höga bergspass. Den kunnige språkforskaren och manuskriptutgivaren Harry Halén, pensionerad altaist från Helsingfors universitet och bättre än någon annan rustad för uppgiften, har nu gett ut Mannerheims resedagbok i oförkortad form under titeln *Dagbok förd under min resa i Centralasien och Kina 1906–07–08* i tre delar (Svenska Litteratursällskapet i Helsingfors i samarbete med Atlantis, 2010). Allt försett med nödiga register och ordförklaringar. Men utgåvan innehåller också som bilaga Mannerheims privata anteckningsbok, där noteringar från hans egentliga militära uppdrag finns införda. Anteckningsboken innehåller därtill vetenskapshistoriskt intressanta uppgifter rörande utrustning, proviant, inköpslistor, komihågotiser, ett samvetsgrant fört fotodiarium, recept på huskurer för den resande och åtskilligt annat. Det är en händelsediger resa genom ett storslaget landskap och det är fascinerande att dag för dag följa Mannerheims expedition.

Utgåvan innehåller också många av de 1 205 fotografier som Mannerheim tog längs resans gång. Han var uppenbarligen en mycket skicklig fotograf. I dagboken framträder också fantastiska panoramor och åtskilliga intressanta etnografiska detaljer. För djur- och växtlivet har Mannerheim alltför begränsade kunskaper att nöjaktigt skildra, även om vi får veta en del om jaktbart byte och om hur lokalbefolkningen behandlade sina hästar. För folklivet och dess mångfald uppvisar han däremot en oerhörd detaljskärpa. Här finns uppgifter inte bara rörande kazaker, kirgizer, kalmucker (torguter), sarter (ujgurer) och kineser, utan också om en rad fortfarande föga kända folkgrupper, såsom sariyögurerna i Gansu, vars dialekt han upptecknade exempel ifrån, men också från de peripatetiska abdalerna samt folkspillrorna shikshu och pakphu i Xinjiang, till dags dato knappast alls studerade. Byarnas utseende, människornas levnadssätt och olika former av religionsutövanden beskrivs i detalj. Mannerheims anteckningar kan användas som tillförlitliga källor för historiska analyser av minoriteternas villkor i nordvästra Kina. Han var knappast vetenskapligt skolad för att genomföra en expedition, men hade uppenbarligen en naturlig fallenhet för uppgiften. I likhet med linneanerna medförde han också en instruktion med frågor, som alla tidens forskningsresande av betydelse då använde sig av, nämligen John George Garsons och Charles Hercules Reads *Notes and Queries on Anthropology* (1874). Förutom kartläggning av åtskilliga sträckor, uppgifter om det allmänna och det mi-

litärstrategiska tillståndet i Kina, förde Mannerheim hem ett omfångsrikt etnografiskt material, och i synnerhet ett stort antal värdefulla gamla handskrifter av olika slag. De är fortfarande föremål för vetenskaplig analys. Än en gång kan vi gratulera det finlandssvenska litteratursällskapet som i samarbete med Atlantis tillgängliggjort en magnifik utgåva av en viktig reseskildring.

Ingvar Svanberg

Diverse notiser och meddelanden

Den osedliga naturen. Tillägg till Ottossons artikel om Venusstatyn i denna årsskrift: en insändare i *Posten* 1768/1769, nr 116, från "Uno Syrach". Brevskrivaren konstaterar bekymrat att i "den Kongl. Academie-trädgården i Upsala" en venusstaty i kroppsstorlek "blott och bar är at se". Med hänsyn till den studerande ungdomen är detta högst anstötligt. "Trädgården har inga fler statuer, så at denne måste betraktas: Hwarför icke så gerna en Priapus i Veneris ställe? Han war Trädgårdarnas Gud, för hwilken det offrades, men Venus hölt sig inne i husen, för det biträde hon där inom lyckta dörrar kunde göra. Swarar man mig, at detta är en Copia af den namnkunniga Venus de Medicis, och at statuen för arbetets skull är exponerad, så frågar jag om wid Upsala ock är Ritare-Målare- och Bildhuggare-Academie. I annor händelse lærer ungdomen hafwa ringa nytta af konststyckets betraktande." Nej, inte nakna bilder men en Venus i nattrock kan Syrach tänka sig. Citatet är hämtat ur Gunnar Svanfeldts avhandling om *Posten* (Uppsala, 1937). Svanfeldt hänvisar också till en passage mot slutet av Rousseaus första discours som med indignation talar om statyer i trädgårdar. Riktigt vad Syrach är ute efter är oklart, det kan vara att ironisera över Rousseau eller Linné eller så vill han få igång debatt. Den kanske kommer nu!

Glad botanik. Hur populariserar man botanik? Får man skoja med den? Här ett anonymt försök hämtat ur *Glädjens blomster* (Stockholm, 1902). Läs och lär!

Växterna indelas i vilda växter, krukväxter och utväxter. Tillväxt är något annat. En växt sönderfaller i åtskilliga delar, såsom rot, stam, grenar, blad, blommor och frukter. Rötterna är av många slag, bland dem kunna nämnas kvadrat och kubikrötter samt girighet, som är rot till allt ondt. Gräset har märkvärdigt nog ingen stam.

Lika märkvärdigt är, att människor som dö, bita i gräset. Hvarför de göra det vet man inte. När en änklings äter gräs, kallas han för gräsänkling. Af grenar och kvistar är i synnerhet grön kvist mycket eftersträfvad att komma på. Bladen tjänar till att lifnära publicister och säljas på gatan för fem öre stycket, stundom mindre, samt kallas aftonblad eller dagblad, allt efter som det faller sig. Vid analys visa sig bladen bestå af annonser, artiklar och spaltfyllnad. Den förstnämnda beståndsdelen är den viktigaste, den andra tjänar bara att ge bladet dess färg, dock icke alltid. Lagerblad användas till kokt strömming och ansjovis samt berömda män, hvilka senare det oaktat kunna vara ganska osmakliga. Till de äldre träden höra stamträd, hvilka tillverkas af genealoger. Äpplen falla sällan långt ifrån trädet. De kunna äfven ätas, med undantag för "stridsäpplet", som kan vara allt möjligt, till och med ett päron, samt adamsäpplet och några till. Kål är en besynnerlig växt, som man i glödande tillstånd stundom samlar på sin ovänners hufvuden. En judisk rabbin, som äter kål, kallas kålrabbi. Kålhufvuden kunna vara goda hufvuden utan att besitta ringaste intelligens, hvari de förnämligast skilja sig från människohufvuden. Persilja är en ofta förekommande växt. Dock trifves den bäst, där riksdagsmän är församlade, eller på platser, där folkmöten hållas. Klöfver är bäst – när det är trumf. Och därmed punkt.

På besök hos Sparrman och Thunberg. Kronobefallningsmannen, linneanen med mera Sven Ingemar Ljung gjorde 1789 tillsammans med sin hustru en mellansvensk resa från Mjölby till Linköping, Stockholm, Uppsala, Gävle, Falun, Hedemora, Arboga, Örebro och några andra orter. Hans resedagbok, i Malmö stadsarkiv, är full av detaljer. Den används för ett avsnitt i *Ur djupa källarvalven* (Malmö, 1950) men verkar annars outnyttjad. I Stockholm går Herr och Fru Ljung ständigt på visit utan att det kanske avsätter så personliga omdömen, men sakrikedomen är som sagt stor. I resans början är det naturalhistorien som är i fokus, efter Uppsala blir det i brist på annat mest historiska monument och kyrkor. Här följer ett par utdrag med moderniserad stavning. Paret Ljung besökte den 28 februari Anders Sparrman, hemkommen från sin stora resa sedan ett decennium:

kl. 12 besågs två trappor upp i Kungl. Vetenskapsakademiens hus dess museum, som visades av professor Anders Sparrman. Där fanns buffeloxens huvud, en ung sjöhäst, ett stycke tummtjock elefanthud och en dess tand vägande 100 skålpund samt axelblad svärdfiskens såg, monodontis horn, tvenne stycken, noshörningens horn, även den tvåhornades två gånger, svinets Babyrussiae huvud, fisken echineis, otahitiska vävnader, klädnader, yxor, stridsvapen, insekter och japansk koppar, några fåglar, många snäckor, insekter, fiskar, ödlor och ormar, samt draken i V [spiritus vini], bältet, skorna och mjölkkorgen, som i dess resa avritade finnas en liten mumie, natt-människan uppstoppad, krokodilen, iguanaskinn och boa constrictor eller oxormen, skallerormen med lös skallra, horn av kudubocken, coraller, gorgonia, en liten gong-gong, skallen av delfinen. I professors rum sågs arch. Linnés porträtt, Drury verk om

insekterna, Modéeska insektsamlingen, en hop bilder av Ostindiskt porslin, några (9) levandes fåglar i en bur, obeskrivna, av sparvsläktet, museum Carlesonianum, i yttre rummet låg springbocken och en kvagga uppstoppade, samt några fåglar.

Här ska inte texten kommenteras. Det kan få vara en övning för läsaren. Men "nattmänniskan" är till exempel orangutangen. Etnografika kan vägas mot Jan Söderströms arbete i ämnet, *A. Sparrman's Ethnographical Collection from James Cook's 2nd Expedition (1772–1775)* (Stockholm 1939), Sparrmans resa är förstås en god hjälp liksom inventarier på Riksmuseet. Jämför också med det lilla dokumentet i *SLÅ* förra årgången (2009, 173 f.) i recensionen av Pär Wästbergs Sparrmanbiografi. – Så befinner man sig i Uppsala och ger en motsvarande samlarförteckning från en besök hos Carl Peter Thunberg:

D. 23 mars kl. 11 f.m. gingo vi bjudna till herr professorn och vasariddaren d:r Thunberg, som tillika med studiosus Ahl visade oss dess egna samlingar, som uppfyllde hela övre våningen i praefecti horti hus, och ibland mångfaldigt annat träffades här uppstoppade: en zaeberhäst, gnuhjorten, en tigerhud. Ett lodjurs d:o, en 1½ aln lång svartbrun tvärhandstjock mustela, brungrå om huvud och hals, en ourangutang, en babian, en vit räv, muschus minutius, mus jaculus, mus paca, mus lemmus, med ett ord de flesta svenska djurslag; av fåglar örnen, falken, ugglor, sjökorpen, isfågeln, indianska korpen, med ett ord nästan alla svenska fåglar och många utländska, var och en i sin låda med glas före. Sköldpaddor. Tjugotvå små skåp fulla med insekter och däribland många obeskrivna, tvenne skåp med allehanda rariteter, indianska klädedräkter, ett fruntimmersben med sin sko på, ordentliga skor med två tums tjocka mellansulor av hattfilt, sidenstövlar med och utan sådana sulor, en paraply av ett enda licnala blad, lång som en karl, ostindiska ätpinnar, d:o vågbalkar, d:o räknetafla, d:o bälte med tvenne pengar, japansk mindre räknetafla, tvenne kinesiska klädda dockor, armring av ben, halsband, radband, kinesiska lådor, tuschlådor och askar, japansk koppar, ett därav arbetat genombrutit värjfaste, bälte och radband och ormskallsnäckor. Ett litet skåp fullt av asiatiska mynt i guld, silver, koppar och mässing. Tjugo små skåp fulla med inklistrade örter. Några skåp med snäckor, var liggandes på kardad bomull i sin lilla låda, och däribland: amiralssnäckan samt tvänne vindeltrappor, som i Köpenhamn nu endast kosta 3 rdr stycket; pappersnäckan, sadelmakarehammarsnäckan, båda valven. I V [spiritus vini] allehanda fiskar, ödlor, ormar, kräftor m.m. funnos i orangeriets museum. I orangeriets trenne klimater funnos ibland palmae: dadelträdet, en utslagen tulpan, kaktus, cedern; *Taucaria gallica*, en levande cacadora; i *Vivaria* fannns: tvenne svanar, kinesiska höns, ostindiska påfåglar, en babian, 7 markattor och pysslingar, tvenne tranor, tvenne kinesiska påfåglar med långa stjärter och fyra hönor. Turturduvor med röd ring om halsen, en mergus, uppstoppad offererades mig.

Sedan spisades middag hos Thunberg och dess muntra fru, som gav hustru min blommor. Hos Edmans superades. Hos studeranden Törner sågs en hop insekter

och skinnet av en grå flygande ekorre. Herr hovjunkaren Pajkull på Hässleby har en stor insektsamling. Studerande Pinets från Gävle, magister Struve, magister Brantzell, magister Ruthström likaså. Akademiens mineralkabinett har professor Afzelius i laboratorio chemico. Sehlman vistades ännu i Uppsala. Bokhandlaren Svederii boklåda i rådhuset besågs. Av professor Thunberg berättades allehanda om dess resor, på andra delen trycktes nu, om unga professor Linné, om schweizaren Ehrhart, om Linnéiska samlingarna m.m. samt gavs tillstånd till ytterligare korrespondens med en ovanlig complaisance och munterhet.

Thunberg var hemkommen från Sydafrika och Japan sedan tio år och hade organiserat sina samlingar enligt ovan. Man märker att det fanns ett ekonomiskt värde i dem. En fråga är var de etnografiska inslagen har hamnat. Enskildheter kan förvåna, som att det fanns svanar inne i vivariet. En blommande tulpan var en märkvärdighet. Apor fanns, ”pysslingar” betyder lemurer. I övrigt på nytt en tolkningsuppgift för läsaren.

Merians mervärde. Här några snapshots från en uppmärksammas sydsvensk begivenhet, bokauktionen efter Bengt-Olof Landin (1925–2006), professor i systematisk zoologi vid Lunds universitet, lundaspexare, därtill medarbetare i *SLÅ*. Han ägde en förnämlig boksamling inom sitt yrkesområde men hans bibliotek omfattade också en imponerande mängd Strindberg, Bellman och annan svensk vitterhet. Den 25 mars 2010 auktionerades den biologiska delen ut på Crafoord Auktioner i Lund, cirka 700 nummer under åtta timmar omfattande naturalhistoria, i enlighet med Landins intressen mest entomologi. På plats fanns förstås svenska samlare och handlare men också utländska dito, i salen eller per telefon. Särskild uppmärksamhet tilldrog sig nr 418, Maria Sibylla Merians *De generatione et metamorphosisibus insectorum Surinamensium* (Amsterdam, 1719) med 72 handkolorerade planscher i bästa skick. Prismässigt stod den i särklass och nådde priset 750 000 kronor, budet av en svensk samlare. Men här fanns alla andra entomologiska arbeten, av Moffet, Hoefnagel, Clerck, Pantzer, också utgåvor av Aristoteles, Plinius Aelianus, Gesner, Aldrovandi, Jonstone och så vidare. En i hög grad internationell samling alltså, som också innehöll Palmstruchs *Svensk botanik*, Quensel och Palmstruchs *Svensk zoologi*, Sven Nilsson arbeten och så vidare. På hyllorna stod gott om Linneana, *Systema naturae* i olika editioner, resorna, Linnés och lärjungarnas, rader av dissertationer, inte minst ventilerade under Thunbergs presidium. Priserna var därefter, höga men ändå rimliga. Nu är härligheten skingrad, men sådan är boksamlingars öde.

Swartz-celebrering. Minnet av 250-årsdagen av Olof Swartz födelse firades på Vetenskapsakademien den 21 september 2010 med föredrag av Bertil Nordenstam (Riksmuseet) om personen, Thomas A. Zanoni (New York Botanical Garden) om Swartz och den karibiska botaniken, Mia Ehn (Riksmuseet) om Swartz herbarium, Lars Hedenäs (Riksmuseet) om Swartz som mossforskare – ”gifted but somewhat unlucky” – och Bengt Jonsell (Bergianska trädgården) om ”Olof Swartz in Sweden”. Det sistnämnda antyder ju att Swartz var en internationell gestalt. Han var den förste professor bergianus, därtill ständig sekreterare i Vetenskapsakademien mellan 1811 och 1818, då han dog. Vi återkommer förhoppningsvis till dessa bidrag.

Utställningar med linneansk anknytning fortsätter efter jubileumsåret. *Växjö* var Linnés första stad, sedan kom Lund, Uppsala och Leiden. En utställning på Linnéuniversitetet under ett par vårmånader 2010 heter just Linné och Växjö. Utöver exempel på Linnés egna kontakter med staden består utställningen av ett tjugotal målade färgglada byster av stadens store son, vidare visas kända Växjöbor med anknytning till Linné som biskop Elis Malmeström, författaren och journalisten Stig Tornehed, författarinnan Ingrid Wallerström, historieprofessorn Lars Olof Larsson, domprosten Leif Adelsson, författaren och journalisten Lars-Ola Borglid, författaren och diplomaten Lars Bergqvist, botanisten och samlaren Torbjörn Lindell. – *Lund*: ”Naturaliesamlare på äventyrliga resor” mötte under april till september besökarna av Lunds Universitetsbibliotek, ett arrangemang av kulturarvsansvarige Björn Dal och med inriktning på ovanliga personligheter i generationen efter de linneanska apostlarna: Claës Eric Mellerborg (läkare och fotvandrande forskningsresande), Horace William Wheelwright (forskningsresande), John Wolley (ornitolog och oolog), Eberhard Munck af Rosenschiöld (läkare och naturforskare), Nils Peter Angelin (paleontolog), Carl Henric Wegelin (naturforskande brukspatron), Carl Philip Mauritz Möller (possessionat och naturaliesamlare), Johan Hedenborg (läkare och resenär), Johan August Wahlberg (naturaliesamlare och elefantjägare) och Gabriel Marklin (samlare och bibliograf). ”Ovanliga personligheter” kan betyda olika saker men gemensamt är att allas öden var intressanta. Alla nämnda är i sig värda sin uppmärksamhet. Att så här samla på naturaliesamlare innebär inte sällan fynd av ganska rara arter. – *Stockholm*: På prins Eugens Waldemarsudde visades en storslagen medicinhistorisk utställning med anledning av Karolinska institutets 200-årsjubileum, ”Läke konst. Medicinsk illustrationskonst från Medeltid till Lennart Nilsson”. För utställningen

sammanställdes också en vacker och välgjord katalog av Ove Hagelin. – En annan men ändå besläktad typ av utställning var Linda Shamma Östrand, ”Om *Oophaga vicentei* x *Oophaga pumilio* uppkomst” presenterad Naturhistoriska riksmuseet våren 2010 med motto från *Critica botanica*. En del av projektet har varit en processdagbok förd under året 2009 om en ny och inte namngiven hybridgroda och människans motsvarande känsla av osäker namnidentitet med dubbel etnisk bakgrund. Det är ett dokument som ställer frågor om hur vi förhåller oss till naturen och om den hör till oss eller vi till den. – *Uppsala*: På Carolina rediviva visas fram till maj 2011 en utställning om Uppsalas boktryckare, ”Tryckt i Uppsala under 500 år”. En utställning om Uppsalabon, vetenskapsmannen och visionären Emanuel Swedenborg visades under sommaren på Upplandsmuseet. Linnémuseets sommarutställning 2010 behandlade Linnéträdgården och dess trädgårdsmästare – temat som gjort för platsen – Dietrich Nietzel, den internationella värvningen, och Lars Broberg, inhemsk talang med intressanta mellanhanden med sin arbetsgivare.

Skånska Linnésällskapet hade den 11 juni 2010 utflykt till Balsberg och Fläskegraven som Linné besökte på sin 42 årsdag 1749. Delar av sällskapet gick en smula vilse i grönskan men återsamling kunde ske vid Högsolan i Kristianstad med föreläsning av tekn. dr Jan Trofast om Berzelius och excellensen Hans Gabriel Wachtmeister, varefter sällskapet besökte fil. dr Björn Dals förnämliga zoologiska bibliotek. En tur på vattenriket med ornitologiska inslag följde innan dagen avrundades med förtäring med taffelmusik av ensemble Mare Balticum i Lillö slottsruin. En händelserik dag får man tack-samt säga. – Skånska Linnésällskapet återsamlades den 17 augusti klockan 17.28 – Linné skrev in i sig i Lunds universitet detta datum 1728 – med besök vid Alnarp (något försenat eftersom tågbonnar inte ville höja sig framför bussen), där rektor Tiina Sarup guidade i den vackra parken. Docent Kjell Lundqvist talade om silkesmaskodlingen på 1700-talet, ett prestigeprojekt med många aspekter och inte utan likheter med dagens forskningspolitik.

Uppsalanytt. I Uppsala firades 303-åringen Linné i dagarna tre 21–23 maj 2010 inom programmet ”Linnésommar”. Tal och dans på S:t Eriks torg, program på Stora Torget i samband med FN:s internationella dag för biologisk mångfald och i Botaniska trädgården och på Linnés Hammarby där Café Sara Lisa bjöd upp – på själva födelsedagen – också i Linnéträdgården bland annat 1700-talsmusik. Årets ”Linnéövertaskning” ”När stad möter

land” presenterades. Arrangörer var Uppsala universitet, Uppsala kommun, Uppsala Tourism, Svenska Lantbruksuniversitetet och Svenska Linnésällskapet. – I augusti var det 1700-talsfest i staden, där man annars ivrigt debatterade bland annat Linnéstigarnas ontologiska status, som världsarv och därmed barriärer mot stadens eventuella byggnadsplaner – den senare hållningen representerad av kommunalrådet Liv Hahne. Som det ofta visar sig är kulturminnesvård och politik en fråga av anseelig ekonomisk och principiell betydelse. När man en sensommarkväll passerar Linnéträdgården lyser den nya Venusstatyn vit i mörkret. Från restaurang Smultron innanför staketet hörs argentinsk tango. Man dansar i natten.

En snapsvisa, andra pris i Vin- och sprithistoriska museets årliga snapsvisetävling år 2007:

För 300 år se'n, Linné i naturen
studerade växterna o även djuren.
Han titta i luppen och skrev på latin
och tänkte rätt mycket på blommor och bin.

Till helgen han bordlade systematiken
och köpte en flaska i brännvinsbutiken.
Av pistiller o ståndare lustarna väcks
och fyra, fem snapsar kan leda till sex.

Text: Saida Bylund. Melodi: Skånska slott och herresäten. Juryns motiv till priset: ”En aktuell visa om systemets grundare – det botaniska alltså.” Får man skämta med Vetenskapen och dess monument? Redaktionen mottar gärna synpunkter och bidrag.

Gunnar Broberg

Anmälan till subskription. Utgivningen av Linnés korrespondens har en lång historia, som utförligare får berättas en annan gång. Följande rader har inspirerats av ett, som det förefaller, hittills bortglömt upprop, *Anmälan till subscription på C. von Linnés Brevväxling med svenskar* (Soulsby no. 2474), en anspråkslös förlagsprodukt, utgiven på Norstedts & Söner 1830. Syftet var, som framgår av titeln, dock allt annat än anspråkslöst. Det var ett av de första seriösa försöken att ge ut ett urval av Linnés svenska brevväxling. För-

fattare och den troliga initiativtagaren till det tänkta projektet var botanisten Johan Emanuel Wikström (1789–1856), elev och medhjälpare till Carl Peter Thunberg, därtill nära vän till Olof Swartz, vilken han 1818 efterträdde som föreståndare för Bergianska trädgården i Stockholm, samt författare till en lång rad botaniska arbeten. Tidigare initiativ i den här vägen saknades som bekant inte, framförallt på utländsk mark. Redan under sent 1700-tal hade såväl flera större verk med Linnébrev publicerats utomlands, utgivna av Albrecht von Haller (1773–1775), Domenico Vandelli (1788) samt Dietrich Heinrich Stoeber (1792), som mindre utgåvor med spridda brev till enstaka korrespondenter. James Edward Smiths, *A selection of the correspondence of Linnaeus and other naturalists, from the original manuscripts*, hade utkommit 1821, innehållande ett urval i två digra volymer utav de brev som han köpt av Linnés änka drygt trettio år tidigare, och därmed den första större utgåvan av brev till Linné själv. Mot slutet av 1820-talet utkom dessutom Linnés brev till Alexander Garden (1829), och samma år som *Anmälan till subscription* utkom även Hermann Christian van Halls utgåva av breven till Johannes Burman, *Epistolae ineditae Caroli Linnaei* (1830). Dessa skulle under de närmast decennierna följas av fler utgåvor med brev till Bernard de Jussieu, François Boissier de La Croix de Sauvages samt Nicolaus Joseph von Jacquin.

Linnébrevsutgivning låg alltså i tiden, fortfarande dock med intresset inriktat på den utländska korrespondensen och på de stora och mer välkända namnen, medan brevväxlingen med svenskar knappast uppmärksammades alls. Ett samtida undantag utgör linnélärjungen Adam Afzelius' utgåva, *Egenhändiga anteckningar af Carl Linnaeus om sig sielf* (1823), som förutom de berömda självbiografiska utkasten faktiskt också innehåller drygt tjugo brev till kända svenskar. Innehållet i dessa brev, där flertalet tillhörde Kungliga Vetenskapsakademien, har säkerligen inspirerat Wikström, även om utgåvan inte nämns vid namn i *Anmälan till subscription*. Avgörande för hans agerande kan också ha varit det förvärv av Linnébrev som akademien nyligen hade gjort. Akademiens förvärvande av Linnébrev är överhuvudtaget en lång och komplicerad historia av intern arkivering i olika stadier, inköp, gåvor och donationer, delvis återgiven i förorden till några av volymerna av *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné*, som började utges 1907. När Wikström i sin *Anmälan* nämner att han har haft ”tillfälle att se och granska en samling af 400 af Linnés svenska bref”, avses med all säkerhet delar av just det förvärv som akademien hade gjort samma år genom inköp av den Swartziska samlingen, sammanställd av Olof Swartz och dennes son

Carl, och som innehöll ett stort antal Linnémanuskript, både brev och anteckningar, däribland 224 brev till Linnés närmaste vän, Abraham Bäck (ytterligare 315 Linnébrev skulle komma att tillfalla akademien som gåva från Bäckes dotterson 1855). I akademiens ägo fanns också sedan tidigare ett stort antal brev i original, flera av dem alltså utgivna av Afzelius, samt sedan 1790-talet den så kallade Bergianska avskriftssamlingen, med ett även där rikt antal avskrivna brev, vars innehåll på detta sätt räddats till eftervärlden. Mot den här bakgrunden och med materialet så nära inpå sig, var det säkert helt naturligt för Wikström att vilja bidra till en ökad kännedom om innehållet i Linnés svenska korrespondens. Själv säger han sig endast känna till 46 utgivna svenska brev! Här måste han avsett de brev som Afzelius publicerat, förmodligen de åtta breven till Thunberg hos Stoeber, eventuellt också breven från främst Fredrik Hasselquist, men även Pehr Löfving och Pehr Osbeck, som återgavs i *Lärda tidningar* decennierna kring 1700-talets mitt, och som i fallen Hasselquist och Löfving därtill reproducerades i deras respektive reseberättelser, utgivna postumt. Hade han räknat med det antal brev som helt eller delvis finns återgivna i enskilda korrespondenters egna utgåvor, samt brev helt eller delvis återgivna i åminnelsetal, högtidstal med mera, hade siffran blivit ännu högre. Det är uppenbart att vare sig Wikström eller någon annan denna tid hade klart för sig hela omfattningen av Linnés korrespondens, vare sig den utländska eller den svenska, och inte heller vad exakt som utgivits och i vilka sammanhang.

Intressanta är Wikströms argument för den planerade utgivningen och upplägget för densamma. Han frågar sig om det bland "Werldens Lärde" funnits någon vars brev varit så begärligt eftersökta som Linnés, men först och främst vill han alltså lyfta fram den svenska brevväxlingen, av vilket så litet ännu är publicerat. Dessutom ser man som brevläsare ofta "klarare och bedömmar säkrare personers själsförmögenheter och tänkesätt än af deras från trycket åt offentligheten gifna skrifter, och man söker derföre begärligt tillfällen till denna bekantskap". Brev ger alltså en annan och djupare information än vanliga tryckta skrifter! En utgåva skulle också bidra till ökad kunskap om Linnés litterära stil, eftersom breven är originella till sitt "skriftsätt". Vidare avser han att förse breven med noter i de fall de anses nödvändiga. Sist, men inte minst, utgör brevväxlingen en översikt av "Natural-Historiens öden" under Linnés livstid och är därför av stort intresse för lärdomshistorien. Som illustration till sin *Anmälan* har Wikström valt att publicera ett av de brev till Bäck som akademien nyligen förvärvat. Brevet ifråga, daterat den 6 juli 1759 (L2559 i *The Linnaean Correspondence*), är

inte ett typiskt Linné-till-Bäckbrev – därav finns över 500 att välja bland – som utmärker sig genom en rastlös och rapsodisk stil med mängder av ärenden som ska avhandlas, ofta i form av ett eller flera postscripta. Här avhandlas i stället ett konkret ärende. Linné vill att Bäck ska använda sig av sina kontakter med kungahuset, framförallt drottning Lovisa Ulrika, för att få de sällsynta insekter som finns i hennes naturaliekabinett illustrerade i ett planerat arbete av entomologen Carl Alexander Clerck, vilket också lyckades så småningom. Clerck fick illustrera ”papilionerna” i drottningens samling, och dessa återgavs i en senare del av Clercks *Icones insectorum rariorum* (1759–1764). Linné avslutar det fylligt kommenterade brevet med att raljera över Bäcks överdådiga livsstil samt inbjuder honom med hustru att närvara i samband med att Linné ånyo ikläder sig rektoratet vid universitetet.

Innan tryckning av den tänkta utgåvan ens kan påbörjas har man, säger Wikström – han är uppenbarligen inte ensam om planeringen – ansett det nödvändigt att anmäla detsamma ”till subscription” för att förvissa sig om ett tillräcklig antal köpare, så att ”man kan våga förlaget af utgifvandet”. Omfånget är beräknat till ungefär ”30 ark i qvart[oformat]”, priset för varje ark skall beräknas för subskribenter till ”4 sk[illing] B:co”. Om Linnés porträtt medföljer utgåvan så får detta betalas för sig, men kostnaden får då ej överstiga en viss summa. Det ska också finnas möjlighet att subskribera exemplar av den tänkta utgåvan utan porträtt. Ett faksimil av ett Linnébrev ska också bifogas. Full av förhoppningar önskar Wikström få subskriptionslistorna sig tillsända i början av oktober månad, så att tryckningen kan påbörjas i slutet av denna månad. Uppropet är daterat den 18 augusti!

Någon utgåva kom dock inte till stånd denna gång, varför ska vi återkomma till i ett annat sammanhang. Den i övrigt oerhört produktive Wikström kan ha underskattat det tidsödande arbete som textutgivning innebär. Intresset kanske inte heller var så stort att företaget kunde bära sig ekonomiskt. Flera faktorer till att projektet inte slutfördes kan säkert anföras. Däremot fortsatte Wikström att engagera sig i frågan. Enligt Ewald Ährling i dennes *Carl von Linnés brevvexling: Förteckning* (1885) var det just Wikström som skänkte akademien en samling originalbrev till Bäck från Carl von Linné den yngre, skrivna under faderns sista levnadsår och efter hans död, utgivna av Arvid Hj. Ugglar i *SLÅ* 1956–1957 & 1958. Det blev också Ährling som kan sägas ha fört initiativet vidare med sin *Svenska arbeten i urval* (1878–1880), innehållande en väsentlig del av Linnés svenska korrespondens. Som en tribut till Wikströms ambitioner avslutar Ährling förordet till sin förteckning och alla uträkningar över de då kända Linnébrevens med

att citera de rader som Wikström använt som argument i inledningen av sitt upprop, argument som håller ännu i dag, nämligen:

Den Brefvexling, som varit förd av namnkunnige Lärde, har städse varit ett föremål icke blott för deras Samtids uppmärksamhet utan även för Efterwerldens. Man tror i allmänhet, at af en enskild och vanligen mer okonstlad brevexling ser man ofta klarare och bedömmar säkrare personers själsförmögenheter och tänkesätt än af deras från trycket åt offentligheten gifna skrifter, och man söker derföre begärligt tillfälle till denna bekantskap.

Ibland Werldens Lärde finns troligen icke någon, hvars bref varit så begärligt eftersökta, med så mycken ifver tryckta, och så allmänt och med så mycket nöje lästa som Linnés, och de förtjena det, Utom den originalité, som så oändligen väl utmärker hans skrifsätt, lemnar äfven hans brevexling en öfersikt av Natural-Historiens öden under hans tid, och den utgör ett bidrag af betydligt värde för Lärdoms-Historien.

Eva Nyström

* *

*

In memoriam. Carl-Otto von Sydow avled den 18 april 2010 i en ålder av åttiotre år och begrovs i Östuna kyrka i hemkommunen Knivsta. von Sydow var chef för handskriftsavdelningen vid Uppsala universitetsbibliotek mellan 1977 och 1992, Arvid Hjalmar Ugglas andlige efterträdare som förvaltare av det linneanska arvet. Han var redaktör för *SLÅ* mellan åren 1961 och 1976, och som sådan bibliografiskt orienterad och en ibland sträng recensent. Ett tidigt uppdrag var utställningen "Arvet från Newton och Linné" (1962). Han tog en fil. lic. i idé- och lärdomshistoria under Sten Lindroth på en avhandling om svenska Lapplandsresenärer från Olaus Magnus till Linné. Delar av avhandlingen publicerade i *Lychnos* och *SLÅ*, bland annat Rudbeck den yngres Lapplandsresa. Han skrev vidare bland annat om den unge Linnés författarplaner, en historik över Linnésällskapets första femtio år (*SLÅ* 1967), och om den dörflerska samlingen botanistbrev i Uppsala universitetsbibliotek, i *Corona amicorum. Studier tillägnade Tönnes Kleberg* (1968). Hans utgåvor av de linneanska resorna (tillsammans med Magnus von Platen och Gunnar Brusewitz), så ofta omtryckta och så spridda, var en verklig kulturgärning. Carl-Otto fortsatte på den katalogisering av de linneanska manuskripten

Carl-Otto von Sydow 1927–2010

i London som Uggle påbörjat, ett arbete som tyvärr ännu inte är slutfört. Senare i livet ägnade han efter ett kvarts sekels kärleksfullt arbete en omfattande bibliografi över Harry Martinson, vars kvarlåtenskap han mottagit som handskriftschef. En första del publicerades till hundraårsdagen av Martinsons födelse, en andra avslutande var långt kommen. Man kan tala om en frändskap mellan dessa båda. Han var en gentleman av en sort som inte längre finns kvar, korrekt, alltid vänlig, sportig och snabb i gången. Han skrev med vacker bibliotekariehandstil och fortsatte att böja verben i deras pluralformer. Både under den yrkesverksamma tiden och pensionärsåren cyklade Carl-Otto dagligen från huset i Knivsta till Carolina rediviva. Någon av sina sista somrar cyklade han till Sylt och kunde där ta in på samma värdshus som han bott på trettioalet. Det var också en cykelolycka som slutade hans liv. Han var då vid god vigör och ägnade sig åt Birger Mörner, resenären, Strindbergsvännen och bibliofilen. Alla som kände Carl-Otto måste ha imponerats av hans trohet mot sina ideal, hans mångsidighet och spänst.

Gunnar Broberg

Svenska Linnésällskapetets egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapetets verksamhetsberättelse 2009

Sammankomster: Svenska Linnésällskapet har under året haft följande stadgeenliga sammankomster: 1) Vårsammankomsten ägde rum lördagen den 16 maj i Thunbergssalen, Linneanum, Botaniska Trädgården i Uppsala. Efter ordinarie förhandlingar höll professor Per-Magnus Jørgensen, universitetet i Bergen, ett föredrag över ämnet, "Archiater Linné och biskop Gunnerus, Nordens Plinius – två tvillingsjälär" (publicerat i Sällskapetets årsskrift *SLÅ* 2009, s. 65–76). Ett femtiotal medlemmar deltog i sammankomsten. Därefter serverades en lunchsupé i Linneanums orangeri. 2) Höstsammankomsten hölls onsdagen den 24 november i Linnésalen, Kungliga Vetenskapsakademien i Stockholm. Efter ordinarie förhandlingar höll FL Ingvar Svanberg, Institutionen för euroasiatiska studier vid Uppsala universitet, ett föredrag över ämnet "Linnés vivarium – om djur och fåglar i Linnés vård". Efter sammankomsten intogs en supé till självkostnadspris i Tornrummet. Ett fyrtiotal medlemmar deltog.

Styrelsen: Styrelsen har sammanträtt fyra gånger: 26 januari, 14 april, 1 september och 10 november. Sammanträdeslokalen har varit på Hotell Linné. Styrelsens sammansättning under verksamhetsåret har varit: Carl-Olof Jacobson (ordförande), Eva Willén (vice ordförande), Eva Nyström (sekreterare), Leif Kruse (skattmästare), Gunnar Broberg (redaktör för årsskriften), Ing-Marie Munktel (prefekt för Linnémuseet), samt övriga ledamöter Karl Johan Eklund, Inger Estham, Karl Fredga, Karin Martinsson, Annie Mattsson, Gunilla Mattsson, Roland Moberg, Ingvar Svanberg, Annika Windahl Pontén samt Jon Ågren.

Valberedning: Carl Frängsmyr (sammankallande), Anna Rask Andersen, Mariette Manktelow och Bertil Nordenstam.

Revisorer: Jan-Olov Sandberg och Mats Thulin. Revisorssuppleanter: Mattias Iwarsson och Hanna Östholm

Linnémuseet: Ing-Marie Munktel (museiprefekt), Eva Björn (intendent), Cecilia Bergström (antikvarie). Amanuenser (samtliga säsongsanställda eller på timtjänst): Anna Fredriksson, Sofia Lennartsson, Lina Ludvigsson, Bojana Simsic samt Anna-Pia Norman. Museiutskottet: Carl-Olof Jacobson, Ing-Marie Munktel, Eva Willén, Gunilla Mattsson samt Eva Björn och Cecilia Bergström. För besöksiffror samt museets övriga verksamhet hänvisas till deras egen verksamhetsberättelse.

Linnékorrespondensen: Utgivningen av Linnékorrespondensen har även under 2009 administrerats och letts av Svenska Linnésällskapet. Den ekonomiska förvaltningen har skötts av Leif Kruse. I redaktionen har Carl-Olof Jacobson haft huvudansvaret. Redaktörer har varit: Ann-Mari Jönsson och Eva Nyström. Övriga medarbetare har varit Marie Almqvist, Leif Feltenius, Sten Hedberg, Kai-Inge Hillerud och Johnny Strand. Som translator och språkgranskare har John Brewer verkat. Sedan 2008 har projektet lokaler på Uppsala universitetsbibliotek.

Publiceringsutskottet: I serien Valda avhandlingar utkom 2009 nr 74 *Hybridväxter* (Plantae hybridae) i översättning av Johnny Strand och med efterskrift och noter av Karin Mar-

tinsson. Sällskapets årsskrift (*SLÅ*) för 2009 utkom i början av år 2010. Två särtryck ur *SLÅ* 2009 har dessutom publicerats, Anton Rolandsson Martin, *Självbiografiska anteckningar*, samt Johan Stiernhöök, *En ny utgåva om foglars art*. Publikationsutskottet bestod av Gunnar Broberg, Karl Fredga, Karin Martinsson samt Eva Nyström och Ingvar Svanberg

Reseutskottet: I april 2009 arrangerade Sällskapet en resa till Holland med speciell inriktning på Leiden och Amsterdam, de platser där Linné vistades mest under sin tid i Holland. Arton medlemmar deltog i resan som varade tre dagar. Den första dagen ägnades Leiden, där gruppen fick besöka såväl den gamla som den nya botaniska trädgården, lyssna på föredrag om Holland som vetenskapsnation under 1600- och 1700-talen samt på National Herbarium få demonstrerade flera av de stora herbarierna från samma period. Dagen avslutades med en mottagning på svenska ambassaden i Haag. Andra och tredje dagen ägnades Amsterdam, med visning av Hortus Botanicus, Johannes Burmans trädgård, tulpan- och lökodlingarna i Keukenhof samt Hartecamp, George Cliffords egendom och Linnés arbetsplats under ett par år, i dag en vårdinstitution, men på Linnés tid en praktfull anläggning med växthus och parker. En redogörelse för resan finns i *SLÅ* 2009, s. 208–209. Reseutskottet bestod av Roland Moberg och Eva Willén.

Bokmässan i Örebro: Svenska Linnésällskapet representerades av Eva Willén och Gunilla Lindell som hade dukat upp ett bokbord med Sällskapets publikationer vid bokmässan på Örebro Slott den 13–14 november 2009.

Medlemsantal: Den 31 december 2009 hade Sällskapet 635 medlemmar. Medlemsantalet fördelar sig i följande kategorier: A. hedersmedlemmar svenska (5), B. ständig medlem svenska (38), C. betalande medlem svensk (524), D. betalande medlem utländsk (18), E. familjemedlem svensk (46) och F. ständig och hedersmedlem utländsk (4).

Uppsala den 20 april 2010

Roland Moberg
Ordf.

Eva Nyström
Skr.

Linnémuseets verksamhetsberättelse 2009

Museisäsong 2009: År 2009 är även det påverkat av Linnéjubileet för två år sedan. Ett påtagligt lokalt, nationellt och internationellt intresse finns kvar för museet vilket har resulterat i närmare 12 000 besök. Tack vare god ekonomisk satsning av huvudmannen Svenska Linnésällskapet, kunde museet även detta år möta allmänhetens intresse och hålla öppet 1 maj–30 september, tisdag–söndag, kl. 11–17. Även under resten av året har museet besökts av ett antal turistgrupper.

Personal: Prefekt Ing-Marie Munktell (styrelseuppdrag), intendent Eva Björn (heltidsanställd), antikvarie Cecilia Bergström (heltidsanställd), amanuens Anna Fredriksson (säsongsanställd, timtjänst), amanuens Sofia Lennartsson (säsongsanställd, timtjänst), amanuens Lina Ludvigsson (säsongsanställd, timtjänst), amanuens Anna-Pia Norman (timtjänst), amanuens Bojana Simsic (säsongsanställd, timtjänst). Alla amanuenser har bemannat museets entré och butik, städlat, skött lager, informerat och hållit visningar på svenska och engelska samt även utfört andra förekommande arbetsuppgifter på museet.

Museisäsong och besökare 2009: Under år 2009 besöktes Linnémuseet av närmare 12 000 personer. Jämfört med åren före jubileet (1999–2005) innebär detta en 300 procentig ökning. Antalet svenska och utländska besökare väger också tämligen jämt. För mera besöksstatistik se bilaga. Även under detta år har Linnémuseet och Linnéträdgården haft gemensam entrébiljett vilket på ett enkelt sätt gett tillträde till bägge besöksmålen.

Världsarvsansökan: Under år 2009 fortsatte även utredningen om Linnéminnenans ansökan om världsarvsstatus och i samband med världsarvsarbetet deltog Linnémuseet i ett seminarium med svenska, franska, holländska, engelska och amerikanska delegater. Ansökan har dock ändrat inriktning och gäller nu ett världsarv i systematisk biologi. Världsarvet får ändå knytas till vissa fysiska platser där arbetet har utförts vilket gäller Linnéminnena i Sverige men även flera platser i Holland, Frankrike, England, Frankrike, USA, Australien, Sydafrika och Japan. ”Tillsammans bär dessa platser på ett kulturarv från den period under 1700-talet då vetenskapen systematisk biologi växte fram genom det arbete som Carl von Linné (1707–1778) och hans samtida kollegor utförde.” (Citat från den preliminära världsarvsansökan). Ansökan skall bearbetas vidare under 2010, bland annat med detaljbekrivning av Linnémuseet och de olika platserna, för att sedan lämnas in till UNESCO i februari 2011.

Samarbete med Uppsala universitet och Uppsala kommun: Under 2009 fortsatte Linnémuseet och Svenska Linnésällskapet att delta i det lokala samarbetet kring Linné som initierades med anledning av jubileumsåret. Övriga deltagare i detta samarbete är Uppsala universitet genom Uppsala linneanska trädgårdar, Sveriges lantbruksuniversitet, Uppsala Tourism och Uppsala kommun. Gruppen valde ut projekt som lyftes fram gemensamt, däribland arrangemangen på Linnés födelsedag den 23 maj, Evolutionsstråket (med början i Linnémuseet och avslutning i Botan), 1700-talsmarknad med mera. Under sommaren samarbetade Linnémuseet med Uppsala linneanska trädgårdar kring 1700-talsmarknaden i Linnéträdgården den 16 augusti. Arrangemanget blev väl mottaget och kommer att upprepas i år.

Programverksamhet: Under säsongen höll Linnémuseet följande visningsprogram: ”Språthökar och modedockor” – om kläder och textilier i Linnémuseet; ”Brokots tapeter” – om tapeter och heminredning på 1700-talet; ”Till livs med Linné” – Linné om mat och hälsa; ”Sjuppen, Grinn och Diana” – om Linnés djur och samlingar; ”I fru Linnés gömmor”; ”Mode och skönhet på 1700-talet”; ”Vetenskap och vardag hemma hos Linné”; ”Sköna hem på 1700-talet”; ”Linné och Kina”; samt ”Kvinnors liv på 1700-talet”. På Söndagen den 19 juli ordnades även en temadag med visningar om kvinnors liv på 1700-talet. Den 16 augusti arrangerade Uppsala linneanska trädgårdar och Linnémuseet en 1700-talsmarknad i Linnéträdgården. Det var ett lyckat arrangemang som lockade cirka 1 000 besökare. I museet erbjöds en stil- och möbelhistorisk specialvisning som var mycket välbesökt. Kulturnatten den 12 september lockade 382 besökare, med fritt inträde kl. 17–20.

Visningsverksamhet: Tack vare god bemanning även 2009, har allmän visning av museet kunnat hållas två gånger per dag. Visningsspråk var svenska och engelska. Tillsammans blev det 194 visningar och 1 392 personer deltog. Beställda visningar av museet har också hållits under perioden januari–december. Denna möjlighet har utnyttjats av skolor, föreningar, personalutflykter, researrangörer etc. Utöver den egna visningsverksamheten har utomstående researrangörer kommit med auktoriserad Linnéguide. Många arrangörer bokade vis-

ningen genom Uppsala Tourism vilka hanterade bokningar och gruppresor på ett sätt som fick verksamheten att fungera väl. Totalt har 65 beställda visningar hållits, 31 av museets egen personal och 34 visningar av extern guide. 1 725 personer har besökt museet genom någon form av grupparrangemang.

Skolverksamhet: Under jubileet 2007 uppmanades kommunens skolklasser att inlemma Linnéprojekt i årets undervisning och ett besök på Linnéminnena ingick ofta i projektet. Den minskning under 2008–2009 som noterats kan eventuellt bero på det tidigare engagemang. Positivt nog har Linnémuseet ändå fått beställningar på ett antal skolvisningar detta år.

Museibutik: Även museibutiken har haft ett bra år även om intäkterna är något sämre än förra året. Bruttointäkterna beräknas till cirka 124 300 kronor. Dessa kommer förmodligen att bli bättre under 2010 i och med att museet numera kan ta emot betalkort. Med sin inriktning på Linnés liv och verk, botanik, trädgård, inredning och kulturhistoria attraherar butiken många av museets besökare. Där erbjuds också produkter och litteratur med anknytning till museet. Museet har sedan tidigare ett souvenirsamarbete med firman Ohlsson & Lohaven, vilket har gett både försäljningsprodukter och kommissionsintäkter. Under hösten 2009 tog museet fram en ny kollektion hos Ohlsson & Lohaven med tema Linnés person samt olika botaniska tryck bland annat på linneor. I kollektionen ingår flera brickor, skärbrädor, magnetiska bokmärken och kylskåpsmagneter. Kollektionen kommer också att kommissionsförsäljas av Linnéträdgården och Linnés Hammarby vilket förväntas ge ytterligare inkomster till museet. För intäktsstatistik se bilaga.

Information och marknadsföring: Linnémuseet har deltagit i lokal samverkan kring marknadsföring mot såväl grupper som enskilda besökare. Linnémuseet har inom ramen för detta samverkat kring arrangemang med Linnéanknytning, som födelsedagsfesten den 23 maj, Evolutionsstråket, 1700-talsmarknaden i Linnéträdgården med mera. Detta ingår i en vidare och mer långsiktig strävan att ytterligare etablera Linnés hem och trädgårdar som besöksmål för grupper och enskilda. Detta sker genom gemensam profilering och samarbete kring deltagande i Turmässan, trycksaker, webbproduktion och annonsering. Utöver detta har Linnémuseet även stått för egen information och marknadsföring, däribland genom annonsering riktad till grupper, webb, nyproduktion av egna foldrar etc. Linnémuseets samarbete om marknadsföring med Uppsala linneanska trädgårdar har fortsatt även 2009. Det gäller huvudsakligen trycksaker och annonsering riktade till gruppbesök.

Media: Under 2009 har Linnémuseet i mångt och mycket behållit de goda mediekontakter som skapades under jubileumsåret. Ungersk media och ett slovenskt tv-team har intervjuat antikvarie Cecilia Bergström och sekreterare Eva Nyström samt ett finlandssvenskt tv-team har besökt museet och spelat in delar av ett program om den finske Linnélärjungen Anders Blad. Intendent Eva Björn intervjuades om studenternas vardag, Linnés föreläsningar, den vetenskapliga verksamheten i hemmet och så vidare. Programmet kommer troligen att sändas i Finland under år 2010.

Hemsida: Nyproduktionen av Linnésällskapets och Linnémuseets hemsida på engelska har pågått under 2009. Arbetet beräknas vara avslutat under våren 2010. Samtidigt pågår en översyn och revision av den svenska hemsidan. Linnésällskapets nya hemsida är i sin helhet betydligt mer omfattande än den tidigare, där ibland genom att hela hemsidan för Linné 2007 ligger arkiverad på webben under sällskapets sida. Mot slutet av året togs de första stegen med ett arbete med att översätta en del av hemsidans startsida till flera språk.

Tanken är att basinformation om Linnémuseet och Linnésällskapet skall finnas bland annat franska, tyska, spanska, ryska, kinesiska, japanska och så vidare. Detta arbete kommer att fortsätta under år 2010.

Rådgivning och service: Linnémuseet har länge setts som ett lokalt, nationellt och internationellt kulturarv och från och med jubileet Linné 2007 har intresset för oss ökat. Även under 2009 har museet på olika sätt haft en mängd kontakter med museiinstitutioner, organisationer, media, författare och förlag och en intresserad allmänhet, vilka har sökt bilder, information eller inspiration från Linnémuseet och dess verksamhet. Museet har också fungerat som en första kontakt för Linnésällskapets medlemmar och deras frågor. Dess personal administrerar även de skrifter som säljs via SLS hemsida.

Linnémuseets lokaler: Den framgångsrika renoveringen 2006–2007 är alltså mycket uppskattad bland museets besökare. Speciellt är tapetkopiorna en stor publik succé. Exteriörens renovering år 2006 har garantibesiktigats och ett par skador på tak och takfot åtgärdades av byggtreprenören Treman fasad. Under vintern 2009 har dock nya skador uppstått på samma ställe vilket har rapporterats till Fastighetsverket. Förvaltare Bengt Skoglund, SFV, har också låtit sätta in digitala fukt- och temperatursensorer på ett tiotal ställen i museet. Den kontinuerliga klimatomätningen kommer bland annat att vara underlag för eventuella framtida åtgärder i huset. Enligt den nationella handlingsplanen för handikappolitik som riksdagen beslutade år 2000, kommer nya krav på fysisk tillgänglighet till offentliga lokaler att gälla från och med år 2010. Detta medför vissa svårigheter i de historiska hus som är statliga byggnadsminnen, vilka inhyser Linnémuseet och flera av Uppsalas museer. I Linnémuseets fall ligger dock det huvudsakliga ansvaret att avhjälpa hinder på Statens Fastighetsverk och en undersökning pågår om vilka problem som föreligger och hur de skall lösas.

Samlingar och bibliotek: Under sommaren och hösten har större delen av Linnémuseets modernare bibliotek gått igenom i samråd med Linnésällskapets sekreterare Eva Nyström och Laila Östlund, avdelningschef för äldre tryck på Carolina Rediviva. Nästan 2 400 böcker, särtryck och småskrifter har sorterats, fått signum och katalogiserats av intendent och amanuenser. En mindre del av det äldre materialet återstår och kommer att katalogiseras under år 2010. Anticimex har gjort löpande kontrollinspektioner i utställningar och magasin. Inga skadeinsekter har påträffats i dessa utrymmen men väl i vindsvåningens kontorslokaler. Blåljusfällor har installerats och i december behandlades golv och fönstersmygar av Anticimex.

Lån och depositioner: Ett utlånat skrivplån till postmuseets utställning "Tag och skriv" har återlämnats under 2009. I övrigt har Linnémuseet endast lånat in föremål till sin egen verksamhet. Dels lånade man in uppstopgade djur från Evolutionsmuseet till årets tillfälliga utställning "Linné och evolutionen", dels finns de föremål som deponerats på längre tid från bland annat ATA, vitterhetsakademien och Skara museum. Dessa är huvudsakligen utställda i museets olika rum och befinner sig i gott skick.

Utsällningar: Under år 2009 utförde konsultfirman Ljusdesign reparationsarbeten av belysningen på flera av museets montrar. En monterhuv av glas som täcker Linnés adelsbrev i biblioteket hade fått kraftiga sprickskador och en ny beställdes för att ersätta denna. Linnémuseets tillfälliga utställning anknöt till Darwin-jubileet och fick titeln "Linné och evolutionen". Utställningstexterna fanns även översatta till engelska, vilket var uppskattat

av besökarna. Uppsala informationsförening (UMI) ordnar varje höst en museidag då alla Uppsalas museer har någon slags publikt arrangemang. Hösten 2009 hade UMI:s medlemsmuseer en gemensam utställningshelg med tema djur på Upplandsmuseet där alla museer inklusive Linnémuseet bidrog med en miniaturställning.

Konferenser och mässor: Linnémuseets personal har haft möjlighet att delta i Riksförbundet Sveriges museers vårmöte i Malmö, Tur-mässan i Göteborg, Formex-mässan och olika studiebesök i Stockholm samt seminarium i Uppsala för PREMAL:s (museiorganisation med inriktning på skadedjursbekämpning i museala samlingar) referensmuseer.

Rapport inför Svenska Linnésällskapets styrelsemöte, Uppsala den 2 februari 2010

Eva Björn
Intendent

Bilaga. Statistik

Besöksstatistik 2009:

<i>Månad</i>	<i>Grupper</i>	<i>Besök sv.</i>	<i>Besök utl.</i>	<i>Fri/barn</i>	<i>Frikort</i>	<i>Linné- buss</i>	<i>SLS</i>	<i>Antal Personer</i>	<i>Visn. sv.</i>	<i>Visn. en.</i>
Jan.	34			41				75		
Feb.	0			20				20		
Mars	7			16				23		
Apr.	86			59				145		
Maj	399	666	454	602	6	0	4	2 131	100	128
Juni	420	529	679	167	32	40	0	1 867	75	148
Juli	126	1 195	1 032	372	105	67	4	2 901	229	206
Aug.	312	1 032	1 244	281	49	40	1	2 959	167	186
Sep.	137	356	385	494	32	0	6	1 410	67	74
Okt.	108			90				198		
Nov.	96			52				148		
Dec.				29				29		
Totalt	1 725	3 778	3 794	2 223	224	147	15	11 690	638	742

Bruttointäkter 2009:

Entré	188 620
Visning	26 625
Museibutik	124 225
Bidrag Uppsala kommun	160 000
Royalty	3 789
Linnébussen	11 400
Övrigt	1 089
Summa	515 748

Övriga meddelanden

Råshult, maj 2010. Svenska Linnésällskapet arrangerade i maj 2010 en resa för sina medlemmar till Linnés småländska barndomsbygder i Råshult och Stenbrohult. Drygt tjugotalet medlemmar samlades på IKEA:s värdshus i Älmhult där också vårsammankomsten ägde rum den 22 maj.

Första exkursionsdagens förmiddag ägnades Stenbrohults kyrkogård och kyrka där sällskapet fick en inträngande och elegant guidning av Stiftelsen Linnés Råshults verksamhetsansvarige Anton Härder. Vår första entré till kyrkogården gick över den stenlagda väg kyrkobesökare under Linnés tid använde då de kom till prästgård eller kyrka. Vårt sällskap fick ta del av resultat från förnyade undersökningar som gjorts så sent som 2007, över den gamla prästgårdstomten, där Linnés far, Nils Linnaeus, med familj bott och verkat. Den gamla prästgården som var från medeltiden bestod av sex–sju byggnader fördelade mellan mangård och fågård. Nils Linnaeus hade byggt till flera hus samt en källare. Nedgången till resterna av källaren, som är det enda som i dag återstår, tittade vi alla noga på. Den platsen är nu omgärdad av en kätting. En sak som slog oss var det vackra läge som dåtida kyrka och prästgård hade på ett näs som stack ut i sjön Möckeln. Sjöytan i dag är sänkt två meter vilket försämrat det perspektivet. Vi gick också in i kyrkan som ersatt den gamla, som var

Deltagare i Svenska Linnésällskapets resa till Linnés barndomshem i Råshult, maj 2010. Foto: Eva Willén.

uppförd redan på 1200-talet. Vid uppförandet av den nya kyrkan, under första hälften av 1800-talet, revs den gamla, där Linnés far och bror låg begravda. Vi stannade upp inför den minnessten som nu finns över dessa anförvanter.

Eftermiddagen ägnade vi helt åt Råshult – det gamla komministerbostället, med omgivande marker. Vi vandrade i det återskapade kulturlandskapet under ledning av kommunekologen i Älmhult, Ingvar Nilsson, och fick en förnämlig guidning. Vi fick ta del av 1700-talets skiftesindelning och brukarmetoder och hur dessa påverkade landskapet. Vi kunde ha strövat länge i den floristiska mångfald som ger så stor charm åt dessa marker. Men vi ville också hinna gå igenom den anlagda örtagården med sin mångfald av medicinal- och kryddväxter liksom humlegården och kålgården. Alla alldeles vid det gamla komministerbostället. Växtmaterialet är valt ur den växtförteckning Linné gjorde i sin *Adonis Stenbrohultensis*.

Innan återfärden till Älmhult och det stundande årsmötet fick vi en genomgång av den gamla stugan och den återskapade lustgård som Nils Linnaeus anlade intill huset som kärleksgåva till hustrun. Ett strålande vårväder bidrog till att förstärka det mycket positiva intryck vi fick av arbetet som utförts i Råshult för att ge autenticitet åt Linnés födelsehem och dess omgivningar. I anslutning till kvällens årsmöte berättade ordföranden i hembygdsföreningen Linné, Bengt-Eric Ericsson, om dess arbete och läget kring världsarvsfrågan belystes av länsantikvarien i Växjö Heidi Vassi.

Sista dagen var vi nyfikna på orangeriet vid Möckelsnäs och ägnade förmiddagen åt den byggnaden och tittade också på det kunskapscentrum som uppförts i anslutning till orangeri och trädgård. Här pågår ett utvecklingsarbete och en hel del arbete återstår. Framför allt kan det vara av intresse att åskådliggöra hur ett orangeri på 1700-talet kunde vara organiserat med utgångspunkt från ett Linnéperspektiv och att lyfta fram byggnationen i Möckelsnäs i ett sådant sammanhang. Hela resan avslutades med en lunch på Möckelsnäs herrgård varifrån man har en betagande utsikt över Möckeln.

Eva Willén

Svenska Linnésällskapets styrelse 2010

Ordförande

Doc. Roland Moberg

Banérgr. 14 A, 752 37 Uppsala. 018-50 89

95 (bost.), 018-471 27 91 (tj.), 018-471 27

94 (fax). roland.moberg@bredband.net, ro-

land.moberg@evolmuseum.uu.se

2010

Vice ordförande

Doc. Eva Willén

Tullgarnsg. 13, 753 17 Uppsala. 018-30 27

47 (bost.), 018-67 31 14 (tj.), 073-993 71

77 (mob.). eva.willen@vatten.slu.se

2010

Sekreterare

Forskningsred. Eva Nyström

Bäverns gränd 18 B, 753 19 Uppsala. 018-71

11 10 (bost.), 018-471 62 71 (tj.), 070-491

34 47 (mob.). eva.nystrom@idehist.uu.se

2010–2012

Skattmästare

Bankdir. Leif Kruse

Drottningg. 59, 111 21 Stockholm. 08-23 92 01 (bost.), 070-091 60 96 (mob.). leif.kruse@salvera.se
2009–2011

Redaktör

Prof. emer. Gunnar Broberg

Östervångsv. 34, 224 60 Lund. 046-15 13 98 (bost.), 046-222 75 89 (tj.), 046-222 44 24 (fax). Gunnar.Broberg@kultur.lu.se
2008–2010

Prefekt för Linnémuseet

Museichef, FD Ing-Marie Munktel
Gunsta Villav. 15, 755 97 Uppsala. 018-36 37 19 (bost.), 018-471 75 78 (tj.), 018-471 75 72 (fax), 070-425 05 47 (mob.). ing-marie.munktel@gustavianum.uu.se
2009–2011

Övriga ledamöter

F. länsantikv. Karl Johan Eklund
Ringg. 27 D, 752 17 Uppsala. 018-52 45 05 (bost.). kjeklund@gmail.com
2009–2011

FD Karin Martinsson

Boängsv., Ekbacken, 741 92 Knivsta. 018-55 04 59 (bost.), 08-545 91 719 (tj.), 08-612 90 05 (fax). karin@bergianska.se
2009–2011

FL Annie Mattsson

Jenny Linds v. 4, 756 50 Uppsala. 018-51 40 08 (bost.), 018-471 61 88 (tj.), 070-297 22 07 (mob.). annie.mattsson@littvet.uu.se
2008–2010

Agronom Gunilla Mattsson

Bonadsv. 26, 757 57 Uppsala. 018-42 99 50 (bost.), 08-681 93 52 (tj.), 070-549 03

43 (mob.). gunilla.mattsson@bahnhof.se
2008–2010

Prof. Thomas Nybrant

Drottningg. 5, 753 10 Uppsala. 070-630 38 74 (tj. , bost. och mob.), 018-67 35 12 (tj. fax). thomas.nybrant@sol.slu.se
2010–2012

FL Ingvar Svanberg

Väktargatan 58 B, 754 20 Uppsala. 018-23 69 83 (bost.), 070-399 60 22 (mob.). ingvar.svanberg@ucrs.uu.se
2010–2012

FM Annika Windahl Pontén

Styrbjörnsgr. 12, 753 34 Uppsala. 018-25 84 54 (bost.) 070-425 04 20 (mob.). annika.windahl@ponten.se
2009–2011

Prof. Jon Ågren

Skolg. 7, 753 12 Uppsala. 018-12 12 10 (bost.), 018-471 28 60 (tj.), 018-55 34 19 (fax). jon.agren@ebc.uu.se
2010–2012

Utsedd av Uppsala universitet

Linnémuseet

Besöksadress: Svartbäcksg. 27, Uppsala.
Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala.
018-13 65 40, 018-12 65 47 (fax).
Webbadress: www.linnaeus.se
E-postadress: linnemuseet@linnaeus.uu.se

Öppettider 2010: maj–sept., kl. 11–17, tis–sön. Bokade gruppvisningar året runt. För mer information se museets hemsida eller kontakta museet. Entré: gruppentré 40 kr./person vuxen, barn under 16 år gratis inträde tillsammans med vuxen. Perioden maj–sept. entré tillsammans med Linnéträdgården 60 kr. Aktuella öppettider kommer att publiceras på hemsidan.

Prefekt för Linnémuseet

Ing-Marie Munktel (se ovan)

Intendent för Linnémuseet

Eva Björn

Marmorv. 11 C, 752 44 Uppsala. 018-50 62 42 (bost.), 018-13 65 40 (tj.), 018-12 65 42 (fax), 073-3646244 (mob.). eva.bjorn@linnaeus.uu.se

Antikvarie vid Linnémuseet

Cecilia Bergström

Börje Nyby 21, 755 92 Uppsala. 018-36 92 72 (bost.), 018-13 65 40 (tj.), 073-314 74 00 (mob.). cecilia.bergstrom@linnaeus.uu.se

Museiutskottet

Cecilia Bergström, Eva Björn, Karl Johan Eklund, Roland Moberg och Ing-Marie Munktel

Svenska Linnésällskapets Årsskrift

Redaktör Gunnar Broberg (se ovan)

Bitr. redaktör, Doc. David Dunér

Inst. för kulturvetenskaper, Biskopsg. 7, 223 62 Lund. 046-222 09 61 (tj.), 046-222 31 43 (fax). David.Duner@kultur.lu.se

Valberedning

FD Carl Frängsmyr (sammankallande)

Säves v. 18, 752 63 Uppsala. 018-10 12 38 (bost.), 070-756 69 51 (mob.). carl.frangsmyr@idehist.uu.se
2009–2010

FD Mariette Manktelow

Avd. för systematisk biologi, Evolutionsbiologiskt centrum, Norbyv. 18 D, 752 36 Uppsala. 018-471 64 55 (tj.). mariette.manktelow@ebc.uu.se
2009–2010

Prof. em. Bertil Nordenstam

Krutv. 4, 192 55 Sollentuna. 08-35 56 69 (bost.). Bertil.Nordenstam@nrm.se
2009–2010

Doc. Anna Rask-Andersen

Kyrkogårdsg. 11, 753 10 Uppsala. 018-69 40 91 (bost.), 018-611 36 50 (tj.), 018-51 99 78 (fax), 070-425 06 54 (mob.). anna.rask-andersen@medsci.uu.se
2009–2010

Revisor

Bankkamrer Jan-Olov Sandberg

Skyttes v. 3, 740 21 Järlåsa. 018-39 17 35 (bost.). ann-marie.janne.sandberg@swipnet.se
2010

Prof. Mats Thulin

Noreens v. 48, 752 63 Uppsala. 018-46 33 07 (bost.), 018-471 27 74 (tj.). mats.thulin@ebc.uu.se
2010

Revisorssuppleanter

FD Hanna Östholm

Avd. för vetenskapshistoria, Inst. för idé-och lärdoms historia, Box 629, 751 26 Uppsala. 018-471 79 59 (tj.). hanna.ostholm@idehist.uu.se
2010

FL Mattias Iwarsson

Malma Bergsv. 26, 756 45 Uppsala. 018-30 99 73 (bost.), 018-67 22 96 (tj.). Mattias.Iwarsson@cbm.slu.se
2010

Svenska Linnésällskapets adress

Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala
Webbadress: www.linnaeus.se
Plusgiro: 55 18 55-0
Bankgiro: 625-1169

Organisationsnummer: 81 76 00-4409

Medlemsavgift 2010 är 200 kr. för medlem boende i Sverige. 100 kr. för extra familjemedlem. 350 kr./EUR 30/USD 30 för

medlem boende utanför Sverige. Medlemmen kan själv välja vad den vill betala i förvaluta. Ständigt medlemskap kan erhållas av fysisk person mot erläggande av 20x årsavgiften.

Om bidrag till SLÅ

Manuskript sänds som papperskopia och i digital form som bifogat dokument via e-post till redaktionen. Det digitala format som bör användas är Word- eller RTF-format. Eventuella bilder till bidraget levereras digitalt på CD. Konsultera redaktionen i förväg om lämpliga format. En artikel bör ej överstiga 60 000 tecken. Summary på engelska ska medfölja liksom uppgift på författarens akademiska grad och institutionstillhörighet. Noter numreras löpande som slutnoter. Första gången en hänvisning förekommer ska all bibliografisk information skrivas ut i enlighet med exemplen nedan. Därefter räcker det med att ange författarnamn, tryckår och sida. Vid den första hänvisningen till en bok anges förlagsort, däremot ej förlag. *SLÅ* använder inte litteraturförteckning.

Exempel: [bok] Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 168.

[artikel i antologi] Arvid Hj. Uggla, "Linné om öl och ölbrygd", i Bertil Nordenfelt (red.), *Svenska bryggareföreningen 75 år. Minnesskrift 1960* (Stockholm, 1960), 11.

[artikel i tidskrift] Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 14.

Artikeln inleds med artikelförfattarens namn varefter följer artikelns titel. Onödiga blankrader bör undvikas. Underrubriker markeras genom kursiv stil. Nytt stycke markeras med indrag. Undvik förkortningar. De bidrag som inte följer ovan nämnda råd returneras med begäran om korrigerings. Redaktionen förbehåller sig rätten att, i samråd med författaren, göra nödvändiga ändringar i insända bidrag. Redaktionen ansvarar inte för bidrag som inte uttryckligen har beställts. Artikelförfattare får kostnadsfritt 25 särtryck av sitt bidrag. Textbidrag skickas till biträdande redaktör, docent David Dunér, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund. E-post: David.Duner@kultur.lu.se. Telefon: 046-222 09 61. Bidrag för nästa volym av *SLÅ* måste vara redaktionen tillhanda senast den 1 juni 2011.

